

ALEXANDRE DEFAY

JEOPOLİTİK

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 27

DOST

JEOPOLİTİK

ALEXANDRE DEFAY

Türkçesi: İsmail YERGUZ

İLK KEZ ONDOKUZUNCU YÜZYILIN SONUNA DOĞRU İSVEÇLİ BİLİMADAMI RUDOLF KJELLEN'İN KULLANDIĞI JEOPOLİTİK SÖZCÜĞÜ O GÜNDEN BU YANA ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEKİ HASSAS DENGELERİ TANIMLAR OLDU. ÜLKELER ARASINDAKİ KIRILGAN SİYASİ KARŞILIKLILIK VE SINIR İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE SÜREKLİ TANIM VE BİÇİM DEĞİŞTİREN JEOPOLİTİK KAVRAMI, BUGÜN TEKİL BİR KONJONKTÜREL TANIMLAMAYI AŞAN BİR ALAN BİLGİSİNE, HATTA BAĞIMSIZ BİR DİSİPLİNE DÖNÜŞÜYOR. DEFAY'NİN BU KÜÇÜK KİTAPTA ÇİZDİĞİ GENEL ÇERÇEVE, KAVRAMIN TÜM ÖNCÜLLERİ VE TEMEL DAYANAKLARI İÇİN ÖZLÜ BİR GİRİŞ METNİ OLMA NİTELİĞİNİ TAŞIMAKTADIR.

Kültür Kitaplığı: 27; Siyasetbilim: 1

ISBN 975-298-208-5

D

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 27

D

Alexandre Defay

Paris I Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Alexandre Defay, özellikle Yakındoğu jeopolitiği konusunda uzmanlaşmıştır.

Defay, Alexandre
Jeopolitik
ISBN 975-298-208-5 / Türkçesi: İsmail Yerguz
Kasım 2005, Ankara, 127 sayfa
Kültür Kitaplığı: 27; Siyasetbilim: 1

JEOPOLİTİK

Alexandre Defay

DOST

ISBN 975-298-208-5

La géopolitique
Alexandre Defay

Birinci baskı, Kasım 2005, Ankara

Türkçesi, İsmail Yerguz

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican - DOST İTB
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Kızılay/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4, Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

Üçüncü Kısım

ÇAĞDAŞ JEOPOLİTİK: SÜREKLİLİKLER, DEĞİŞİMLER VE DÖNÜŞÜMLER

GİRİŞ

XIX. yüzyılın son yılında İsveçli siyasal bilimler profesörü Rudolf Kjellen[1] (1864-1922) tarafından kullanılmaya başlayan "jeopolitik" sözcüğünün kaderi yüklenen anlama ve kullanım özelliklerine bağlı olarak yerlere ve zamana göre değişmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar özellikle Almanya ve Anglo-Sakson dünyasında çok yaygın olarak kullanılan sözcük savaştan sonra gözden düşmüştür; jeopolitik bu dönemden sonra Naziler'e dış siyasetlerini esinleyen çalışmaları karakterize eden ve çatışmanın patlamasında ağır sorumluluğu olan bir kavram gibi görülmüştür. Ve savaştan sonra pek kullanılmamıştır. Hatta Almanya ve Fransa'da eğitim programlarında yasaklanmıştır. Aslında, sözcük bilimsel vokabülerden tamamıyla silinmiş olsa da, siyasetçiler tarafından, ileride tanımlayacağımız gibi, kaybolmadan önceki haliyle kullanılmaya devam etmiştir.

1) Rudolf Kjellen, *Stormaktema* (*Büyük Güçler*), Stockholm, 1905; *Staten som livsform* (*Canlı Bir Organizma Olarak Devlet*), Stockholm, 1920.

Öte yandan, 1970'lerin sonundan başlayarak gazetecilerin, daha sonra araştırmacıların jeopolitik sözcüğünü yeniden gündeme getirmeleri de şaşırtıcı değildir; bu bağlamda, sözcük kimi zaman farklı anlamlarda kullanılmış ve medyalar yavaş yavaş genelleştirmişlerdir bu kullanımı.

Bir ilk yaklaşım olarak, günümüzdeki çalışmalardan yola çıkarak tanımlandığı biçimiyle, jeopolitik, coğrafi alandaki etkileşimleri ve bunlardan kaynaklanan güç mücadelelerini irdeler. Ortamın etkisi bu kavramın dayattığı zorlamalarla ya da güç rekabetlerine sunduğu fırsatlarla yansır. Bu zorlamalar ya da fırsatlar değişebilir; zamanın teknolojik kapasitelerine bağlıdırlar ve belli bir iktidarın yararlandığı insani ve maddi olanaklar sayesinde etkin olurlar: kıyı sakinleri teknik olanaklara sahipseler ve *bu yönde bir siyasal iradeleri* varsa dün koruyucu ve tecrit edici bir işleve sahip olan bir boğaz bugün kolayca aşılabilir olmuştur. Ayrıca, çağdaş jeopolitik de özellikle belli bir coğrafi alandaki iktidar rekabetlerinin mevcut ve geçmiş etkileriyle ilgilenir. Bütün toplumlarda, devletsiz toplumlarda bile iktidar çekişmeleri vardır; bu devletsiz toplumların da iç ve dış yönetim sorunları vardır ve bu toplumlarda bunların çözümlenmesi amacıyla geniş anlamda siyaset yapılır. Ama bu alan İÖ üç bin yıl evvel Yakındoğu'da devletin ortaya çıkmasıyla sürekli bir jeopolitik boyut kazanmıştır. Bundan sonra bu alan artık sadece doğal ortamın farklılığıyla ve nüfusla belirlenmez ve bölümlenmez, aynı zamanda rakip egemen devletlerin uygulamaları da devreye girer bu bağlamda. Bu devletlerin bakış açılarına göre, alan, bunların rekabetlerine ve amaçlarına sahne olur; bunlar maddi ve sembolik güçlerini artırmak

için denetimi savaş, ittifak ya da müzakereler yoluyla güçlendirmeye çalışırlar; böylece, siyasal sınırlar az çok sürekli, belirgin, kapalı bölgeler yaratırlar ve buralarda özel denetim ve yönetim aygıtlarıyla alanı farklılaştırmaya çalışırlar.

Böylelikle, alan, jeopolitik görüş açısından, gücün yayılmasının kozu ve yeri olur. Stratejik yolların ve yaşam kaynaklarının, aynı zamanda da toprakların ya da sembolik bölgelerin denetimi amacıyla kullanılan bir koz: yerel, bölgesel ya da küresel gücün manevra alanı.

Ama jeopolitik yaklaşımın göstermeye ve açıklamaya çalıştığı bu bölgesel güç çatışmaları siyasal bir bütünlüğün hayatta kalmasını sağlamaya yönelik yaşamsal, gerçek ya da sözde bir gereksinimden kaynaklanan çatışmalar anlamında "nesnel" çıkar çatışmaları değildir sadece; bunlar, aynı zamanda, temsil edilen alanlarla ilgili çatışmalardır: bu alanlarda yaşayanların, bu alanları gözetip kollayanların ya da *betimleyenlerin* geleneksel ve kutsallaştırılmış toplumlarda modern devletin kültürleştirme enstrümanları okul ve medyalarla kuşaktan kuşağa büyük bir saygıyla aktarılan değerlere sahip oldukları düşünülür. Oysa, siyasal iktidarı ellerinde bulunduranlar bu düşüncelerden yararlanırlar ve onları manipüle ederler, ancak kimi zaman kendileri de yanılırlar bu bağlamda ve bazen bunlardan yararlanarak siyasal amaçlarına ulaşamayabilirler ya da gözden kaçırabilirler bu amaçları. Bir başka deyişle, Thierry de Montbrial[2] gibi, jeopolitik, "bölgeler temelindeki ideolojilerle ilgilenen siyasal coğrafyanın parçasıdır" diyebiliriz.

2) "La question turque" içinde. *Politique étrangère*, Mart 2004 ve *L'action et le système du monde*, Paris, PUF, 2003.

BİRİNCİ KISIM

ÇALKANTILI BİR TARİH

I. Bölüm

PRATİKTEN KAVRAMA

I. – Pratik kavramdan önce gelir

Tanımlamış olduğumuz gibi, jeopolitik, sözcüğün ortaya çıkışından çok önce uygulanmaya başlamıştır. Antikçağ'dan bu yana, fatihler ve imparatorluklar kuranlar, ele geçirmek ya da kendilerine bağlamak amacıyla içinde yaşadıkları ortamın fiziki ve insani kaynaklarından (en azından düşündükleri şekliyle ve dönemin teknolojisinin bilgilendirebildiği kadarıyla) yararlanmışlardır.

Gerçekten de, ortamın çok fazla belirlemediği amaçlara ulaşabilmek için ortamın verilerinden yararlanmak söz konusudur. Napoléon Bonaparte'ın ünlü "her devlet kendi coğrafyasının siyasetini yapar" ifadesinin anlam kazanabilmesi için bu devletin "coğrafyası"nın bir yandan devletin belli bir dönemde gerçekleştirdiği kendi tasarımı, öte yandan da bu dönemde yararlandığı insani ve ekonomik araçlar olması gerekir. Aksi takdirde, bu ifadeden siyaseti belirleyen

unsurun ortam olduğu anlamı çıkarılabilir ki jeopolitiğin ilk kuramcılarının çoğunun düştüğü bir tuzaktır bu.

II. – Yeni bir bilimsel disiplinin bulunması

Jeopolitik öteki insan bilimlerinin çoğu gibi bir bağlamın ürünüdür: *yüzyıl sonu*nun, yani XIX. yüzyılın son onyıllarının ürünü. Bu bağlamda, üç temel, yani bilimsel, teknolojik ve siyasal temeller söz konusudur ve jeopolitik kavramı bu temellerin getirdiği sorular aracılığıyla ortaya çıkar.

1. Çifte bilimsel temel. – Bir yanda tartışmalı da olsa egemen bilimcilik: "Dünyada bugün gizem yoktur," diyor Marcelin Berthelot: onun yandaşlarına göre, insan davranışları da dahil olmak üzere, evrende her şey bulunan ya da çok yakında bulunacak olan yasalara göre yönetilir. İnsanın mekânla, dünyayla ilişkileri de niçin yasalara tabi olmasın?

2. Teknolojik temel. – İletişim konusundaki (demiryolu, denizyolu, telgraf) gelişmeler, yeni buluşların (otomobil, telefon, uçak, radyo) açtığı ufuklar insanlarda mesafelerin kısaldığı, dünyanın küresel olarak algılanabileceği, 1873'teki gibi (Jules Verne'in bu konuyu işleyen romanının yayınlandığı tarih) seksen günde değil sadece birkaç günde bütünüyle kat edilebileceği düşüncelerini uyandırmıştır.

Bu durumda, insan düşüncesini niçin yerel ya da bölgesel amaçlara göre kısıtlasın ve bütün dünyaya göre düşünmesin?

3. Siyasal temel. – Eski devletler (Fransa ya da Britanya gibi) ya da milliyetçi akımlarla doğan devletler (Almanya, İtalya ya da özel bir olgu olan ABD) XIX. yüzyıl boyunca tarihsel farklılıklarını ön plana çıkararak ulus devletler yönünde gelişmişlerdir. "XX. yüzyılın şafağında kimliksel *check-list* unsurları açık seçik biçimde inşa edilmiştir. (...) Avrupa uluslarının çoğu için ataların kimlikleri, ulusal dil saptanmış, ulusal tarih yazılmış ve süslenmiş, ulusal manzara betimlenmiş ve resmedilmiştir..."[1] Bu *yüzyıl sonu*na özgü ekonomik, sosyal ve politik değişikliklerle birleşen bu olgu ulusal duyguların kabarınası sonucunu doğurmuştur: "Ulus ve bayrak temalarının birdenbire sağa doğru kayması; XIX. yüzyılın son yıllarında "ulusçuluk" sözcüğünün yaratılmasına neden olan bir hareket içinde gerçekleşmiştir bu gelişme."[2] Savunulacak ya da sahiplenilecek bir bölgeyle sınırlı olmayan, savunulması, genişletilmesi ya da kurulması zorunluluklarıyla sömürge imparatorlukları olarak bütün dünyaya yayılan bir ulusçuluk.

Kutsallaştırılmış vatanın yöneticilerine hem toprak iştahlarını meşrulaştıracak hem de bunları doyurma olanakları sağlayacak olan bilimsel araçlar niçin verilmesin?

1) Anne-Merie Thiesse, *La création des identités nationales*, Paris, Le Seuil, 1999, s. 224.

2) Eric Hobsbawm, *Nations et nationalisme depuis 1780*, Paris, Gallimard, 1992, s. 132.

II. Bölüm

BAŞLANGIÇTAN SONUÇLARA

I. – Kurum ve kurucular

Üç ülke bu sorunların gelişmesi bağlamında özel bir alan sunar: Britanya, Almanya ve ABD.

Britanya –"yorgun titan" (Roland Marx)– dünyanın kendisinden önce tanımadığı bir imparatorluğun geleceğini sorgular; "üstünde güneşin batmadığı bu imparatorluk" adaların beşte birlik bölümü üstünde yaşayan nüfusun üçte bir-beşte bir arası bölümünü otoritesi atlında birleştirmiştir ve dünyanın bütün önemli deniz yollarını denetler.

Almanya'nın çok hızlı demografik ve ekonomik gelişmesi, etkisinin yayıldığı, hatta kendisini dayattığı bölgelerde araştırma yapılması gerekliliğini göstermektedir. Bismarck birliğinden sonra Almanya'nın dünya sahnesine çıkmış olduğu duygusu bütün dünyaya yayılmıştır: "Rasyonel, güçlü ve yaratıcı Almanya yaklaşmakta olan çağın şafağını

selamlayabilir."[1] Dolayısıyla, Almanya Avrupa'da ve dünyada üstünde kilitlenmesi gereken hedefleri ve, Şansölye Bülow'un ifadesiyle, "güneşteki yeri"ni almak amacıyla sahip olması gereken araçları tespit etmek durumundadır. 1894'te yeniden kurulan Germen Birliği'nin desteklemeyi sürdürdüğü Avrupa'daki toprak taleplerine gene bu birliğin desteklediği ve özellikle XIX. yüzyılın son, yirminci yüzyılın ilk yıllarında kaçınılmaz bir biçimde oluşan ve Birinci Dünya Savaşı arefesinde genişlik açısından Britanya ve Fransa'dan sonra üçüncü gelen bir sömürge imparatorluğu düşüncesine dayanan bir *Weltpolitik* (dünya politikası) eklenir.

XIX. yüzyıl sonunda ABD dünyanın en önemli ekonomik gücü olmuştur. Batının fethi tamamlanmıştır. Sınır ve "Monroe doktrini"nin kesinlikle savunma amaçlı vizyonu doğrultusunda dünyanın bazı iş ve siyaset çevreleri ekonomik ve ideolojik nedenlerle ABD'ye dünya çapında bir rol ve diplomasisi aracılığıyla bir imparatorluk yaklaşımı biçmişlerdir.

Gerçekten de, ABD, XIX. yüzyıl sonundan Birinci Dünya Savaşı'na kadar İspanya-Amerika Savaşı dolayısıyla Panama'ya müdahale ederek 1914'te başlayıp bitirdikleri kanalın denetimini ele geçirip Algeciras Konferansı'na (Nisan 1906) ve 1907 Lahey Barış Konferansı'na katılımıyla dünya güçleri çevresine temkinli ama somut bir biçimde girmiştir.

1) Victor Bérard, *L'Angleterre et l'impérialisme*, Paris, Armand Colin, 1900.

Öte yandan, jeopolitik düşünce ve analizler de özellikle bu üç ülkede gelişmiştir. Önemli şahsiyetler, bu sözcüğü tanımasalar da, jeopolitiğin temelini bu üç ülkede atmışlardır.

1. Britanya. – Sir Halford Mackinder (1861–1947) İngiliz jeopolitiğinin kurucusu kabul edilir.

H. Mackinder amiral, öğretim üyesi ve siyaset adamıdır. 1887'den başlayarak Oxford'ta, daha sonra yöneticilik de yaptığı London School of Economics'te coğrafya dersleri vermiş, 1910'da birlikçiler kanadından avam kamarasına girmiştir. Düşünceleriyle kısaca anlatmaya çalıştığımız yüzyıl sonu düşüncesini çok güçlü bir biçimde temsil eder: coğrafyayı milli eğitim bünyesi içinde, doğa bilimleri ve insan bilimleri arasında bir sentez gerçekleştiren kavramsal bir bilim yapmak istemiş, böylelikle yeni kuşaklarda "emperyal anlayışı" (*Thinking imperially*) sürdürmeyi amaçlamıştır. Bu emperyal anlayışın –araştırma, yeni toprakların keşfedilmesi ve fethedilmesi– kaybolmakta olduğu dikkate alındığında çok gereklidir onun bu girişimi. Dünya artık kapalıdır ve tamamen paylaşılmıştır, Avrupa'daki sosyal ve siyasal çatışmalar o zamana kadar olduğu gibi somut gereksinimlerin karşılanmasını uzak ülke fetihlerinde aramayacaklardır. Tersine, dünya imparatorlukları kurulmuş olduğundan ve her yerde çatışma halinde olduklarından, talip oldukları bütün bölgelerde, ilişkileriyle potansiyel çatışma bölgeleri yaratmaktadırlar. Öte yandan, deniz yollarının denetimi –*sea power*, "deniz gücü", fetihler çağında hegemonyanın güvencesiydi– bundan böyle kıtasal demiryolla-

rının gelişmesi ve bir "dünya gücü'nün ortaya çıkışıyla birlikte düşünülmelidir. 25 Ocak 1904'te düzenlenen ve daha sonra çok ünlenen (o dönemde ses getirmemiştir) bir konferansta H. Mackinder düşüncelerini belirginleştirmiştir: "Asya tarihin eksenidir. Modern teknolojiyle, özellikle demiryolu teknolojisiyle tarihi denetleyecek, dünyaya egemen olacaktır." H. Mackinder Alman teknolojisi ve iktisadıyla Rus İmparatorluğu'nun doğal ve insani kaynaklarını birleştiren bir Alman-Rus ittifakının kurulmasından ve İngiliz hegemonyasına son vermesinden korkar.

Britanya'ya 'görkemli yalnızlığı'ndan kurtulma, kıtayla ilgilenme ve bu ittifakı engelleme çağrısı yapar.

Fransız-İngiliz yakınlaşması, 8 Nisan 1904'te –Mackinder'in konferansından birkaç hafta sonra– imzalanan dostluk anlaşması, daha sonra da Üçlü Antant'ın (İngiltere, Fransa, Rusya) ilk adımlarının atılmasıyla H. Mackinder endişelerinde ve taleplerinde haklı çıkmış görünür.

1919'da, H. Mackinder, bir yandan 1904'te koyduğu teşhisin geçerli olduğunu düşünürken bir yandan da çatışmalar, çözüm önerileri ve Rusya'da Bolşevikler'in iktidara gelişi karşısında teorisini geliştirir. *Heartland*, İngiltere ve Fransa (ona göre bu iki ülke Avrupa uygarlığı değerlerinin taşıyıcısıdır), Avrasya kıta kütlesi (Mackinder "Avrasya" sözcüğünün yaratıcısıdır), dünya adası ("World-Island").

Coastland arasında ara bölge kavramını ortaya atar. Bu *Heartland*'i kutup bölgesinden Orta Asya'ya kadar uzatır, Avrupa topraklarını Rusya toprakları da dahil olmak üzere Baltık'tan Adriyatik'e kadar giden bir hattın doğusuna yerleştirir ve şöyle der: Doğu Avrupa'da hüküm süren *Heart-*

land'i denetler, *Heartland*'de hüküm süren *World-Island*'ı denetler, *World-Island*'da hüküm süren dünyayı denetler.

Heartland'i denetleme amacına yönelik bir ittifak olan Alman-Sovyet paktı, sonra Mackinder'in *coastland* ve *heartland* arasında çizdiği hattı kesen demir perde, nihayet deniz gücü ABD ve kara gücü SSCB'yi karşı karşıya getiren soğuk savaş Mackinder'in tezlerine kalıcı özellikler kazandırmıştır. Philippe Moreau Defarges'ın[2] belirttiği gibi, 1977-1981 arasında ABD başkanı Jimmy Carter'ın savunma danışmanlığını yapan Zbigniew Brzezinski doksan üç yıl sonra –1997'de– *Le grand échiquier* (Fr. çev) adlı yapıtında dünya adası tezini savunuyor: "Avrasya dünyanın eksenidir. (...) Avrasya bundan böyle belirleyici bir jeopolitik satranç tahtası olduğundan Avrupa ve Asya için ayrı politikalar oluşturmak yeterli değildir. Muazzam Avrasya alanında güç dengelerinin gelişmesi Amerika'nın küresel üstünlüğü bağlamında etkili olacaktır."

2. Almanya. – "Almanya coğrafyacıların ülkesidir."[3] Ama 1860-1880 yıllarında bunların büyük bölümü siyasal alanda maceraya girmeyi kabul etmemiştir. Reich tarafından bir sömürge imparatorluğu kurulmasına yandaş olanlar ifşa etmişlerdir bunu: içlerinden biri, Friedrich Fabri, 1884 yılında *Almanya'nın Sömürgelere İhtiyacı mı Var?*[4] adlı ya-

2) Philippe Moreau Defarges, *Introduction à la géopolitique*, Paris, Le Seuil, 1994.

3) Michel Korinman, *Quand l'Allemagne pensait le monde*, Paris, Fayard. 1990.

4) Michel Korinman tarafından aktarılmıştır, *a.g.y.*

pıtında şöyle demiştir: "Bu alanda da öteki ulusların yararına bilgi biriktiren kuramcılar olmakla yetinmemiz mi gerekecek?"

Oysa, coğrafyacı olan bir eczacı ve zoolog Friedrich Ratzel (1844-1904) "klasik siyasal coğrafyanın temellerini atarken bilim ve eylem ilişkisi üstünde yoğunlaşmıştır".[5]

Gerçekten de, F. Ratzel bilimadamı ve eylem adamı olmak istemiştir. Münih (1876) ve Leipzig'te (1886) coğrafya dersleri vermiş, *Anthropo-Geographie* (1882) adlı yapıtıyla genel olarak beşeri coğrafyanın ve *Politische Geographie* (1897) adlı yapıtıyla da özel olarak jeopolitiğin temellerini atmıştır; jeopolitik alanında daha sonra başka yapıtlar da kaleme almıştır: sözgelimi nasyonal sosyalist propagandanın yararlanmasıyla çok hüzün verici bir üne kavuşan *Der Lebenstraum* (1901) –Yaşam Alanı– adlı yapıtı.

Ama F. Ratzel aynı zamanda ateşli bir milliyetçidir; 1870-1871 Fransız-Alman Savaşı'na katılmış ve *Kolonialverein*'ın kurucu üyelerinden biri olmuştur: bilim ve siyaseti uzlaştırmak isteyen, siyasetçilerin tercihlerini "bilimsel anlamda" aydınlatmaya çalışan bu Germen Birliği'nin kısa süreli üyesi olmuştur kendisi.

Öte yandan, yapıtlarında da çifte bir anlam belirsizliği görülür. Bir yandan Darwinizm'in tezlerini ve hastalıkları organ bozukluklarına bağlayan tezleri reddederken, bir yandan da alıntılar yapar bu tezlerden; sözgelimi *Politische Geographie* adlı yapıtında şu görüşlere yer verir: "Devletlerde gözlemlenen sürekli değişimler onların yaşamlarının ta-

5) *A.g.y.*

nıklıklarıdır. (...) Devletlerin temel yapıları hücre dokusu yapısıdır kesinlikle..."

Toprak ve devlet arasındaki organik bağ *Toprak, Toplum ve Devlet* (1900) adlı yapıtında çok güçlü bir biçimde ifade edilir: "Bir halk kendisine düşmüş olan topraklarda yaşamalı, bu topraklarda ölmelidir ve bu toprakların yasalarına uymak zorundadır. Nihayet, toprakları kamusal yaşamın temel amacı yapan siyasal egoizm de topraklardan beslenir; gerçekten de, ulusal toprakları her durumda ve her zaman korumak ve bu topraklardan sadece üstünde yaşayanların yararlanması önemlidir; ancak, öte yandan, kan bağları, etnik yakınlıklar yürekleri sınırların ötesindeki insanlara ve şeylere doğru iter."

Milliyetçi Ratzel bir yandan evrensel çapta yapıtlar vermek isterken angajmanını ve dolayısıyla da "a priori"lerini gizlemeye çalışır ve zorlanır bu bağlamda. Michel Korinman şöyle diyor: "*Politische Geographie* (...) içinde, Ratzel *hem* bilimsel tümeller –yasalar ve tipler– ışığında hem de sürekli ve gizli amaçları ışığında düşündüğünde yığınla çelişki, saplantı, anlam belirsizliği var: Almanya'nın geleceği. Ratzel'i okumanın güçlükleri sık sık dile getirilmiştir ama bu kapalılığın temel bir nedeni olduğu üstünde durulmamıştır pek: hocanın son gerekçeleri açık seçik biçimde ortaya çıkmadığı sürece bu *koşullar* çok önemli bir yapıt olan *Politische Geographie*'nin yapısını bozma noktasına kadar gidecektir."[6]

Dolayısıyla, bu anlam belirsizlikleri 1920-1940 arasında bozguna uğrayan ve aşağılanan Almanya'da yapıtlarının

6) A.g.y.

basitleştirilmesine ve saptırılma eğilimlerine yabancı değildir.

3. ABD. – Jeopolitiğin bir başka öncüsü de Amerikalı amiral Alfred Thayer Mahan'dır (1840-1914). Mahan belli başlı yapıtları *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783* (1890), *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793-1812* (1898), *The Interest of America in Sea Power, Present and Future* (1897), *The Problem of Asia and its Effect upon International Policies*'de (1900) vaktinden önce olgunlaşmış bir jeopolitik inşa eder ve bu jeopolitiğin esin kaynakları onun milliyetçi duyguları, bütün dünyaya henüz İngilizler hükmederken ülkesi ABD'yi dünyada ön planda görme arzusudur. Britanya'nın güçlü bir donanmayla denizlere hakim olarak ama aynı zamanda deniz yollarındaki tüm stratejik noktaları denetleyerek ve de potansiyel bir rakibin ortaya çıkmaması için Avrupa kıtasında bir güç dengesini sürdürmeye dikkat ederek dünya liderliğinde Fransa'yı geride bıraktığı tespitinden hareket eden A. T. Mahan'a göre, ABD'nin, Britanya'nın XVI. yüzyıldan itibaren uyguladığı denizler stratejisini örnek alması, dünyanın her yerine müdahale edebilecek bir donanmaya, aynı zamanda stratejik deniz üslerine ve ikmal noktalarına sahip olması gerekiyordu.

A. T. Mahan, dünya ölçeğinde, denizlerin denetimi için ve Avrupa ve Asya'daki tüm hegemonya girişimlerine karşı Britanya'yla ittifak içinde olunmasını önermiştir. Ona göre, özellikle Almanya'nın denizlerdeki üstünlüğüne ve sömürgeciliğine karşı çıkmak ve bu ülkeyi Avrupa kıtasına hapsetmek gerekir. Öte yandan, Mahan, Asya devletlerinin ve

özellikle de Japonya'nın hırslarının engellenmesi için bir Amerikan-Avrupa ittifakı da ister.

II. – Miraslar ve mirasçılar

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mirasçılar dediğimiz, yani özellikle Avrupalı ve Amerikalı (aynı zamanda Japon ve Güney Amerikalı) coğrafyacılar sadece kurucuların mirasına konmamışlardır. Aynı zamanda, "gerçekçilik" ve "idealizm" arasındaki tartışmanın da mirasçılarıdır; söz konusu tartışma çatışmanın son bulmasıyla ve sonuçlarıyla ortaya çıkmıştır: Haziran 1919 ve Ağustos 1920 arasında imzalanan, ilgili ülkelerin kaderlerini tayin eden Versailles, Saint-Germain, Neuilly, Trianon ve Sèvres anlaşmaları.

Gerçekçilik ve idealizm arasındaki tartışma ABD'nin savaşa girmesiyle uluslararası ilişkiler gündemine oturmuştur. O döneme kadar, mantık hatalarına rağmen, uluslararası ilişkiler Machiavelli ya da Clausewitz'in tanımladıkları şekliyle, güç dengeleri aracılığıyla yönlendirilmiştir. Jeopolitiğin kurucuları da bunları başka bir biçimde düşünmemişlerdir. Oysa, Başkan Wilson ülkesinin Antant güçleri yanında yer almasını ABD'nin hak ve adalet ideallerini egemen kılma yükümlülüğüyle doğrular. Ona göre, ABD, savaştan sonra, arzulamış olduğu bir "Milletler Cemiyeti"ni kabul ettirmek amacına yönelik uluslararası bir "ahlak" adına müdahale eder.

Ülkelerinin kaderini mirasçıların, galiplerin çizdikleri sınırlara göre, az ya çok acılı bir biçimde ulusal düşünce

birliği içinde yaşamışlardır. Bunlara göre, bu sınır, uluslar ilkesi ideali üstüne oturtulmuştur ve yeni sınırları oluşturmak amacıyla bir araya gelerek Fransız coğrafya okulunu kuran P. Vidal de la Blache'ın damadı Emmanuel de Martonne gibi coğrafyacıların benimsedikleri bir anlayıştır bu. Mağluplar ve özellikle Almanlar ise –özellikle de coğrafyacıları–, tersine, itilaf devletlerinin büyük ilkeler paravanı arkasında kendilerine uygun bir güç dengesi dayatmaktan başka bir şey yapmadıklarını öne sürmüşlerdir.

Nihayet, bu tartışma ve polemikler içinde, kimilerinin intikam duyguları, kimilerinin iyi niyetleri arasında, Kjellen tarafından bir sözcük ortaya atılır; Kjellen bu sözcüğün içeriğini 1916 yılında yayınladığı *Staten som Livsform*'da belirginleştirmiştir; yapıt Almanca versiyonu olan *Der Staat als Lebensform* (Canlı Organizma Olarak Devlet) adı altında 1917'de dağıtılmıştır: "Bu siyaset biliminin hiç değişmeyen amacı birleşik devlettir, onun derin özelliklerinin irdelenmesine katkıda bulunmak ister, oysa siyasal coğrafya dünyayı genel olarak insan topluluklarının yaşadığı bir yer olarak inceler..." Bu yeni kavram anında tartışmalara yol açar.

Kavram mirasçılara da kabul ettirir kendisini ama bu bağlamda yönelmiş olduğu nokta bölge ve güç ilişkileri arasındaki çelişkilerin farklı ve çoğu zaman çelişkili yaklaşımlarıdır.

Ateşli bir Almansever olan Kjellen'in sözcüğü, en geniş ve kapsamlı anlamını Versailles'daki toprak adaletsizliklerini "bilimsel olarak" kanıtlamak isteyen Almanya'da bulmuştur.

Bu sözcüğü kullanmaya başlayanlar arasında en çarpıcı isim Alman generali ve coğrafyacısı Karl Haushofer (1869-1946) olmuştur. 1918 bozgunuyla ve itilaf devletlerinin Versailles Antlaşması'yla (28 Haziran 1919) ülkeyi toprak kaybına uğratmaları sonucu sarsılan Almanya'da Alman coğrafyacıların sayısı çok artmıştır: "Bu bir barıştır, müthiş bir barış; Wilson'un bizi inandırmak istediği gibi bir uzlaşma söz konusu değildir burada, mümkün olabilecek en kötü tek taraflı dayatmadır bu ve yanında Brest-Litovsk ve bizim sözde çılgın vatanseverlerimizin savaş sırasında ortaya attıkları projeler çocuk oyuncağıdır sadece."[7]

Dolayısıyla, derin analizler ve ayrıntılı haritalar yardımıyla tutarsızlıkları ve kendilerine göre itilaf devletlerinin Almanlar'a ve genel olarak da Mitteleuropa, Türkiye ve devrimci Rusya halklarına karşı yaptıkları adaletsizlikleri ifşa etmeye çalışırlar.

Bu bağlamda, 1919'dan beri Münih Üniversitesi'nde coğrafya dersi veren Karl Haushofer 1925'te ses getiren bir metin yayınlar: Haushofer *Politische Erdkunde und Geopolitik* (Siyasal Coğrafya ve Jeopolitik) adlı bu yapıtta Alman siyasal coğrafyasının statik kaldığını, oysa formasyonlarını bu okulda tamamlayan İngiliz, Amerikan ve Fransız siyasal coğrafyacılarının daha dinamik girişimlerle ordularının zaferlerine katkıda bulunduklarını ileri sürmüştür. Bu nedenle siyasetçilerin işine yarayacak bir coğrafi yaklaşım ister, haritacılığa dayalı bir jeopolitiğin "siyasal eylemde gerekli

7) Alfred Hettner, Alman coğrafyacıların lideri, *La paix et la géographie politique*, 1919; Michel Korinman tarafından aktarılmıştır, *a.g.y.*

bir sıçrama tahtası olan", rakibin ya da düşmanların kararlarını öncelemesinin gerekliliği üstünde durur. 1923 yılı sonunda çıkmaya başlayan *Zeitschrift für Geopolitik*'in (Jeopolitik Dergisi) yayımına katılır; bu dergi sayesinde entelektüel etkisi iki dünya savaşı arasında Almanya sınırlarının çok ötesine taşmıştır.

Çalışmaları özellikle Alman sınırları ve daha genel olarak da Versailles'dan miras kalan tüm Mitteleuropa sınırları üsünde yoğunlaşmıştır. Bu sınırların yanlışlığını ifşa etmek amacıyla kültürel sınırlar –*Kulturkreisgrenze*– argümanlarına ve uygun askeri sınırlar, yani en azından düşman toplarının menzilindeki bölgeleri kapsayacak biçimde saptanmış sınırlar argümanlarına baş vurur.

Haushofer, aynı zamanda, dünya ölçeğindeki amaçlarla da ilgilenir. Esinlenmiş olduğu Mackinder'in tezlerinden Almanya lehine yararlanmaya çalışır, "Orta Avrupa ve Asya güçlerinin Anglo-Sakson kuşatmasından kurtulabilmesi için" ülkesinin Sovyetler Birliği ve Japonya'yla ittifak yapmasını ister. (...) Alman ve Japon filolarının Sovyet kara kuvvetleriyle birleşmesi Anglo-Sakson güçlerini eşit şartlarda müzakerelere zorlayacaktır ona göre.[8]

Haushofer, Nasyonal Sosyalist Parti'ye kesinlikle katılmamış olmakla birlikte Hitler döneminin başından beri yoldaşı olmuştur bu partinin. Rudolf Hess öğrencisi, daha sonra asistanı olmuştur; Hitler'le ilk kez 1921'de görüşmüştür ve bu tarihten sonra da birçok kez bir araya gelmişlerdir; 1945'te inkâr etmeye çalışmasına rağmen, bazı yazıları (söz-

8) Michel Korinman, *a.g.y.*

gelimi 1933 tarihli *Dünyada Nasyonal Sosyalist Düşünce*) açık seçik bir biçimde Nazi yanlısıdır. Ancak, doğrusunu söylemek gerekirse, Hitler ve yakın çevresinin jeostratejik tercihleri üstünde etkili olmamıştır; III. Reich'ın çöküşünün ertesinde bu suçlamalara maruz kalmış, Nuremberg Mahkemesi'nde yargılanmıştır; Haushofer çok büyük olasılıkla böyle bir olayın içinde yer almamış ve serbest kaldıktan sonra da intihar etmiştir.

Buna karşılık, Haushofer'in çalışmaları ve dergisinde çıkan yazılar iki savaş arasında ve dünyanın her yerinde üniversite çevrelerinin, özellikle coğrafyacıların ilgisini çekmiş, bu yazılar eleştirilmiş ya da esin kaynağı olmuştur kimilerine.

ABD'de, 1919'da, Georgetown Üniversitesi'nde "Georgetown School of Foreign Service"i kuran P. Edmund Walsh (1885-1956) Haushofer'in çalışmalarını incelemiş ve yorumlamıştır. Walsh, Ekim 1945'te, Nuremberg Mahkemesi'nde danışman sıfatıyla sorgulamıştır kendisini.

Haushofer'in 1908 sonu ve 1919 yazı arasında elçilik görevlisi olarak çalıştığı Japonya'da "bütün okullar ya da gruplar [Kyoto İmparatorluk Üniversitesi ya da Japon Jeopolitik Derneği] Haushofer'in öğretisini körü körüne izlememiş olsalar da, öğretisi son derece etkili olmuştur bu ülkede..."[9] Aynı tespit Latin Amerika, özellikle de Arjantin bağlamında da yapılabilir.

9) Keiichi Takeuchi, Géopolitique japonaise dans les années 1930-1940, Klauss Dobbs, David Atkinson, *Geopolitical Traditions* içinde, Londra, Routledge, 2000.

Nihayet, Fransa'da, ileride göreceğimiz gibi, Haushofer'in tezleri, özellikle eleştirilmek amacıyla, jeopolitiğin niteliği ve içerikleri tartışmaları içinde yer almıştır.

III. – Gözden düşmüş bir disiplin

Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı ertesinde Haushofer'in çalışmalarının siyasal coğrafyanın nasyonal sosyalist iktidar tarafından araçsallaştırılması gibi görülen jeopolitiğin "sonuçlarını" simgelemeleri şaşırtıcı değildir. Bu itham somutlaşmak için itilaf devletlerinin zaferini beklememiştir. 1941'lerden itibaren, Amerikan kamuoyu, *Reader's Digest*'te gazeteci Frederick Sondern'in kaleminden etkileyici bir tabloyu okuyabilme olanağı bulabilmiştir: "Tuğgeneral Haushofer ve Münih Jeopolitik Enstitüsü'nün 1.000 bilimadamı, teknisyen ve casusla gerçekleştirdiği çalışma. Bu insanları Reich içinde bile neredeyse kimse tanımaz. Ama düşünceleri, grafikleri, haritaları, istatistikleri, bilgileri ve planları Hitler'e baştan beri belirlediği tavırlarını dikte etmiştir."

Bu aşırı ithamlar, hiç kuşkusuz, çatışmanın küreselleşmesinin yarattığı ortamla açıklanabilir ama aynı zamanda köklerini "Alman" jeopolitiğinin ve kimilerine göre savaş öncesi dönemin jeopolitiğinin çok eski bir tartışmasından da alır.

Gerçekten de, özellikle Fransa'da, Haushofer ve *Zeitschrift für Geopolitik* dergisindeki çalışma arkadaşlarının sergiledikleri bilgiler Paul Vidal da La Blache'tan (1845-1918)

sonra coğrafyacıları hayran bırakmış olsa da, iki savaş arası dönemde Fransız Beşeri Coğrafya Okulu, tezleri ve öğrencilerinin dergide geliştirdikleri tezler önemli eleştirilere hedef olmuştur.

Fransız okulunun öncülerinden biri, Albert Demangeon (1872-1940), 1932'de, *Coğrafya Yıllıkları*'nda, Haushofer'in dergisinde yayınlanan makalelerin "dış politika konularının sürekli taraflılığını"[10] ifşa eder ve şu sonuca varır: "Jeopolitik bir 'kandırmaca'dır, bir savaş makinesidir. Bilimler arasındaki yerini almak istiyorsa, siyasal coğrafyaya dönmesinin zamanıdır."[11]

Aynı yıl, başka bir Fransız coğrafyacı, 1936 yılında "dinamik bir dış siyasal coğrafya"yı nitelemek amacıyla kullanılan "jeopolitik" terimine karşı çıkmayan Jacques Ancel, Haushofer'in 1927'de yayımlanan ve sınırlara ayrılmış (*Grenzen*) yapıtındaki kullanımı reddeder. Jacques Ancel *Revue d'Allemagne et des pays de langue allemande*'ın Ağustos 1932 sayısında kimi tespitlerde bulunur. Haushofer ırmak sınırı üstüne yazısında "Germanik" ırmak devleti anlayışıyla Roma ve Fransız ırmak-sınır kavramını karşıtlaştırır[12] ve Ancel de Haushofer'in tezinde kendisine göre önemli bir çelişki bulur: Almanya "ırmak devleti" adına iki Ren ırmağına sahip olmak zorundadır (bir bayka deyişle, Alsace'ı elinde bulundurması gerekir); ama Almanya için geçerli olan,

10) Michel Foucher tarafından aktarılmıştır, *Fronts et frontières*, Paris, Fayard, 1989.

11) *A.g.y.*

12) *A.g.y.*

1919'da tüm Vistül havzasını aldığında yeniden yaratılan Polonya için geçerli olamaz. Burada Haushofer'in üstünde durduğu ırmak devleti mantığı söz konusu değildir, söz konusu olan, ırmağa sadece kendileri egemen olanların [Almanlar'ın] yarattığı büyük adaletsizliğin giderilmesidir. J. Ancel, ayrıca, şu düşünce üstünde de durur: "Bu örneklerle *Geopolitik*'in oynadığını iddia ettiği rol dikkate alınacaktır. Coğrafi olmaktan çok siyasi olan bu dalın sonuçlarını kabul etmeden Alman bilimine saygı duyulabilir."[13] J. Ancel, başka bazı yazılarında (*Géopolitique. Manuel géographique de politique européenne*) daha kesin tavır alacaktır: *Geopolitik* "tesadüfen her zaman Almanya'nın hırslarıyla, Almanya'nın yayılma arzularıyla uyuşan coğrafyanın yasalarını oluşturmak amacıyla çıkarılan bir [bilgi] bilançosu olarak nitelendirilir[14] ya da şu şekilde tanımlanır: "*Geopolitik* Hitlerciliğin silahlarını parlatır."[15]

Savaştan sonra dava anlaşılmıştır: J. Ancel'in (1942'de, götürülmüş olduğu Drancy Toplama Kampı'nda ölmüştür) savaştan önce *Geopolitik* ve "objektif" bir jeopolitik arasında gerçekleştirmeye çalıştığı ayrım geçerli değildir artık. Mahkûm edilen sadece Haushofer'in ve rakiplerinin jeopolitiği değildir, jeopolitiğin kendisidir. Büyük coğrafyacı Jean Gottmann (1915-1994) tarafından "Almanya'nın dünyaya egemen olması için stratejik plan sağlama denemesi" şeklinde tanımlanan jeopolitik, en azından Avrupa'da yalancı bir bilim, siyasal coğrafyanın zararlı bir sonucu gibi kabul edilir.

13) A.g.y.
14) A.g.y.
15) A.g.y.

Michel Foucher şöyle diyor: "Bu entelektüel dışlama, bana göre, üniversite mensupları arasında Fransız-Alman uzlaşmasının koşullarından biri olmuştur. 1950'lerin başında, Sorbonne'da, Hartke liderliğindeki Fransız tarihçiler ve coğrafyacılarla Alman meslektaşlarının görüşmeleri sırasında alınan kesin bir kararın sonucudur."[16]

Bununla birlikte, bu terim gözden düşmüş olsa da, alan, bölge(ler) üstünde iktidar çekişmelerinin dinamiğini inceleme gerekliliği geçerliliğini yitirmemiştir. Öte yandan, gene bu terimin tarihin çöplüğüne atılmaması için fazla olmasa da bazı sesler yükselmiştir. Bu bağlamda en güçlü ses Saul Cohen'in sesidir; Cohen, Peter J. Taylor'un *Political Geography*'de[17] belirttiği gibi, "siyasal coğrafya alanında dünya çapında bir vizyona sahip olabilmiş en önemli coğrafyacıdır. Jeopolitik sorunların coğrafyacılara bırakılmayacak kadar önemli bir konu olduğunu anlamıştı".

Fernand Braudel, 1949'da yayınlanan tezinde (*Akdeniz ve II. Felipe Döneminde Akdeniz Dünyası*) bütünüyle jeopolitik olguları tanımlamak amacıyla yeni bir sözcük bularak (jeotarih) sorunun çevresinden dolaşır; ona göre bu "jeotarih jeopolitikten farklı bir şeydir, hem daha tarihsel hem daha geniştir..."

Ama, daha önce, Aralık 1941'de çatışmaya giren ABD'de çatışmanın ve çatışanlar arasındaki güç dengelerinin boyutlarının dünya ölçeğinde çözümlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Başkan Roosevelt'in Ocak 1942'de belirttiği gibi, Pearl Harbor'dan sonra haritalara eğilmenin tam

16) A.g.y.
17) Peter J.Taylor, *Political Geography*, Harlow, Longman, 1989.

zamanıdır: "Amerikan halkından haritalarını çıkarmasını istiyorum. Tuhaf yerlerden söz edeceğim onlara. Gazetelerden bütün dünyanın haritalarını basmalarını isteyeceğim. İnsanlara biraz coğrafya anlatacağım."[18] Bu gelişme içinde, West Point Askeri Okulu'na bir *jeopolitikler* dersi konur. 1943'te vasiyet niteliğinde bir makale yayınlayan H. Mackinder'in tezleri çevresinde bir düşünce gelişir. Bir "Amerikan" jeopolitiğine en önemli katkıyı yapan Yale'de siyasal bilimler dersleri vermiş olan Nicholas Spykman'dır (1893-1943). 1942'de yayımlanan *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power* adlı yapıtında Mackinder'in benimsemiş olduğu *World-Island* ve *Heartland* kavramlarına '*rimland*'i ekler: *rimland* denizler ve *heartland* arasındaki bölgedir, Avrupa kıyı ülkeleri, Yakın ve Ortadoğu devletleri ve musonlar Asya'sı arasında oluşmuş hilal biçiminde bir kara parçasıdır ve itilaf devletlerinin zaferinden sonra "bir deniz gücü" olan ABD ve kara gücü SSCB arasında çekişmelere sahne olur diyor Spykman. Gene Spykman'a göre, ABD *rimland* devletleriyle güçlü ve kolektif ittifaklar yapmaya özen gösterir. Özellikle "bölgesel milletler cemiyeti biçiminde örgütlenmesi gereken Avrupa'yla ve Avrupalı olmayan bir üye ABD ile".[19] Ama Japonya'yla da bir ittifak gereklidir çünkü savaştan sonra "Uzakdoğu'da, bugün ve gelecekte bir güç dengesinin kurulması gerekliyse, ABD'nin İngiltere'ye yaptığı gibi Japonya'ya da bir koruma

18) Samuel Rosenman, *Working wihth Roosevelt*, New York, Harper, 1952; M.Foucher tarafından aktarılmıştır, *a.g.y.*

19) Philippe Moreau Defarges tarafından aktarılmıştır, Jeopolitik, *Encyclopedia Universalis* içinde.

politikası uygulaması gerekir."[20] Böylece, SSCB'nin çöküşüne kadar İkinci Dünya Savaşı sonu Amerikan jeopolitiğinin değişmezleri belirginleşmiş olur: SSCB'yi ittifak oyunları (sözgelimi NATO, Güneydoğu Asya anlaşması örgütü), gerilimler ve güç dengeleriyle (Yakındoğu)[21] ve çatışmalarla (Kore, Vietnam, Afganistan) '*rimland*'in gerisinde tutmak.

Ama Spykman'ın tezleri genel kabul gören tezler değildir. Bu Yale profesörüne yöneltilen en önemli eleştiri, jeopolitik sorunlarına yaklaşırken Haushofer'i kendisine göre yorumlamasıdır. Özellikle sadece egemenlik iradesine dayanan devletler arasındaki ilişkilerin güç ilişkilerinden başka bir şey olmadığı düşüncesini benimseyerek aşağıdaki görüşleri dile getirdiğinde belirgindir bu eğilimi: "Devlet adamı, dış siyasette adalet, eşitlik ve hoşgörü değerlerine ancak bunlar amacının –güç– gerçekleşmesine yardımcı olduğu ya da en azından engel olmadığı takdirde yer verebilir. Bu değerlere güç iradesinin ahlaksal güvenceleri olarak araç bağlamında ilgi gösterilebilir ama zaaf nedeni olduklarında bir kenara bırakılmaları gerekir. Güç iradesi ahlaksal değerlere saygı gösterilmesine hizmet etmez ama ahlaksal değerler güç kazanımının kolaylaştırılmasına hizmet ederler."[22]

Öte yandan, Amerikan coğrafya okulunun önde gelen isimlerinden biri olan Isaiah Bowman da, Spykman'ın kitabına övgüler yağdırdıktan sonra, çok kısa bir süre sonra

20) A.g.y.

21) Bkz. Alexandre Defay, *Géopilitique du Proche-Orient*, Paris, PUF, 2004.

22) Nicholas Spykman, *America's Strategy in World Politics. The United States and the Balance of Power*, New York, Harcourt, 1942.

Haushofer düşüncesini ifşa ederek vazgeçiyor bu görüşlerinden. Jean Gottmann da Spykman'ın çalışmalarından söz ederken onu eleştiriyor ve şu görüşlere yer veriyor bu bağlamda: "Spykman, Mackinder'in tezini ekseni Amerika olan bir haritaya indirgemekle yetinmiş ve büyük ölçüde Alman *Geopolitik*'inden ve *Mein Kampf* Makyavelciliğinden yararlanmıştır."[23]

Dolayısıyla, savaştan sonra ABD'de bile "jeopolitik" sözcüğünün akademik söylem içinde neredeyse tamamen ortadan kalkmış olması ve siyasilerin bu sözcüğü kullanmaktan kaçınmaları anlaşılır bir şeydir.

Bu durum SSCB ve genel olarak komünist ülkelerde daha bir gerçektir. Yves Lacoste, Michel Korinman'ın kitabına yazdığı önsözde şöyle diyor: "Zararlı sözcüğün kullanımını yasaklamak isteyenler arasında en gayretkeşler komünistler olmuştur gerçekten: Germen-Sovyet paktına, Stalin'in iki yıl boyunca bu jeopolitiğe kesinlikle katılmış olması ve Haushofer-Mackinder 'kıtasal' tezine inanmış olması olgusuna her türlü referansın yasaklanması gerekiyordu. (...) Daha sonra, Marksist entelektüeller *ekonominin* ağır bastığını belirtme kaygısıyla bu tabuyu körüklemişlerdir..."[24]

Ve bu uzaklaşma süper güçlerin nükleer silahlara sahip olmalarıyla "terör dengesi"nin çoğu kimsenin gözünde savaş öncesi karmaşık jeopolitik dengelerin yerine geçmesiyle daha bir kolaylaşmıştır: iki blok arasındaki yok etme kapasiteleri rekabeti, geçerliliğini koruyabilmek için sadece teknolo-

23) Jean Gottmann, *La politique des Etats et leur géographie*, Paris, Armand Colin, 1952.

24) Michel Korinman, *a.g.y.*

jik ve ekonomik kapasitelerinden yararlanacaktır ve çatışmalar bağlamında coğrafi koşullar ve alanlara referans söz konusu değildir.

Soğuk savaş sonunda, yumuşama döneminde jeopolitiğin "son"unu belirtmek amacıyla iki argüman öne sürülmüştür. Bir yanda, sanayi devriminin yeni evresinin (doğrudan kıtalararası uçuşlar, uydu haberleşmeleri, enformatik vb.) coğrafi engelleri ortadan kaldırması. Öte yanda, bu küreselleşmenin ve Ortak Pazar şeklinde entegre olan ekonomik bütünleşmelerin etkisiyle egemenliklerini oluşturan bazı ekonomik enstrümanlardan (sözgelimi ticari ve parasal ilişkilerin denetimi) isteyerek ya da istemeyerek mahrum kalan devletlerin jeopolitiğin sağladığı önemli role sahip olamamaları. Kısacası, Paul Claval'le birlikte "jeopolitiğin kış uykusuna yatmış olmasından" söz edilebilir.

IV. – Jeopolitiğin geri dönüşü

Yves Lacoste, Michel Korinman'ın kitabına yazdığı önsözde "jeopolitik" sözcüğünün medyalarda yeniden boy göstermesinin 1979 tarihine denk düştüğünü söylüyor. Ona göre, bu dönüşe yol açan, özellikle "üçüncü dünyacı" kamuoyunda oluşan sıkıntıdır. Şöyle devam ediyor yazar: "Vietnam ordusunun Kızıl Khmerleri püskürtmek amacıyla Kamboçya'yı işgal etmesi, daha sonra Çin'in Vietnam'a saldırısıyla gazeteciler 'jeopolitik' sözcüğüne yeniden sarıldılar ve önce çok olumsuz yan-anlamlarıyla kullandılar bu sözcüğü." Yves Lacoste'a göre, kamuoyu bir düşünceyi yeniden

keşfediyordu: "Ulus-devletler arasında bölgesel rekabetler ideolojik çatışmalar kadar önemlidir..."

Gene 1979 yılında, 1957'de yayınlanan tezinde (*Un monde restauré, 1812-1822*; Fr. çev.) çok güçlü bir jeopolitik anlamı olan bu sözcüğü kullanmayan Henry Kissinger, o dönemde birinci cildi çıkan ve "dünyanın jeopolitik dengesi"nden söz ettiği *Anılar*'ında yer vermiştir bu kavrama. Aynı dönemde Sovyet coğrafyacıları da kendilerini bu konuyla ilgili görürler ve bir yandan ABD'nin "jeopolitik görüşleri"ni ifşa ederken bir yandan da SSCB'de siyasal coğrafyanın gelişmesi için çağrı yaparlar (sözgelimi O. V. Vitkovski).

Ne var ki, 1950'li yılların kesinlikle çift kutuplu dünyası bitmiştir artık. Yerel çatışmalar ve devrimler artmıştır; ideolojik doğu-batı çatışması mantığının dışına çıkmıştır olaylar ve sözgelimi gene 1979 yılındaki İran İslam Devrimi gibi olaylar iki süper gücün denetimi dışında gelişmiştir.

Çünkü her iki tarafta da bazı devletler direnir ve Yalta paylaşımıyla (Şubat 1945'te üç lider, Stalin, Roosevelt ve Churchill tarafından imzalanan antlaşma; bu antlaşma dünyanın paylaşılması üstünde değil, farklı barış biçimleri üstünde yoğunlaşmıştır; ama soğuk savaş döneminde bu özellikleri ortadan kaybolmuştur) yoksun kaldıkları özerkliğin bir bölümüne yeniden kavuştuklarını düşünürler.

Batı cephesinde, 1958 yılında General de Gaulle'ün tekrar iktidara dönmesinden sonraki Fransa'nın durumu örnek gösterilebilir bu bağlamda. De Gaulle, 1960'ta Fransa'yı nükleer silahlarla donattıktan sonra, 1966'da ülkeyi Nato'nun askeri kanadından çeker (ama ittifaktan çıkmaz Fransa),

1964'te Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanır, ABD'nin Vietnam'a müdahalesine karşı çıkar (1966'daki Pnom-Pehn söylevi), SSCB'ye yaklaşır ancak bu ülkenin Doğu Avrupa vesayetini reddeder ve bir yandan da Atlantik'ten Urallar'a kadar yeni bir Avrupa için çağrı yapar.

Batı Almanya da de Gaulle'ünki kadar sert olmayan bir üslupla ve temkinli bir tavırla Amerikan vesayetinden kurtulmaya çalışır: Willy Brandt'la (1969-1974 arasında şansölye) birlikte Doğu Avrupa ülkeleriyle bir yakınlaşma sürecini (*Ostpolitik*) başlatır; bu süreç selefleri tarafından, Berlin Duvarı'nın yıkılmasına ve Ekim 1990'da Almanya'nın yeniden birleşmesine kadar her durumda sürdürülür.

Öteki blokta, dünya savaşlarının hemen ertesinde, Tito'nun Yugoslavya'sı Sovyet çizgisine kesin bağlılığı reddeder ve Yugoslavya bağlantısızlar hareketinin kurucularından biri olur. Ama İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan iki kutupluluk özellikle Çin'deki gelişmeyle yeniden tartışmaya açılmıştır. 1949'da komünist olan ve "Çin Halk Cumhuriyeti" adını alan Kıta Çin'i Şubat 1950'de SSCB ile otuz yıl geçerli bir dostluk, işbirliği ve yardımlaşma antlaşması imzalar. Ama 1956'larda ve Stalincilik'ten uzaklaşma siyasetinin başlamasıyla birlikte ilişkiler gerilir ve 1962-1963'te kopar. 1964'te Çin Halk Cumhuriyeti nükleer bir güç olur ve SSCB'ye karşı çıkar: cephede karşı karşıya gelirler (1969'da uzun ortak sınırda endişe verici olaylar) ya da Çin SSCB'nin Doğu Avrupa, Ortadoğu ya da Asya politikasını Birleşmiş Milletler'de (Çin Halk Cumhuriyeti BM'ye 1971'de Güvenlik Konseyi daimi üyesi olarak kabul edilmiştir) ya da herhangi bir vesileyle diplomatik yollardan

ifşa eder. 1979'da ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında resmi diplomatik ilişkilerin kurulmasından önce ABD Başkanı Nixon'un Çin'i ziyaret etmesinden (1972) sonra Çin-Amerikan yakınlaşması SSCB'ye karşı ittifak söylentilerine de yol açar.

1970'li yıllarda dünya siyaset sahnesine üçüncü bir "büyük"ün girmesi bu ülke ve SSCB arasında rekabetlerle yansır ve bu çatışmanın Marksizm-Leninizm'in farklı iki yorumunun ideolojik çatışmasıyla açıklanması mümkün değildir. Öte yandan, ekonomik yakınlaşmalarıyla siyasal yakınlaşmaları yan yana giden ABD ve Avrupalı müttefikleri arasında da anlaşmazlıklar ortaya çıkar. Bu anlaşmazlıkların da basit bir ekonomik rekabet olarak açıklanması mümkün değildir: Amerika'nın Ağustos 1971'de doların konvertibilitesine son verme kararı, 1973 ve daha sonra 1979 petrol krizlerinde ABD'nin rolü "hür dünya"nın sadece ekonomik alanındaki rekabetinin çok ötesine geçen unsurlardır. Burada da, SSCB ve Çin arasında ortaya çıkan çatışmalarda görüldüğü gibi başka şeylere bakmak gerekmez mi? Devletler ve bölgeler arasındaki güç ve/veya etki kozlarının sürekliliğinin sorgulanması gerekmez mi? Doğu-Batı çatışmasına bağlı nedenlerle ortaya çıkan ama aynı zamanda ideolojik kozların ve rekabetlerin bittiğine inanılıyordu ya da inanmış görünüyordu insanlar.

Jeopolitik düşünceyi yeniden ortaya atacak ve yenileyecek olan coğrafyacıların ve siyaset bilimcilerin sorguladıkları şey budur kesinlikle.

Fransa'da Yves Lacoste ve ekibinin öncü çalışmalarıyla 1976'da *Hérodote* (altbaşlığı *Stratégies, géographies, idéologies*)

dergisi kurulmuştur; bu dergi, "jeopolitik" terimini kullanmadan yukarıda anılan sorunları ve soruları çok iyi yansıtmaktadır. 1983 yılında bu altbaşlık daha da belirginleşir: *Revue de géographie et de géopolitique*. Bu öncü çalışmalar içinde yer alan başka coğrafyacılar da vardır: Paul Claval,[25] Claude Raffestin,[26] Paul Guichonnet, André-Louis Sanguin,[27] daha sonra Michel Foucher... Bu isimler çalışmalarıyla siyasal coğrafya yaklaşımlarını yenilemişler ve jeopolitik çalışmalarını da yeniden değerlendirmişlerdir. Ama, doğrusunu söylemek gerekirse, Stéphane Rosière'in belirttiği gibi, çok sayıda jeopolitik araştırma tarihsel ya da siyasal alan uzmanlarının işidir. Bu alanda çalışan bazı uzmanlar kimi "geleneksel" jeopolitik yaklaşımlarla bağlar kurarlar.[28]

"Jeopolitik" sözcüğünün kullanımı medyalarda yaygınlık kazanırken, bu üniversiter jeopolitik rönesans hareketi 1980'li yıllarda Fransa'da ve dünyada yaygınlaşır, yoğunlaşır ve daha sonra Sovyet gücünün çöküşü, SSCB'nin ve Yugoslavya'nın dağılması, yerel çatışmaların çoğalması ve küreselleşme ve Amerikan süper gücü üstüne sorgulamalarla birlikte hızlanır bu olgu.

Dolayısıyla, şimdi yeniden bilimsel araştırmaların ve yayınların konusu olmasından sonra jeopolitiğe yüklenen içeriklerin çözümlenmesi gerekiyor.

25) Paul Claval, *Espace et pouvoir*, Paris, PUF, 1978.

26) Claude Raffestin, Paul Guichonnet, *Géographie des frontières*, Paris, PUF, 1974.

27) André Louis-Sanguin, *Géographie politique*, Paris, PUF, 1977.

28) Sözgelimi bkz. Aymeric Chauprade, *Géopolitique. Constantes et changements dans l'histoire*, Paris, Ellipses, 2003.

İKİNCİ KISIM

ÇAĞDAŞ JEOPOLİTİK: YENİ YAKLAŞIMLAR, YENİ BAĞLAM

Çağdaş jeopolitik "ata"sından farklıdır, öyle ki, aralarında bir zıtlık varmış gibi de görülebilir. Çağdaş jeopolitik yaklaşımlarını yenilemiştir ve geçmişin sonuçlarından dersler çıkararak genellemelere gitmekten kaçınır, öncekilerin düşüncelerine ve jeopolitik alanında çalışan gözlemcilerin çalışmalarına dikkatlidir, öte yandan, çözümlemeye çalıştığı durumlarla ilgili olarak kendi gözlemlerine de önem verir.

Ayrıca, tespitlerine göre günümüzün siyasi coğrafi ortamı yaşam çerçevesini belirler, tersi pek geçerli değildir. Bunun nedeni, tabii ki, teknolojik gelişmelerin siyasi coğrafi ortamı engellerinden kurtarmasıdır. Ve gene bu çağdaş jeopolitiğe göre yarım yüzyıldan beri jeopolitik sahnesinin geleneksel aktörleri artmış olsa da, ekonomik ve kültürel küreselleşme bazı siyasal karar merkezlerinin –hatta tek bir merkezin– bütün dünyanın kaderini belirleyebilmeleri noktasına doğru götürmektedir.

III. Bölüm

YENİ YAKLAŞIMLAR

Bu kitabın birinci bölümünde göstermeye çalıştığımız gibi, jeopolitik düşünce, başlangıç döneminden, yani İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üniversite çevresinden dışlanıncaya kadar doğal ortam ve devletlerin siyasal etkileşimleri üstüne odaklanmış ve özellikle doğal ortamın siyasete etkisini ön plana çıkararak evrensel "yasaları" belirlemiştir.

Çağdaş jeopolitik, en azından üniversiter araştırma yaklaşımı içinde, çok titiz, çok meraklı ve çok mütevazı bir görünüm içinde olmuştur.

Kendisini daha iyi tanıtma kaygısı içinde çok titizdir. Kimilerinin tasarlamaya ve düşünmeye devam ettikleri gibi çağdaş jeopolitiği siyasal coğrafyadan kesin biçimde ayırabilmek mümkün olmadığından, hiç değilse, genel anlamda Fransız coğrafyacı ve diplomat, "yeni" jeopolitiğin öncülerinden Michel Foucher'yi izleme konusunda hemfikir olma gerekliliği ortaya çıkmıştır; Foucher'nin *Fronts et frontières* adlı yapıtında, bu bağlamda, sözlüklerin –sözgelimi *Le*

Robert'in– verdiği tanımlarla ("coğrafyanın doğal verileriyle devletler siyaseti arasındaki ilişkilerin incelenmesi") yetinmemek ve jeopolitiğin üç alanını incelemek gerekir: daha sonra vereceğimiz anlam bağlamında *tasarım* olarak jeopolitik; *pratik* olarak jeopolitik, yani devlet yöneticilerinin çoğu zaman halklarının jeopolitik düşünceleri üstüne oynayarak benimsedikleri ve hayata geçirdikleri jeopolitik; *yöntem* olarak jeopolitik, yani "devletlerin ve ulusların iç yapılanmasına yer verdiğinden ve burada sınırların açık seçik biçimde arayüzey olmalarıyla çoğu zaman eşanlamlı kabul edilen, uluslararası ya da devletlerarası ilişkilerin irdelenmesiyle sınırlı olmayan araştırmacıların jeopolitiği".[1]

Bu jeopolitik çok meraklıdır çünkü siyasetin coğrafi ortamı biçimlendirmesi olgusu üstünde durur; en azından karşılıklı bir biçimlendirmedir bu ve bu bağlamda aynı zamanda bu "siyaset"in sadece devletlerin işi olmadığı ve iktidarın kozlarının yerelden küresele başka ölçeklerde ve siyaset dışındaki başka alanlarda (ekonomi, kültür vb) etkili oldukları da gösterilir.

Daha mütevazıdır çünkü yeri ve zamanı ne olursa olsun geçerli bağlantılar kurma iddiasında değildir artık, tersine, özellikle "eski" jeopolitiğin göz önünde bulundurmadığı etkenlerin karmaşıklığı ve bazılarının belirsizliği üstünde durur. O zamana kadar bilinmeyen ya da önemsenmeyen etkenler arasında "yeni" jeopolitik "tasarımlar"ın önemini ortaya çıkarmıştır.

1) Michel Foucher, *a.g.y.*

I. – Tasarımlar

Michel Foucher 1998'de yayımlanan *La République européenne* adlı yapıtında bu kavramın girişine götüren girişimi açıklar: "Coğrafyacılar, filozoflardan sonra, algıların ve tasarımların rolünü öğrenmişler ve nesnelliğin kibrini dengelemişlerdir."[2]

Başka bir Fransız coğrafyacı, Roger Brunet'nin belirttiği gibi, bireysel ve sosyal imgelem ortamdan çok etkilenir: çocukluk ortamlarını, gezilen yerleri, öğrenilen mekânları sahiplenir; bilgisizliğin boşluklarını doldurur ve hatta bizi umutlandıran ya da korkutan dünyalar yaratır: Cennet, Harikalar Ülkesi, Bolluk Ülkesi, Cehennem de açık seçik biçimde betimlenmiş ve gerektiği gibi haritalandırılmıştır. Kısacası, bireysel ve kolektif imgelem yaşanan mekânın kimi zaman dindışı, çoğu zaman kutsal tasarımlarını üretir ya da kopyalar.

Bunun nedeni insanın sadece sosyal bir varlık olmamasıdır; bu birey için mekân sadece durmak, dolaşmak ve eylemek için yapılmamıştır; bu bireyin belleği de vardır aynı zamanda; Marcel Proust'un *La Prisonnière*'de dediği gibi, bu bellek "elimize kimi zaman sakinleştirici bir ilacın, kimi zaman tehlikeli bir zehrin geldiği bir tür eczane, kimya laboratuvarıdır". Yerler söz konusu olduğunda, bu bellek, modern psikolojinin kurucularından biri olan Théodule Ribot'nun belirttiği gibi, "sadece bakılan şeyin görüldüğü ve sadece zihinde bulunan şeye bakıldığı" anlamına gelir.

2) Michel Foucher, *La République européenne: entre histoires et géographes*, Paris, Belin, 1998.

Zihinde olan şey oraya bizim koyduğumuz ve çocukluğumuzdan itibaren başkalarının koydukları şeylerdir: algılanan mekâna verilen tarihsel anlam. Topraklar doğduğumuz topraklar olur, yer atalarımızın yeri, vatan olur; böylece, insanın kendi yeri, kendi akrabalarına ait olan ama aynı zamanda başkalarına da ait olan bir yer oluşur: dost yerler, kötü yerler, düşman yerler; hatta düşman ırsi de olabilir. Kısacası, çok küçük yaşta, en derin düşüncelerin, ilk inançların yerleştiği bir yaşta büyük bir saygıyla aktarılmış bilgiler, basmakalıp fikirler toplamı. Özellikle tarihi, coğrafyası, el kitapları, atlasları ve duvar haritalarıyla okul. Georges Perec'in *Espèce d'espace*'ta anlattığı mekân değildir bu: "Bir mekân, çevremizdeki güzel bir mekân, küçük mekân parçalarıyla dolu bir yer (...) noktalama biçiminde yapılmış büyük bir resimle çevrili yer (bazıları özellikle önemli çok sayıda olayın varoluş nedeni sadece bu resmin tek çizgisi olmasıdır) ve bu resmin içinde yer alan her şeyin menekşe rengi olmasına karar verildi, buna karşılık, dışında bulunan her şeyin farklı renkte olmasına ve başka bir ad almasına karar verildi." Dolayısıyla, okul bizim ülkelerimizde yaklaşık bir yüzyıldır düşsel haritalarımızın oluşmasında, onları hiyerarşize etme biçimimizde, onlara yüklediğimiz duygusal değerde önemli bir rol oynamaktadır. 1921'de Leipzig'te bir kongre vesilesiyle bir araya gelen Alman coğrafyacılar oybirliğiyle şu öneriyi getirdiklerinde yanılmamışlardır: "Coğrafyacılar kongresi, vatanseverlik kaygılarıyla, Versailles Antlaşması'yla Reich'tan koparılan toprakların ve kolonilerin Germen alanıyla bağlantıları içinde atlaslarda ve haritalarda yer almaya devam etmesini istemektedir. Eğitimin

her düzeyinde sadece bu konuların önemsendiği kitaplar okutulacaktır."

Böylece jeopolitik tasarımlar devreye girer ve, Michel Foucher'nin[3] belirttiği gibi, "bunların her biri kendisini üreten gruba özgü tarihsel-sosyal alanın farklı kategorilerinden alınmış ve adı ilke olarak haritalandırılabilir siyasal bir projenin hem simgesi hem sloganı olan mekânsal bir bütün oluşturacak biçimde yeniden düzenlenmiş imajların seçmeci bir kombinezonunu oluşturur. Bir ikon değerindedir bu ve büyük bir amacı ifade eder".

Bu tanımdaki iki sözcük özellikle önemlidir: *adlandırma* ve *haritalandırılabilir* çünkü yer, kent ve devlet adları tercihleri nedensiz değildir ve nedensiz bir biçimde zihinsel ve maddi haritalar gerçekleştirmek de mümkün değildir.

II. – Adlandırmalar

Francis Bacon, 1603'te, İngiltere ve İskoçya'nın birleştiği dönemde, hükümdar I. James'e, genişleyenkrallığına "Büyük Britanya" adını vermesini önermiş ve "bu adın çok etkileyici ve büyüleyici olacağını" söylemiştir.

Gerçekten de, yer adları tercihi çoğu zaman art düşünceleri yansıtır: hırslar, birilerinden intikam alma, mahrumiyetler, başkalarının reddedilmesi: Fransızlar'ın Manş'ı İngilizler'in "English Channel"ı, İranlılar'ın Basra Körfezi Araplar'ın Arap Körfezi'dir, hiç kimseyi kızdırmak istemeyenle-

3) Michel Foucher, *Fronts et frontières, a.g.y.*

rin Arap-Basra Körfezi bugün kısaca "Körfez"dir. Devletlerin ad seçimi ve muhtemelen eşlik eden nitelemelerle adlandırılması aynı art düşünceleri yansıtır: sözgelimi Yukarı Volta 1984'te Burkina-Faso, "namuslu ve dürüst insanların vatanı" olmuştur; Belçika sömürgesi Kongo bağımsızlıktan sonra eski Belçika Kongo'su, 1965'ten sonra da Zaire olmuş, 1967'den bu yana da Kongo Demokratik Cumhuriyeti adını almıştır. Niteleme sıfatları da önemlidir: bir devlet "halk cumhuriyeti", "demokratik", "sosyalist" olabilir ya da olamaz ama "İslam devleti" ya da "Arap devleti" de olabilir.

Buna karşılık, başka devletler bir devletin adını ya da niteliklerini kabul etmeyebilirler: SSCB'nin kuruluşundan elli yıl sonra general de Gaulle bu devlete Rusya demeyi sürdürmüştür. Demokratik Alman Cumhuriyeti, var olduğu sürece (1949-1990) birçok Batılı için sadece "Doğu Almanya"ydı. Bu tartışmalar güncelliklerini her zaman korumuştur: sözgelimi Yunanistan eskiden kalma bir hakka kendisinin sahip olduğu gerekçesiyle (en ünlü *ulusal* kahramanlarından birinin [Büyük İskender] adı dolayısıyla) Makedonya adını kullanma hakkına sahip olmadığını iddia ettiği kuzey komşularından biriyle anlaşmazlığa düşmüştür. Birleşmiş Milletler'in belirttiği gibi: "8 Nisan 1993'teki genel kurulda, Birleşmiş Milletler Örgütü'nde geçici olarak "Eski Makedonya Yugoslav Cumhuriyeti" adı verilen devleti BM kabul etmiştir, bu arada adıyla ilgili tartışmaların çözüme kavuşturulmasını da beklemektedir."

Bu sembolik amaçlar kent adlarıyla da ilgilidir ve çok erken dönemde görülmüştür bu eğilim: İmparator Had-

rianus 135 yılında Yahudi ayaklanmasını bastırdığında Yahudiler'e kutsal kentlerine girmelerini yasaklamakla kalmamış, bu kentin adını da yok etmiştir: Kudüs'ün adı yüzyıllarca "Aelia Capitolina" olarak kalmıştır. Kentin adının bu şekilde değiştirilmesinin amacı bu değişikliği yapanların kesin biçimde ifade etmek istedikleri bir kopmayı, bir sahiplenmeyi hedefler: sözgelimi devrimci dönemlere özgü bir olgudur bu. 1789'dan sonra yaklaşık 3200 Fransız kenti ve köyünün adı değişmiştir. Eski Rejim'i, soyluluğu ve dini hatırlatan her şey dışlanmıştır: Bourg-la-Reine, Bourg-Egalité; Château-Thierry, Egalité-sur-Marne; Pont-Evèque de Pont-Libre olmuştur.

"Boyun eğmeyen" kentlerin adları değiştirilmiştir: sözgelimi Lyon 1793'te "özgür kent" adını almıştır. Sovyet Devrimi de, aynı şekilde, çoğu zaman sözcülerinin aracılığıyla göstermiştir kendisini: Leningrad, Stalingrad, Stalinabad vb. Yer adı seçimi, öte yandan, ulusal kimliğin global bir biçimde ifade edilmesine de yarar: sözgelimi Brasilia ya da İslamabad. Genel olarak kesinlikle bir aidiyet talebi söz konusudur ve bu nedenle yer adları bu aidiyet olgularına göre değişecektir. Sözgelimi eski SSCB kentleri 1917 öncesi adlarına yeniden kavuşmuşlardır, tıpkı 1794'ten sonraki Fransa gibi. Böylece, gene sözgelimi Fransız "Nouvelle-Angoulême"i Hollanda "Nieuw-Amsterdam"ı, daha sonra İngiliz ve Amerikan "New York"u olmuştur. Bu bağlamda, ayrıca, bağımsızlıktan sonra yeni adlar alan Cezayir kentlerinden de söz edilebilir: sözgelimi Skikda olan eski Philippeville. Öte yandan, bölgesel kimlik talepleri sonucu çifte ad alan kentler de vardır: Quimper/Kemper.

Michel Foucher'nin[4] belirtmiş olduğu gibi, bölgesel bütünlerin adlandırılmasının bu adları yaratanların algıladıkları gizli amaçlar olduklarını da söylememiz gerekir: sözgelimi Amerikan yönetiminin son zamanlarda ortaya attığı "Büyük Ortadoğu".

III. – Hayali haritacılıklar, maddi haritalar

Burada da, çağdaş jeopolitik düşünce geçmişin dersleri üstünde durmak ister. Bu amaçla harita aygıtı manipülasyonlarının iki planda mümkün olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmaya özen gösterir: hayali haritacılıklar ve maddi haritalar, "gerçek" kabul edilen maddi haritalar.

1. Hayali haritacılıklar. – Gerçekten de, harita hayalin eline düştüğünde korkunç bir enstrümandır. "Günü geldiğinde Filistin'deki bütün okulların duvarlarına asılacak ve üç çizgi içerecek olan haritayı hayalimde canlandırıyorum: kırmızı çizgi 1948 manda dönemindeki denizden Erden Irmağı'na kadar uzanan Filistin sınırlarını gösterecek; yeşil çizgi 1967 yılına kadarki Batı Şeria ve Gazze'yi (manda dönemi haritasına göre sadece yüzde 22) ve siyah çizgi de son sınır durumunu gösterecek. Filistin devletinin bedenine hançerler gibi sokulacak dev bir sınır haritası olacak bu."[5] Gerçekten de, Filistinli çocukların ha-

4) Michel Foucher, *a.g.y.*
5) Ouri Avnéri, *Maariv* içinde, 28 Eylül 1999.

yallerinde oluşabilecek bu çizgileri kolayca düşünmek mümkündür.

Bu hayali haritalar süreci, tabii ki, okuma, sinema, televizyon, reklamla sürer... Hayalleri besleyen ya da tüketmeye olanak veren her şey...

Ama tasarımlar, düşünceler çoğu zaman insanın olgunluk yaşına girmesiyle birlikte bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde oluşturulur, gösterilir ya da gizlenir: "Dünyayla ilgili düşüncelerimizin okul yıllarında nasıl kalıcı biçimde oluştuğunu çok iyi hatırlarız hepimiz, sözgelimi klasik bakalorya konusu olan yeni sanayileşmiş Asya ülkelerine duyulan hayranlık; bu düşünceler daha sonra ekonomiyi yöneten birçok insanın hayallerini esinlemiştir."[6]

Böylece, her birimiz kişisel ve ailevi öykümüzden miraslar alırız, hayali haritaların kolektif belleğinin bir parçasını oluşturduğumuz tarihten bir şeyler alırız. Bunlar, hangi ölçekte olurlarsa olsunlar, yaygınlaştırırlar ya da daraltırlar, değerlendirirler ya da kısıtlarlar, gerçeğin uzamlarından habersizdirler ya da yaratırlar onları. Kesinlikle masum değildirler: bir tür sempati katsayısı verirler. Duruma göre düşmanlık, nefret, kayıtsızlık, hayranlık hatta tutku verirler ve bu duyguların oluşması gerçek alanlarının esinlemelerine bağlıdır.

İnsan özdeşleşmek ya da özdeşleşmemek için belli bir mekân düşüncesi oluşturmaz. General de Gaulle *Savaş Anıları*'na şöyle başlar: "Hayatım boyunca belli bir Fransa düşüncesi oluşmuştur bende. Bu düşünce aklımla ve duygu-

6) Michel Foucher, *La République européenne, a.g.y.*

larımla oluşmuştur. Doğal olarak, duygularım bir Fransa hayali oluşturur... Bir masal prensesi ya da müthiş ve olağanüstü bir kaderin beklediği duvar fresklerindeki Madonna gibi..." Ve devam eder: "Bu inanç doğduğum ortamda benimle birlikte büyümüştür. Bir düşünce, kültür, gelenek adamı olan babam Fransa'nın yüceliği duyguları içinde yoğrulmuştu. Fransa'nın tarihini keşfettirmiştir bana."

Albert Camus'nün bitiremediği otobiyografik romanı *Le premier homme*'daysa bütünüyle farklı bir vizyon gözlemlenir: "(...) Jacques için bu vatan kavramının içi boştu; Jacques Fransız olduğunu biliyordu ve bunun kendisine bazı ödevler yüklediğini de biliyordu ama onun için Fransa yoktu; o bu yokluğa dayanıyordu ve o yokluk da kimi zaman ona dayanıyordu... Aile çevresi dışında söz edildiğini duyduğu o Tanrı'nın yaptığı gibi... Bu Tanrı'yı etkilemek söz konusu değildi ama o, tersine, insanların kaderini bütünüyle belirliyordu..."

Ne var ki, de Gaulle'lerin zamanında yaşamıyoruz artık. Albert Camus'nün, romanında, biraz daha ileride söz ettiği gibi: "Yoksulların belleği zenginlerinkinden daha zayıftır, uzam içinde daha az işaret noktasına sahiptir çünkü bu işaret noktaları yaşadıkları yeri ender olarak terk eder... Bu bellek yeknesak ve renksiz bir yaşamın zamanı içinde de daha az işaret noktasına sahiptir." Ve dünyayı hayal etme olanakları da gerçekten kısıtlıdır: "Annesi (...) sadece deniz kenarında bir yerde yaşadığını, Fransa'nın, kendisinin hiç gitmediği bu denizin öbür tarafında bulunduğunu biliyordu; Fransa karanlık bir yerdi ona göre, belirsiz bir karanlık içinde kaybolmuştu, Cezayir Limanı'na benzediğini

sandığı Marsilya Limanı'ndan giriliyordu bu ülkeye, orada çok güzel olduğu söylenen ve adı Paris olan bir kent ihtişamla parlıyordu (...) öteki ülkelerin adları çarpıcı geliyorduona ama doğru düzgün söyleyemiyordu bu adları. (...) Rusya, İngiltere gibi zor söylenen bir isimdi (...) ve Sarayevo'nun dört hecesini hiçbir zaman yan yana getiremiyordu."

2. **Maddi haritalar.** – Hayali haritaların yapılmasında, biraz önce söylediğimiz gibi, maddi haritaların önemli rolü vardır. Ama bunlar da iktidar mücadelelerinin hizmetindeki enstrümanlardır. Bu nedenle, hazırlanmaları ulus-devletlerin oluşma çağında askerlerin (genelkurmay haritaları) işi olmuştur; gene bu nedenle bazı devletler kendi aygıtlarının yararına bunların yaygınlaşmalarını sınırlamışlardır. Dolayısıyla, üretimleri (projeksiyon, ölçekler, haritacılık verilerinin tercih edilmesi ya da edilmemesi vb.), kesinlikleri ve sunumlarının da çözümlenmesi gerekir. Haritalar "ikinci bir okumayla, proje işaretleri, amaçlar ve stratejiler gibi yorumlanmalıdırlar"[7] çünkü bir askeri toplantıda ya da müzakere sırasında –sözgelimi İsrailliler ve Filistinliler arasındaki Oslo görüşmeleri– "en iyi" haritaları elinde bulunduran –bu bağlamda İsrailliler– çok önemli bir koza sahiptir.

Adların, hayali haritaların ve maddi haritaların analizi (fazla olup olmadıkları, kullanım sıklığı ve biçimleri) bir tasarımlar tipolojisine götürür. Gerçekten de, bazı alanların

7) Michel Foucher, *Fronts et frontières*, *a.g.y.*

Yakındoğu gibi nesnel ölçütleri olabilen alanlara göre aşırı boyutlarda olabildikleri gözlenmiştir; buna karşılık, bazıları, sözgelimi Afrika kıtasının neredeyse tamamı aynı ölçütlere göre boyutları eksik olarak tasarlanmıştır. Öte yandan, bazı alanlara da haritada sınırların ve sözgelimi Avrupa gibi zihinde kolayca değerlendirilebilecek bir içeriğin bulunmaması yüzünden belirsizlikler egemendir, buna karşılık, bazıları zihin tarafından kolayca kavranabilirler: sözgelimi, biçimi ya da konumu uygun biçimde simgeleştirilen devletler: "İtalyan çizmesi", "Fransa altıgeni", "Semavi Çin İmparatorluğu".

Bu tasarımların, kendi tasarımlarımızın, başkasının tasarımlarının, önce kendi aralarında, sonra da coğrafyanın, tarihin ama aynı zamanda siyaset bilimlerinin, antropolojinin, sosyolojinin vb. sunduğu verilerle karşılaştırılmasıyla çağdaş jeopolitik yararlı bir iş yaptığını ve daha önceki jeopolitiğin yanılgılarına düşmediğini iddia edebilir.

IV. – Alanın sürekli politikleşmesinin getirdiği birikintiler

"Tertemiz, lekesiz başlangıçlara, yeni bölümlere, beyaz sayfalara inananlar imparatorluğun yeni insanlarıdır; ben şu ya da bu şekilde eski tarihe inanmaya devam ediyorum, bu tarih, bitmeden önce böyle bir zahmetin boş olmadığına inandıracaktır beni."[8]

8) Joseph-Michaël Coetzee, *En attendant les Barbares*, Paris, Le Seuil, 1987.

Gerçekten, kuruldukları sırada ve bugün ulus-devletler ve de günümüzde dünya jeopolitiğinin yeni aktörleri coğrafi ortamda sadece orografik, hidrografik ve klimatik doğal kozlardan ve engellerden oluşan bir alan bulmazlar. Bu ortamda, aynı zamanda, daha önceki iktidarların bıraktıkları ve kaybolmayan izlere de rastlarlar. Bu olguyla ilgili anekdot benzeri ama aydınlatıcı bir örnek Fransız demiryollarıyla ilgilidir: Alsace ve Lorraine du Nord dışında Fransa'nın her tarafında tren trafiği soldandır ve nedeni de 1871'de bu bölgelerin Almanya'ya ilhakında tren trafiği sağdan olan Reich Alsace-Lorraine'de pratik olmaktan çok sembolik bir girişimle trafiğin yönünü değiştirmiş olmasıdır. Fransa ise 1918'de yeni bir değişikliğe gitmekten vazgeçmiştir.

Çok daha genel olarak, devletlerin çoğu, kimi zaman, ellerinde olmadan öncüllerinin bıraktıkları *maddi* miras içinde bulurlar kendilerini. Öncelikle savaşların ve çatışmaların ertesinde doğrudan ve kimi zaman kalıcı miras: mayın tarlaları, harabeler, Atlantik duvarı vb. ama aynı zamanda yönetim dilinin, sınırların, toprak talebinin, iletişim yollarının bıraktığı miras da vardır. Bunların dışında ve belki de daha önemli olan *düşünsel* miras vardır: zihinlerdeki (gelenek, görenek ve âdetler), kolektif bilinçteki damga olan bu miras uzaklardan (tüm Batı Avrupa için Roma İmparatorluğu) gelebilmiştir, eski (İspanya için İslam işgali) olabilir ya da daha yakın dönemlere (Balkanlar ve Yakındoğu için Osmanlı İmparatorluğu) ait olabilir, hatta son zamanların (eski sömürgeleri için sömürgeci güçler ya da birleşik Almanya için Demokratik Alman Cumhuriyeti veya Baltık ülkeleri için SSCB) mirası olabilir.

IV. Bölüm

YENİ BİR BAĞLAM, ALANIN ÇAĞDAŞ ANLAMDA SİYASALLAŞMASI

I. – Parçalanma

Her şeyden önce, 1945'ten sonra dünya siyaset sahnesindeki müthiş parçalanmayı tespit etmek gerekir. O yıl 51 devlet Birleşmiş Milletler şartını imzalar ve dolayısıyla bu örgütün kurucu üyeleri olurlar. 1964'te Birleşmiş Milletler'in 104 üyesi vardır; 1978'de üye devlet sayısı 150'nin üstüne çıkar. Bugün bu örgütün 191 üyesi vardır. Bu rakamların büyümesi parçalanmanın önemli aşamalarını gösterir: 1960'larda ve 1970'li yılların başında Avrupa sömürge imparatorluklarının sonu ve parçalanması, daha sonra, 1990'larda SSCB ve Yugoslavya'nın parçalanması (Sırbistan ve Karadağ 2000 yılında son katılımlardır).

1. Sömürge imparatorluklarının sonu. – Avrupa güçlerine imparatorlukları üstünde otorite kurmalarını sağla-

yan bilgi ve iletişim olanakları, 1920'li ve 1930'lu yıllarda, yavaş yavaş, genellikle sömürge sisteminin adaletsizliğini öğretmek ve sömürge halklarının bağımsızlık özlemlerini paylaştırmak için sömürgecinin kendisi tarafından eğitilen yerel elitlerce kullanılmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce karşı çıkılan Avrupa sömürge güçleri çatışmalardan çok zayıflamış olarak çıkmış ve direnme güçlerini yitirmişlerdir; bu bağlamda, sözgelimi Fransa'nın Çinhindi'nde ve daha sonra Cezayir'de sömürge halklarının özgürleşme iradesine (yeni büyük güçler ABD ve SSCB tarafından cesaretlendirilen ve desteklenen bir irade) karşı direnmesi önemli olmamıştır. Ama sömürgeden kurtulan devletler, çoğu zaman, birçok güncel jeopolitik sorun çıkaran iki karakteristik yaratmışlardır. Sömürge dönemi bir yandan demografik ve ekonomik çalkantılara yol açmıştır ve bunlar Avrupa ulus-devletleri biçiminde kurulan bu devletlere özellikle ekonomik egemenliklerini tam anlamıyla kullanma olanağı tanımamışlardır. Yürürlükte olan küreselleşme durumu daha da karmaşık hale getirmiş ve bu devletleri, zaman ve olanaklar açısından hazır olmadıkları halde (önceleri doğal ve insani açıdan bazı olanaklara sahip olsalar da), dünya ölçeğinde genel bir ekonomik rekabete girmeye zorlamıştır. Dayanmaya mahkûm olduklarından, bağımlılıkları, ekonomik cepheyi besleyen "imparatorluksuz bir emperyalizm"in sonucudur. Öte yandan, bu devletler sömürgecilerin çizdikleri sınırları devralmışlardır. Oysa, bu sınırlar kesinlikle bu sömürgecilerin çıkarları dikkate alınarak çizilmiştir: her imparatorluğun iç sınırları olan bölgesel yönetimlerinin gereksinimlerine denk düşmüşlerdir

ya da sadece Avrupa güçleri arasındaki güç ilişkilerinin meyveleri olan imparatorluklar arasındaki sınırlarla özdeşleşirler. Sonuç olarak, bu sınırlar, aynı yasalara tabi olarak, mutlaka birlikte yaşamak istemeyen halkları kuşatmışlardır. Ayrıca, bu sınırlara hem içeriden hem dışarıdan sürekli karşı çıkılmıştır ve bunlar da "imparatorluksuz emperyalizm"in jeopolitik olgusu sonucunu doğurmuşlardır.

2. **SSCB'nin dağılması.** – 1945'te Stalin şu ya da bu şekilde SSCB'ye Çar İmparatorluğu'nun sınırlarını vermiştir. Dahası, 1945-1949 arasında, bu ülkeyi Avrupa kıtasının ortasına kadar sokulmuş olan vasal "halk" cumhuriyetleriyle donatacaktır. Hatta SSCB'yi atom silahıyla donatarak ve silahlanma yarışında ABD'yle eşit duruma getirerek o zamana kadar görülmemiş bir jeopolitik durum yaratır: bloklar siyaseti, ABD ile ikili bir oyun siyaseti ve seleflerinin 1960'lı yılların başına kadar sürdürdükleri, daha sonra 1980'li yılların başına kadar yumuşama siyasetine dönüşen bir soğuk savaş senaryosu. Bu durumda, iki süper güç arasında yeni bir silahlanma yarışına tanık olunur ve SSCB ekonomik, belki de kültürel açıdan kaldıramaz bu yarışı. Bu durum, iç (Gorbaçev'in Mart 1985'te iktidara gelişi, Nisan 1986'da Sovyet ekonomisinin köhneliğini ve bürokrasisinin örgütsüzlüğünü gösteren Çernobil faciası) ve dış (Afganistan'daki askeri başarısızlıklar, Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Doğu Avrupa'nın özgürleşmesi) etkenlerin yanında, SSCB'nin yıkılması olarak gösterilen şeye de katkıda bulunur. Bu yıkılma 1991'de gerçekleşir: Ağustos ayında SSCB'yi oluşturan on beş cumhuriyetten her biri

bağımsızlığını ilan eder. Aralık ayında Bağımsız Devletler Birliği biçimi altında yüzeysel bir birlik oluşur: 15 cumhuriyetten 12'si resmen birlik oluştururlar ve üç Baltık devleti bu birliğin dışında kalır.

Jeopolitik açıdan bakıldığında bu birlik inandırıcı olamazdı: SSCB'nin yıkılmasıyla yaratılan jeopolitik durum, 1997-2002 arasında Fransa dışişleri bakanı olan Hubert Védrine'in dediği gibi, uluslararası ilişkileri kalıcı biçimde sarsmıştır: "Dünyanın yakın tarihinde en önemli kopukluk 1990-1991 yıllarıdır: SSCB'nin sonu ve dolayısıyla iki kutuplu dünyanın sonu."[1] Bu dönüşüm iki düzlemde etkili olmuştur.

ABD askeri alanda gene rakipsiz kalmıştır, dünyada önemli bir askeri güç kalmamıştır karşısında ve hatta dünyanın geri kalan bölümü uluslararası kurumlar ya da BM aracılığıyla ABD'nin ekonomik ve askeri gücünü dengeleyebilecek durumda değildir, dolayısıyla ABD'nin uluslararası sorunlarda "çoktaraflı" bir yönetim oluşturması ya da bunu kabul etmesi söz konusu değildir. Dünya, 1991'de, ileride değineceğimiz bir "süper güç" çağına girmiştir kesinlikle; ABD'nin 2000 yılına ve Başkan Bush'un seçilmesine kadar kendi isteğiyle çok-yanlılık oyunu oynaması değiştirmez durumu. O zamandan beri kurtarmışlardır kendilerini bu düşünceden.

Öte yandan, SSCB'nin Asya bölgelerini oluşturan yerlerde iç barışın güvencesi halkların parti tarafından sıkı

1) Hubert Védrine, *Le 11 Septembre n'a pas révolutionné le monde*, Libération gazetesine verilen mülakat, 7 Eylül 2002.

bir siyasal kuşatma altında tutulmasıydı: katı bir asker ve polis kuşatması ve bireysel ya da kolektif yaptırım tehdidi (sözgelimi Stalin döneminde kitleler halinde sürgüne gönderme). SSCB'nin yıkılması ve bu baskıcı yapıların parçalanması Rus İmparatorluğu döneminde de etkili olan ve etnik ve dinsel kökenleri özellikle Kafkasya'da yok edilemeyen merkezkaç güçleri özgür bırakmıştır. O dönemden beri daha ileride anlatılan birçok olay gelişmiştir: yerel çatışmalarla yansıyan "Balkanlaşma" ya da "Lübnanlaşma"; bu çatışmalar sadece bölgesel düzlemde (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan) istikrarı yok etmemiş, aynı zamanda gerçek ve sembolik kozları dünya ölçeğinde olduğunda Çeçenistan'daki çatışmalar gibi uluslararası ilişkilerde gerilimlere neden olmuştur.

3. Yugoslavya'nın parçalanması. – Yugoslavya Federasyonu, Mareşal Tito yönetiminde "bağlantısız" bir görünüm vermiş olsa da, Doğu Avrupa komünist bloğunun çökmesi karşısında direnememiştir. Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerde dilleri, kültürleri ve dinleri farklı halklar yaşıyordu ve bu insanlar o zamana kadar kendilerine verilmiş topraklarda çoğunluk kimliğine dayalı olarak meşruiyetlerini ilan etmişlerdi; bu cumhuriyetlerde patlayan şiddetli ve kanlı çatışmalar, daha ileride göreceğimiz gibi, "Balkanlaşma" sözcüğünün doğmasına yol açmıştır.

Genel olarak bakıldığında, sömürgelikten kurtulan, SSCB'nin ya da Yugoslavya'nın parçalanmasıyla kurulan bu yeni devletler kendilerine model olarak Avrupa ulus-devletini almışlar ve bu özellikleri taşıyan bir devletin tüm

maddi ve sembolik nitelikleriyle donanmışlardır, ancak bu bağlamda ilgili hükümdarlığın belirlediği sınırlar içinde kalmışlardır. Oysa, bu sınırlar bu hükümdarlığın o döneme kadar boyun eğdirdiği halklarla sürdürdüğü ya da, daha önce belirttiğimiz gibi, bu sınırların oluşması sırasında ilgili halkların bu bölgelerde yaşama ya da yaşamama temelindeki özlemlerinden çok başka güçlerle olan kuvvet dengelerini yansıtıyorlardı. Dolayısıyla, bu devletlerin büyük bölümü için meşruiyet sorunları ortaya çıkmıştır: elindeki bütün olanaklardan yararlanacak olan bir iktidarın açıkça ilan ettiği bir meşruiyet: etnik ve dinsel aidiyetleri aşan ulusal bir duygu yaratmak için sembolik araçlar (bayrak, ulusal marş, ulusal kahramanlar, sözgelimi bağımsızlık kahramanları vb.), sivil maddi araçlar (yönetim, eğitim, görsel-işitsel medyalar vb.) ve içeridekilerin ve komşuların saygılarını kazanmak ve onları korkutmak amacıyla askeri araçlar. Ama bu meşruiyet içte, çoğu zaman ülkenin şu ya da bu bölgesinde, çoğu sefil koşullarda yaşayan halkın etnik ve dinsel duygularını manipüle eden iktidar adayları tarafından tartışma konusu yapılır. Genellikle dışarıdan, bir ya da birçok komşu iktidardan yardım gören adayların kendileri de kimi zaman kendi topraklarında aynı sorunlara boyun eğerler. Bu adaylar desteklenirler ya da, tersine, eski sömürge güçleri veya mevcut başka güçler açıkça ya da gizlice mücadele eder onlarla.

Bu sınır anlaşmazlıkları, bazen çok kanlı olan bu iktidar kavgaları ve çatışmaları 1960-1970 yıllarındaki bölgesel iktidar rekabetlerinin sürekliliğini hatırlatır ve bloklar siyaseti ve nükleer terör dengesiyle bunların ortadan kalktığına inananlara ya da ideolojik inançla bunların aşılmış

olduğuna inananlara rağmen ortaya çıkmıştır. Bu tespit jeopolitik düşüncenin yeniden ortaya çıkmasına yabancı değildir tabii ki.

Yapısal kırılganlık ve 1960'lardan sonra ulusal egemenlik alanına yeni gelenlerin siyasal istikrarsızlığı globalleşme ya da küreselleşme denen olguyla ağırlaşır; bu yeni sözcüklerden anlaşıldığı gibi, bu kavram dünyanın bütün devletlerini etkiler ama bu kavram jeopolitik sahnesine yeni gelenlerin çoğu için yeni bir jeopolitik "dinamik"le yansır: bu kitabın son bölümünde ele alacağımız "imparatorluksuz emperyalizm" dinamiği.

II. – Küreselleşme, globalleşme

1970'li yıllardan bu yana ekonomik ve kültürel aygıtların ve etkinliklerin hızlı bir gelişmesine tanık olunmaktadır ve bunlar ulus-devletlerin denetiminden *gerçekten* kaçmaktadırlar ve böylece ilişkilerinin geleneksel çerçevesinin de dışına çıkmaktadırlar. Öte yandan, küresel eğilimli yapıların (sivil toplum örgütleri, uluslararası örgütler) çoğalmasına ve güçlenmesine de tanık olunmaktadır ve bunlar uluslararası siyasal ilişkiler oyununu karmaşıklaştırmaktadır. Dolayısıyla, maddi ve manevi ilişkilerdeki bu küreselleşme ya da globalleşme hareketi "devletin artık egemenliğin ve ona eşlik eden normalliğin tek merkezi olmadığı"[2] anlamına gelir.

2) Saskia Sassen, Globalisation et revendications. La ville globale, *La différence culturelle, colloque de Cerisy* içinde, Paris, Balland, 2001.

Bu süreç yeni iletişim ve global denetim teknolojileriyle ve dünya ölçeğinde ortak yeni dil ve kültür normlarının (İngiliz-Amerikan) ortaya çıkmasıyla bölgelerin tarafsızlaştırılması inancı yaratabilirdi.

Gerçekten de, ekonomik ve kültürel küreselleşme ulus-devletlerin yanında birçok yeni aktörü iktidar rekabeti oyununa sokarak ve sadece ulusal olmayan, aynı zamanda bu rekabetlerin etkin oldukları uluslar-ötesi bölgelerin ortaya çıkışını esinleyerek jeopolitiği yok etmekten çok karmaşıklaştırır. Böylece, bundan böyle, burada yeni ama çağdaş jeopolitiğin bütünleyici parçaları gibi anlaşılan *jeo-ekonomi* ve *jeokültür*den söz edilmektedir artık.

1. Küreselleşmiş ekonomi ve jeo-ekonomi. – XX. yüzyılın ilk yarısında, aslında uluslar-ötesi olan, çokuluslu denen grupların oluşması, bunları, sözgelimi petrol sanayisinin "büyükler"ini dünya çapında stratejiler uygulamaya götürmüştür. Ama bunu yapabilecek ve yapması gerekenlerin sayısı çok fazla değildi. 1970'li yılların küreselleşmesi olguyu genelleştirir. Bundan böyle, nadiren uluslararası ortakları olan şirketlerin (Paris Borsası'nda işlem gören şirketlerin sermayesinin yaklaşık yarısı) rantabiliteleri uluslararası değerlendirmeye tabidir. Firmalar hisse senedi sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla artık küreselleşme teknolojilerinin kolaylaştırdıkları bölgesel stratejilerden yararlanır. Böylece, şirketler sosyal merkezleri için en iyi mali koşulları ve bankacılık koşullarını sunan, sermayenin doğum yeri konusunda belirleyici bir düşünceyi esas almadan, yer arayışı içinde olacaklardır. Üretim faali-

yetleri için –belli bir faaliyet tipi için olası en düşük ücret– belli bir bölgeyi tercih etme konusunda sadece ücret tarifesini değil aynı zamanda söz konusu ülkenin sosyal mevzuatını (yasal çalışma süresi, sosyal koruma düzeyi, sendikal haklar vb.) ve bu ülkenin bunları uygulatma kapasitesini, gerektiğinde ücret artışlarının engellenmesi amacıyla yedek iş gücünün boyutlarını ve nihayet çalışanların profesyonel kalitelerini de (mesleki formasyon ama aynı zamanda disiplin ve kurallara uyma vb.) dikkate almayı gerektirir. Şirket bu ölçütlerden hareketle yerleşeceği yerleri tercih edecektir ve amacı sadece faaliyetlerini yaymak değil, bu ölçütlerin gelişmesine bağlı olarak bu faaliyetlerin yerlerini de değiştirmektir: geleneksel olarak ücretlerin yüksek olduğu yerlerden (sözgelimi ABD, Almanya, Fransa) eşdeğer bir üretim kalitesiyle birlikte ücretlerin daha düşük olduğu ülkelere doğru. Ama bu olgu, bundan böyle, aynı zamanda, ucuz işgücü sağladıkları kabul edilen ve bu nedenle küreselleşmenin başlangıç döneminde çokuluslu şirketlerin yerleştikleri (Kore, Portekiz ya da son zamanlarda İrlanda) ülkelere yayılmaktadır; bu ülkelerde gerçekleşen üretimle Çin ya da Hindistan gibi daha "rekabetçi" olunabilmektedir.

Bugün, sözgelimi Fransa ve Almanya'da bu yer değiştirmeler konusunda yapılan tartışmalar ilgili devletlerin özellikle finansmanları daha güçlü mega gruplar tarafından uygulandığında bu bölgesel stratejilere direnme konusunda ne kadar güçsüz olduklarını göstermektedir: "On dev şirketin iş hacmi 164 BM üyesi ülkenin gayrı safi milli hasılasının toplamından yüksektir."[3]

3) Hubert Védrine, *Le Monde diplomatique*, Aralık 2000.

Bu devletlerin birçoğu isteyerek ya da zorunluluktan bölgesel ölçekte ve dünya ölçeğinde siyasal-ekonomik yakınlaşma stratejileri içine girdiklerinden daha bir güçsüzdürler. Bu alanda öncü olan Avrupa Birliği'nin kurucusu altı devletin amaçlarından biri de jeopolitikti: bir ortak pazar yaratarak siyasal birliğe götürecek ekonomik ve parasal dayanışmaları gerçekleştirip aralarındaki gerilim ve çatışmaların önemli nedenlerinden birini bertaraf etmek: bütün bunlar çeşitli ulusal toplantılarda egemenlik, üstünlük eğilimlerinden vazgeçmeyi gerekli kılıyordu.[4] Amaçları daha sınırlı olan başka bölgesel ittifakların üyeleri arasında ticareti liberalleştirmek ve kolaylaştırmak dışında bir amaçları yoktur: sözgelimi 1994'te yürürlüğe giren Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (ALENA) ya da 1995'ten bu yana Brezilya, Arjantin, Paraguay ve Uruguay gibi ülkeleri bir araya getiren Mercosur. Ayrıca, devletlerin çoğu birtakım organizasyonlar içinde yer almışlardır: sözgelimi Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlar şirketlerin jeo-ekonomisine bireysel olarak karşı çıkma kapasitelerine getirilen sınırlamaları artırırlar. Nihayet, devletler "küresellik karşıtı" hareketlerle ve oluşturdukları örgütlerle de (sözgelimi küreselleşmeye karşı çıkan ve bu hareketin özellikle çok yoksul ülkelerdeki sosyal ve kültürel sonuçlarını eleştiren, 2001'de Brezilya'daki Porto Alegre'de hayata geçen yıllık Dünya Sosyal Forumu) birlikte hareket etme durumundadırlar. Çünkü küreselleşmenin yansımaları ülkelere göre kesinlikle farklılık gösterir.

4) Aynı zamanda bkz. "Avrupa Birliği" bölümü.

Ayrıca, küreselleşme de, I. Wallerstein'ın[5] belirttiği gibi, iki tip çatışma doğurarak jeo-ekonomik temele oturan yeni bir jeopolitik durum yaratır.

Bu çatışma tiplerinden ilki farklı kapitalist birikim merkezleriyle (ABD, Batı Avrupa, Japonya, Doğu Asya) ilgilidir ve burada amaç en yüksek kazançlı faaliyetlerin denetimidir. Otuz yıldan beri Avrupa (1970'li yıllarda), sonra Japonya (1980'li yıllarda) ve nihayet ABD (1980'li yılların sonunda) peş peşe galip çıkmışlardır bu mücadeleden. Her alanda ve dünya ekonomisini yönlendiren devletler çevresinde tutunabilmek için belirleyici görünen bütün sektörlerde süren bir mücadeledir bu: sivil ve askeri kamusal araştırma siyasetleri, en iyi öğrencileri ve araştırmacıları eğitme ve çekme stratejileri (başkalarının "beyin göçü", kimilerinin de '*brain drain*'i), bugün AB'nin desteklediği Fransa ve ABD'nin desteklediği Japonya'yı karşı karşıya getiren nükleer ergime araştırmaları gibi büyük uluslararası donanımlara sahip olmaya yönelik manevralar. Ekonomik ya da finansal engelleme amaçlarına yönelik baskılar ve tehditler: sözgelimi ABD'nin İsrail'e, havayolu şirketi "El Al"i Avrupalı Airbus uçakları almaktan vazgeçmesi için uyguladığı baskı. F. Mitterand Ekim 1994'te gazeteci Georges-Marc Benamou'ya şunları söylemiştir: "Fransa'nın haberi yok ama biz ABD'yle savaşıyoruz. (...) Evet, sürekli bir yaşam savaşı veriyoruz ABD'ye karşı... Ekonomik ve insanların ölmediği bir savaş bu. Görünüşte."[6]

5) I. Wallerstein, Fernand Braudel Center, Binghamton University, *Commentaire*, sayı 122, Ekim 2003.

6) Georges-Marc Benamou, *Le dernier Mitterand*, Paris, Plon, 1996.

İkinci tip çatışma merkez ve çevreyi karşı karşıya getirir ve Kuzey-Güney çatışması denir buna genellikle; ekonomik güç faaliyetlerinin paylaşımı bağlamında bölünmüş olan Kuzey, kaynakların ve kazançların daha adil paylaşımı söz konusu olduğunda yeniden birliğini sağlar ve Kuzey bütün çevre bölgeleri tek bir bütün kabul eder, dahası bu bölgelerin sanayilerinin zayıf katma değerli iş gücüne sahip olduğunu ya da bu sanayilerin insanlar ve çevre için tehlikeli olduğunu ileri sürer ve ancak yerlerini değiştiren sanayi kuruluşlarına tolerans gösterir. Böylece, ekonomik ve finansal yasalarla yansıyan bir güçle bir jeopolitik oluşur: bu jeopolitik, egemen ülkeler, egemenlik altındaki ülkeler ve "süpergüç" Amerika ayrımı yapar.

Bu "görünen" küreselleşme jeo-ekonomisine yeraltı jeo-ekonomisi eklenir: uluslararası kaçakçılar ve suç örgütleri verimli iş alanlarını (uyuşturucu, fuhuş, kaçakçılık, adam kaçırma, rüşvet) sürekli geliştirmektedir (dünya ölçeğinde iş hacmi İtalya'nın gayrı safi milli hasılasına eşittir);[7] bu örgütler dünya ölçeğinde geliştirilmiş bölgesel stratejilere göre çalışırlar ve bu stratejiler gönüllü ya da zorunlu vazgeçmeler, ulusal egemenlik ve bunları dengeledikleri söylenen uluslararası örgütlerin boşluklarından yararlanır. Böylece, gelişen, gizli bir jeo-ekonomi, stratejileriyle, hareketliliği ve ağlarıyla yeni jeopolitik kategorileri belirler: suç ortağı devletler, sempatik, hoş devletler ("vergi cennetleri"), yasaklamayan ya da tolerans göstermeyen hedef devletler.

7) H. Védrine'in değerlendirmesi, *a.g.y.*

3. Kültür, kültürler, jeokültür. – François Roche'un[8] belirttiği gibi, kültür jeopolitik dinamiği kesin ve tartışmasız bir biçimde güçlendirir, "çünkü maddi bir kök (manzaralar, şehircilik, "bellekte kalan yerler", anıtlar, müzeler, kütüphaneler) yaratır ve imajlar oluşturur. İç etkileriyle (yansıyan imaj) grubu birleştirir, dış etkileriyle de (yansıtılan imaj) dost ya da düşman gruplarda güç dengesi duygusunu oluşturan algılamaları ya da kabullenmeleri belirler.

Gerçekten de, XIX. yüzyıl sonunda, kendilerini tanıtma amacıyla genel olarak "uygarlığın" tüm öteki değerlerinden daha fazla taşıyıcıları oldukları kültürden yararlanma yoluna giden Avrupa ulus-devletleri bu unsurları jeopolitik oyunda bir etki stratejisinin gereci olarak kullanma yoluna gitmişlerdir. Elçiliklerin ama aynı zamanda ilgili ülkenin dil ve kültürünü yaymakla ya da araştırmacılarını desteklemekle görevli uzman kurumların –1883'te kurulan Alliance Française gibi– hayata geçirdikleri "bir dış kültür siyaseti" geliştirecek olan bir gereçtir bu. Bu kültür ya da araştırma merkezlerinin kuruluşu bu bağlamda jeopolitik içeriği çok iyi yansıtır: sözgelimi, XIX. yüzyıl sonunda, Kudüs'te, Yakındoğu'da bir rol oynamak ya da oynadıkları rolü sürdürmek isteyen devletler –Fransa ve Almanya, ama aynı zamanda İtalya ve Rusya– bu bölgelerdeki kurumları *aracılığıyla* kültürel varlıklarını tanıtmak için gerçek anlamda bir yarışa girmişlerdir.

İki savaş arası dönemde şiddetlenen ve totaliter devletler açısından saldırgan bir propagandaya dönüşen reka-

8) François Roche, *La culture dans les relations internationales*, Roma, Ecole Française de Rome, 2002.

bet, çatışma ertesinde bu alanda da en azından kısmen söylemin değiştiğini açıklar: kültür artık iktidar çekişmelerinin değil, halklar arasındaki uyumun enstrümanı olmalıdır. Bu çok açık misyon Unesco'ya verilmiştir: "Eğitim, bilim ve kültür aracılığıyla uluslar arasındaki işbirliğini geliştirerek barış ve güvenliğin sürdürülmesine katkıda bulunmak."

Gerçekten de, bu amaçların gerçekleştirilmesi kesinlikle Unesco'nun üstüne kalmıştır çünkü bu kuruluşun bir yetkilisi 1999'da yazdığı bir yazıda "eğitim ve kültür, barışın ve insan güvenliğinin yegâne kalıcı güvenceleridir"[9] demiştir, ancak devletler de sözgelimi kibar bir üslupla etkiden çok kültürel ilişkilerden, hatta kültürel işbirliğinden söz ederek kültürü diplomasilerinin bir enstrümanı gibi görmeye devam ediyorlar. General de Gaulle, 1943'te, Cezayir'de, Alliance Française'de Fransız kültürünün Fransa'nın yükselmesini sağlayacak bir *kılıç* olması gerektiğini söylemiş ve ülkenin kurtulmasından sonra dışişleri bakanlığını bir kültürel ilişkiler birimiyle donatmıştır.

İngiliz British Council, Alman Goethe Institut, İspanyol Instituto Cervantes, İtalyan Istituti Italiani ağları da Avrupa'nın belli başlı güçlerinin bu amaca yönelik olduklarına ve bu amacı paylaştıklarına tanıklık ederler.

Ama etki enstrümanı olan kültür, 1980'li yıllarda da küreselleşmenin etkisiyle jeopolitik bir amaca dönüşmüştür.

Küreselleşmenin kültür alanına girmesi 1970-1980 yıllarında enformasyon ve iletişim tekniklerinin gelişmesiyle

9) Federico Mayor, *Un monde nouveau*, Paris, Unesco, 1999.

hızlanmıştır; Anthony Smith bu konuyla ilgili olarak *The Geopolitics of Information*'da şöyle der: "XX. yüzyılın sonunda yeni elektroniğin bağımsızlığı tehdit etmesinin sömürgecilikten daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Sömürgeciliğin son bulması ve uluslararası mevcudiyetlerin yükselmesiyle birlikte şunu anlıyoruz ki, emperyal ilişkiler son bulmamıştır ve Rönesans'tan beri örülen jeopolitik ağ gerilmiştir. Yeni medyalar "alıcı bir kültür"e herhangi bir eski Batı teknolojisinden daha derinlemesine nüfuz edebilirler. Sonuç müthiş bir kaos, gelişmekte olan toplumlarda güncel sosyal çelişkilerin azgınlaşması olabilir."[10] Bu metinden alıntı yapan Edward W. Said ise şöyle diyor: "Hiç kimse yadsıyamaz: bu yapılandırma içinde en güçlü aktör ABD'dir."[11] Gerçekten de, bu yapılandırma, E. W. Said'in dediği gibi, o zamandan beri ve sürekli güçlenerek dünyanın her yanına kültürel "ürünler"i, filmleri ve televizyon filmlerini, kitapları, müziği yayarak, ama aynı zamanda ve özellikle ABD'de tezgâhlanan ve multimedya denen dev şirketlerle pazarlanan enformasyon ağıyla yaygınlaşmaktadır; aynı prodüksiyon, marketing ve iletişim standartlarında yer alan Avrupalı ya da Japon rakiplerinin, Vivendi Universal grubunun başına gelen talihsizliğin gösterdiği gibi, onlarla rekabet edebilmeleri çok zordur. Bu olgu öteki devletleri jeopolitik ilişkiler bağlamında, ekonomik ve kimlik alanında misliyle cezalandıran bir tür "küreselleşmiş kültür"ün gelişmesi sonucunu doğurur.

10) Anthony Smith, *The Geopolitics of Information: How Western Culture dominates the World*, New York, Oxford University Press, 1980.

11) Edward W. Said, *Culture et impérialisme*, Paris, Fayard, 2000.

Ekonomi alanında, çok erken dönemde yoğunlaşan ve geniş iç pazarda kendini amorti eden Amerikan üretiminin elinde küresel rekabet alanında çok belirleyici bir koz bulunur.

ABD, kimliksel alanda ürünlerini çok yoğun biçimde yaygınlaştırarak, aynı zamanda dilini ve kendi normlarını da aynı yoğunlukla yaymakta ve böylelikle referans kültürü empoze etmektedir; bu kültür neredeyse mekanik bir biçimde öteki ulusların kültürel göndergelerini geçersiz kılmakta ve böylelikle onların dünyadaki etki kapasitelerini de yok etmekte (sözgelimi Fransa bu yüzden uluslararası medyalarda Amerikan cemaatçiliği modeline karşı kendi "cumhuriyetçi bütünleşme" modelini geçerli kılma konusunda gitgide zorlanmaktadır), bir yandan da onların siyasal tutarlılıklarını zayıflatmaktadır. Gerçekten, referans kültür aracılığıyla ulusal kimliğin tartışmaya açılması, sözgelimi Avrupa'da Avrupa markaları yerine Amerikan kent ve manzara dekorlarının tercih edilmesiyle ve İngiliz-Amerikan sloganları üzerinden televizyon reklam mesajlarıyla gözden düşürülmesi uluslaraltı kültürlerin ("banliyö kültürleri", "bölgesel kimlik talepleri") ortaya çıkmasına, ulusallık dışı özdeşleşmelere (sözgelimi Filistin anlaşmazlığında taraflarından birini tutma) ya da, tersine, mümkün olabilirse eğer böyle bir şey, özellikle bazı bölgelerin uluslarüstü kültürlerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunur. Hiç kuşkusuz, devletler, sonra Batı Avrupa ulus-devletleri her zaman Roma'yı göz önünde bulundurmak zorunda kalmışlardır. Dönemin güç dengelerine göre Canossa'ya gittiler, Roma'ya meydan okudular, Roma'yla bozuştular ya da tanımadılar Roma'yı

çünkü onunla sürekli bir güç denemesi içinde oldular: cismani güç karşısında ruhani güç. Oysa, başka din alanlarında, özellikle Hıristiyan dünyasındaki ayrımın görülmediği İslam dünyasında durum farklıdır. Ayrıca, İslam'ın "referans kültürü"ne cevabı sadece kültürel değil aynı zamanda siyasaldır. Bu durum hem ulus-devlet hem de Müslüman devlet olma iddiasındaki devletlerin sorunlarını biraz daha karmaşıklaştırmaktan başka bir işe yaramaz.

Genel olarak, devletler, bireysel ve kolektif açıdan farklı konumları ve özellikleriyle, sözgelimi AB ya da Fransız dili kurumları aracılığıyla küreselleşmiş referanslı bir kültürün bu ikili tehdidine (ulusal kimliklerine ve dünya üstündeki etkilerine) karşı koymaya çalışırlar. Bunun için dillerini korumak (sözgelimi Fransa'da 1994 tarihli ve "Toubon" Yasası denen, Fransız dilinin kullanılmasıyla ilgili yasanın birinci maddesine göre Fransız dili Fransa'nın kişiliğinin ve mirasının temel unsurudur), üretmek (televizyon kanalları için görsel-işitsel kotalar siyaseti) ama aynı zamanda bu bağlamda lojistik ve finansal destek sağlama amacıyla somut önlemler alırlar. Öte yandan, bu somut önlemlerin yanında Fransa'nın başını çektiği bir söylem benimserler. Fransa, öncelikle mükemmel biçimde temsil ettiği bir "kültürel ayrıcalığı" ön plana çıkarmıştır. Bu "savunma ve yüceltme", birkaç yıldan beri, "kültürel farklılık" ve çokdillilik bağlamında uluslararası çevrelerde ve iki taraflı ilişkilerde daha somut ve daha çatışmasız bir biçimde uygun dönüşümler geçirmiştir.

Ama ABD için bu önlemleri ve bu söylemleri artçı muharebeler gibi, eskilerle (ABD Başkanı G. W. Bush yöneti-

minin "yaşlı Avrupa"sı) modernitenin taşıyıcıları arasındaki bir muharebe gibi göstermek çok kolaydır. Bununla birlikte, Edgar Morin'in çalışmalarından esinlenen F. Roche'un[12] belirttiği gibi, basitleştirici alternatif "dünya kültürü" *karşısında* "kültürler için mücadele" küreselleşmenin getirdiği sorunları uygun biçimde formüle eder. Ama, doğrusunu söylemek gerekirse, diye devam ediyor yazar, bu küreselleşmiş "kültüre benzeyen şey", istikrarlı bir denge içinde, evrensel unsurlar ve yerel ya da özel unsurlar arasında, *jeopolitik analizlere tüm kesinliğini kazandırarak* varlığını sürdürür.[13]

Etki enstrümanı, jeopolitik rekabetlerin kozu olan kültür, SSCB'nin çökmesi ve Yugoslavya'nın dağılmasından, 11 Eylül 2001 New York ve Washington saldırılarından, Irak ve Afganistan savaşlarından sonra kimileri için iktidar çekişmelerinin faktörü ve temeli olmuştur.

Gerçekten de, 1990'lı yıllarda Kafkasya'da ve Balkanlar'daki çatışmaların nedeni, hasımlarınınkiyle kesinlikle uyuşmayan etno-kültürel bir aidiyet isteyen tarafların karşı karşıya gelmiş olmasıdır; üstelik, çatışan taraflar yüzyıllar boyunca yan yana yaşamışlardır ve –çok iyi geçinememiş olsalar da– önemli bir çatışma çıkmamıştır aralarında. Buradan çatışmaların en önemli nedeninin kültür olduğu düşüncesine giden yolda Harvard profesörlerinden ve *Foreign Policy* dergisi yöneticilerinden Samuel P. Huntington tarafından erken atılan tek bir adım vardır. Huntington 1993'te

12) *A.g.y.*
13) İtalikler bize aittir.

Foreign Affairs'e yazdığı bir makalede Batı uygarlığının öteki uygarlıklarla çatışmasını haber vererek çok ünlü biri olur; ünlü profesör bu tezini *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*'da[14] ve *Le choc des civilisations*'da[15] (Medeniyetler Çatışması) geliştirmiştir. Bu tezi çürütmek ya da savunmak amacıyla, özellikle de 11 Eylül 2001'den sonra sayısız makale yazılmıştır; bu bağlamda, sponsorların ileri sürdükleri görüşler açıkça Arap ve daha genel olarak da Müslüman dünyasının "dinsiz Batı", "Yahudi-Hıristiyan haçlıları"na karşı açtığı bir savaşı referans alıyordu.

Ama doğrudan devreye giren kesinlikle kültür müdür yoksa söz konusu olan şey iktidarı elinde bulunduranlar ya da iktidara göz dikenler tarafından kültürün bir iktidar enstrümanı yapılması için manipüle edilmesi midir? Olivier Roy'nın göstermiş olduğu gibi,[16] İslamcılık, inançsız olduğundan Müslüman dünyasının tüm ekonomik, sosyal ve kültürel sıkıntılarının sorumluları gibi görüldüğü için son derece nefret edilen Batı temasını kullanırken, Batılı ulus-devlet kalıbına girmiştir; İran'daki gibi iktidarı işgal eder ya da işgal etmeyi özler.

Geriye daha hassas görünen "uluslararası terörizm" sorunu kalır. Terörizmin söylemi ve pratiği ulus-devletlerden habersiz gibidir ve küreselleşmeye kesin gözüyle bakar ve silahlarını sözde uygulayıcılarına çevirmiştir. Bu konuda

14) New York, Simon & Schuster, 1996.

15) Paris, Odile Jacob, 1997.

16) Bkz Olivier Roy'nın çalışmaları; sözgelimi Les mouvements islamistes en recherche d'identité, *Revue internationale et stratégique*, Kış 2000-2001.

bir değerlendirme yapılacak olursa, kökten dinci İslam, Suudi hanedanı ve ABD arasındaki ilişkilerin analizi[17] belirleyici görünmektedir, çünkü 11 Eylül saldırılarını düzenleyenler ABD'yi hedef almayı tercih etmişlerdi. On dokuzundan on beşi Suudi Arabistanlı'ydı ve referansları da kendilerini gene Suudi Usame Bin Ladin'in yönettiği El Kaide örgütü üyesi olma noktasına kadar götürebilecek kökten dinci İslam'dı.

XVIII. yüzyılda İslam'ın yeni kökten dinci yorumunun kurucusuyla yerel bir kabile şefinin iktidarı arasındaki ilişki ilk ilişkidir. Bu reformcunun adı Muhammed bin Abdülvahab, şeyhin adı ise Muhammed bin Suud'du. Böylece, İslam'ın ilk kaynaklarına ve yayılmak isteyen bir siyasal iktidara dayanan kökten dinci dinsel bir öğretiyle İslam aracılığıyla meşruiyetin ittifakı o zamandan beri ve günümüze kadar Arabistan'da iktidarın gelişmesinin temeli olmuştur. Dolayısıyla, kökenlere inildiğinde burada Batı'ya karşı kültürel bir mücadele söz konusu değildir kesinlikle.

İkinci ilişki ABD ve Suudi monarşisi arasındaki ilişkidir: 1938 yılında ilk Amerikan petrol şirketi Suudi Arabistan'da çalışmaya başlamıştır. 1945'te Kral İbni Suud Başkan Roosevelt'le buluşur ve o gün ABD ile Suudi Arabistan arasında uzun vadeli bir ittifakın temelleri atılır. Suudi Arabistan ABD'nin en önemli petrol kaynağı olur; buna karşılık, ABD de bu krallığa kesin bir koruma ve himaye sağlar.

Üçüncü ilişki Batı ve Vahhabilik arasında kurulan ilişkidir. Bu ilişki, Batı, Vahhabiliği Müslüman Afganistan'ı

17) Bu konuda yazarın Maurice Godelier ile yaptığı konuşmalar önemlidir.

işgal eden komünist ve tanrıtanımaz SSCB'ye karşı kullandığında kurulmuştur. Ruslar'a karşı savaş Suudi Vahhabilerine Afganistan'da radikal İslamcı hareketlerin büyük bölümüyle birleşme olanağı vermiştir: Pakistanlılar, Çeçenler, Cezayirliler, Mısırlılar, Suriyeliler, Sudanlılar, Endonezyalılar ve 16-22 yaş arası 8.000 Suudi Arabistanlı genç. Ruslar'a karşı savaş kazanıldıktan ve Taliban iktidara geldikten sonra bu güçlerin bir bölümü Afganistan'da kalmıştır. Ülkeyi terk edenler kendi ülkelerinde (Cezayir, Mısır vb., Suudi Arabistan da dahil olmak üzere) hüküm süren iktidarlara karşı olan güçlere dönüşmüşlerdir. Bu dönemde, Batı, iktidarını ve Afgan toplumuna empoze ettikleri normları haklı gösterecek nedenleri bulan Taliban'ın radikal İslamcılığında herhangi bir tehlike görmüyordu.

O zamana kadar, bu üç ilişkiden ikisi, birincisi ve üçüncüsü (ikincisi "imparatorluksuz emperyalizm"in yansımasıdır) burada siyaset tarafından bir bölgesel gücü meşrulaştırmak ve güçlendirmek ya da eleştirmek ve devirmek amacıyla –bir başka deyişle jeopolitik amaçlarla– küreselleştirilen (Batı'nın da tanıdığı: "Tanrı ve hakkım", "In God we trust", "Gut mit uns" vb.) temeli içinde kültürden geleneksel biçimde yararlanmanın örnekleridir.

Oysa, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra El Kaide Vahhabiliği Batı'yı suçlarken "yurtsuzlaşmış" görünür. Birincisi, El Kaide'yle ("temel") birlikte artık her türlü ulusal denetimden kaçabilen uluslararası bir örgütlenme biçimini almıştır; oysa, XVIII. yüzyıldan beri Vahhabilik Suudi devleti tarafından denetleniyordu ve XX. yüzyılda tamamen bu devlete bağlanmıştı. İkincisi, Usame bin Ladin'in ve yan-

daşlarının söylemlerinde küreselleşmiş bir dünya vizyonu, tümü Müslüman topraklarında modernleşmenin, küreselleşmenin zararlarını ve kötülüklerini, yani İslam'ın halkları ve bireyleri yönetmede yararlandığı ilkelerle yabancı ilkeleri barındıran Yahudi ve Hıristiyan dünyasıyla sınırlı bir Batı vardır. Bir karşı-model, bir karşıt değer biçiminde, gerçek anlamda bir bölge temeline dayanmayan ve İslam'la cephe hattından başka sınırı olmayan bir Batı. Bu cephe hattının kendisi kısmen gücüldür, çünkü ona Yakın ve Ortadoğu'da bir bölge verilebilse de Müslüman olmamakla birlikte kökten dincilere göre güçlü İslam cemaatleri barındıran ülkelerde bu bölgelerin var olabilmesi zor görünmektedir.

Öte yandan, saldırı kurbanları ya da tehdit altındaki ülkelerin yöneticileri ve medyalarının da bir vokabüleri vardır: belirsizlik, etki alanı, İslamcı çevreler vb. Ne kökleri itibarıyla ne amaçlarında gerçek anlamda bölgesel boyutu olan bir tür çatışma karşısındaki şaşkınlık ifadesi...

Kimilerine göre, burada dünya ölçeğinde bir dönüşüm söz konusudur: toplumların gücünü oluşturan unsurların içine bundan böyle *doğrudan doğruya* kültürel bir boyut (din) girecektir ve bu boyut, gücün (yani ekonomik ve/ya askeri ve/ya da teknolojik üstünlük) klasik ölçütlerine eklenecektir. Bu mantık çerçevesinden bakıldığında önemli dönüşümler düşünülebilir. Bir örnek verelim bu bağlamda: bugün 110 milyon Şii Müslüman dünya Müslüman nüfusunun sadece yüzde 10'unu oluşturmaktadır. Ama en önemli nokta şudur: Arap-İran bölgesi haritasına bakıldığında bu bölgede büyük ölçüde Şiiler'in egemen oldukları görülür. Önce 70 milyon nüfuslu İran, sonra nüfusunun yarısından fazlası

Şii olan Irak (24 milyonun 13 milyonu), nüfusun büyük bölümü Şii olan Bahreyn... Bunlara çoğunluğun Sünni olduğu Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki güçlü Şii azınlıkları eklemek gerekir. Suudi Arabistan'daki Şiiler'in yüzde 10'u kraliyetin kara altınının bulunduğu (bilinen dünya stokunun dörtte biri) Hasa kıyı şeridinde yerleşiktirler. Arap-İran körfezi devletlerinin Şii halklarının bütününe bakıldığında bunların bugün bilinen dünya petrol rezervlerinin yüzde altmışının bulunduğu bölgede çoğunluğu oluşturdukları görülür.

Ama başka bazı gözlemcilere göre El Kaide'nin girişimi daha "klasik"tir: bu "belirsizliğin" taktiği yenidir; daha önce söylediğimiz gibi, küreselleşmenin kaynaklarını kullanır, söyleminin İslami retoriğiyle gizlenmiş olsa da gerçek amacı Suudi Arabistan'ın istikrarsızlığı, Suudi monarşisinin devrilmesi ve bu ülkede iktidarın ele geçirilmesidir. Yukarıda andığımız ilişkiler ışığında bu hipotezin göz ardı edilmemesi gerekir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

ÇAĞDAŞ JEOPOLİTİK: SÜREKLİLİKLER, DEĞİŞİMLER VE DÖNÜŞÜMLER

Çağdaş jeopolitiğe göre, yaşadığımız dönem, yeni oyuncuları ve yeni kurallarıyla jeopolitik "yapboz"u değiştirmekten çok altüst eder: devletlerin süreklilikleri ve bölünmeleri, sınırlarda görülen kesintiler, değişmeler, parçalanma ya da parçalarının büyümesiyle oyunun geleneksel dönüşümleri.

V. Bölüm

BÖLGELERİN SÜREKLİLİKLERİ JEOPOLİTİK ÜSTÜNE: SÜREKLİLİKLER VE KESİNTİLER

I. – Süreklilikler: devletin alanı

Devletin en önemli amacı *sürekliliğini sağlamak*tır. Dolayısıyla, devletin mantığı bir güç mantığıdır. Devlet bu gücünü gerçek anlamda, yani zenginlikler anlamında (çünkü bir de devletin sembolik gücü vardır) artırmak için iki tavır benimseyebilir: doğumu ve ekonomik etkinlikleri teşvik ederek kendi bölgesinde refahı yaygınlaştırmak ya da güç kullanarak yeni kaynaklar sağlayacak yeni yerler fethetmek: eskiden köle olanların zorunlu çalışmaya tabi tutulmaları, maddi ("adil olmayan" muameleler, el koymalar vb.) ve finansal (vergi, savaş tazminatı vb.) katkılar.

Savaş zamanında, savaşan taraflar bir "savaş alanı"nın ortaya çıkmasına yol açarlar: hareket halindeki güçlerin yapılandırdığı çatışma alanı, stratejik alan saydamsızlığı ve

geçirgenliği sürekli değişen belirsiz bir alandır. Franck Debié'nin belirttiği gibi, "stratejik alanı düşünme ve bu alanda eylem örgütleme biçimi barış zamanındakine göre farklıdır. Burada zamanı kullanmak çok önemlidir. Alan sadece (...) bir harekat alanı değildir. Strateji uzmanı bu alanla işbirliği içindedir ve tahkimli cepheler yaratır, bağımlı bölgeleri ve toplulukları örgütler, yeni cepheler açar, düşmanın araç-gereç kaynaklarını kesmek amacıyla boşalttığı askeri bölgelerdeki tüm yiyecek ve içecek kaynaklarını yok eder. Savaş alanı ve barış alanı arasında öylesine güçlü bir çelişki vardır ki stratejik alanın örgütlenmesi çoğu zaman barış zamanındaki alanın tahrip edilmesiyle yansır: köprüler yıkılır, tren istasyonları ve fabrikalar tahrip edilir, kentler yakılır, insanlar yerlerinden edilir".[1] Mayıs 2004'te, *Le Monde* gazetesinde çıkan bir makalede şu trajik ifade göze çarpar: "Küçük, özerk Acar Cumhuriyeti'nde, Türkiye'nin Karadeniz kıyılarındaki komşusu olan Gürcü bölgesinde (...), yerel zorba Aslan Abaşidze, birkaç gün önce etkisi altındaki Acar bölgesini bir müstahkem mevkiye çevirmiş, Gürcistan'a bağlayan iki köprüyü havaya uçurmuş, Tiflis-Batum demiryolunun tahrip edilmesi için emir vermiş ve sınırlarda askeri manevralar yapan Tiflis yönetiminin silahlı müdahalesinden korkarak tali yolları kesmiştir. Acaristan'ın en önemli geçim kaynaklarından biri olan liman faaliyetlerinin durdurulması bütün Güney Kafkasya'yı etkilemiştir."[2]

1) Franck Debié, *Géographie économique et humaine*, Paris, PUF, 1995.
2) Maric Jego, 6 Mayıs 2004.

Dolayısıyla, barış zamanında işler çok farklıdır. Bununla birlikte, devlet kendisini yıkmak ya da bağımlı hale getirmek isteyen her türlü iç ve dış teşebbüse karşı önlemlerini almalıdır. Alan bağlamında, bunun anlamı, devletin topraklarının bütünlüğünü korumakla yükümlü olmasıdır. Ayrıca, devletin kendisini her türlü parçalanma tehlikesine karşı koruması, her türlü dış saldırı girişimine karşı caydırıcı olması ve bir yandan da kendi dış saldırı planlarını yapması gerekir. Nihayet, devletin özellikle finans kaynaklarını güçlendirmesi ya da en azından koruması gerekir. Devlet içte ve dışta birçok alanda etkili olabilir: gözetmek ve cezalandırmak, kendini korumak, korkutmak ve çekici olmak, ekonomik alanda teşvik etmek, etkin olmak... Bütün bunlar alanlar bağlamında yansıyan etkinliklerdir.

Dış siyasette gözetmenin ve cezalandırmanın anlamı devletin *etki alanlarını* küçük bölgelere ayırmasıdır: *bölgesel* yönetim, polis ve jandarma, ordu, maliye, adalet ülkeyi en iyi biçimde denetleyebilmek için düzenlenir ve örgütlenir. Paul Claval özellikle bu dönemin bölgesel mantığını irdelemiştir: "Yavaş yavaş öğrenilmiş olan, alanı bölgelere ayırmaktır ve bu bölgelerin yoğunluğu denetim gereksinimleriyle orantılıdır. Her bölgede, sapmaların görülebileceği yerlerde ve aynı zamanda en etkili biçimde temas kurulabilecek yerlerde yönetim görevlileri bulunur."[3] Ama, ayrıca, toplanan bilgilerin olabildiğince süratli bir şekilde devletin "zirvesi"ne ulaşması gerekir ve devletin de olabildiğince

3) Paul Claval, Quelques variations sur le thème: Etat, contrôle, territoire, *L'Etat et les stratégies du territoire* içinde (Hervé Théry yönetiminde), Paris CNRS, 1991.

süratli bir şekilde gerekli talimatları vermesi ve/ya da görevlileri (polis, asker vb.) seferber etmesi gerekir: dolayısıyla, devlete dönemin teknolojisi kadar etkin altyapılar ve iletişim araçları gerekir; ayrıca, devletin mali olanaklarının da bunların finanse edilmesine uygun olması gerekir. Bu alanda iki değişmez vardır: birincisi, iletişim dünyasında yeni bir teknoloji ortaya çıkar çıkmaz devlet bunun tekeline sahip olmak ister ya da en azından üretimini denetlemek ve göz altında bulundurmak ister; ikincisi, bu donanımların yönetim merkeziyle çevredeki en önemli birimler arasında bağlantı sağlaması gerekir.

Korunmak devlet aygıtını fiziki olarak olabildiğince koruma altına almak demektir. Sözgelimi, Paris'in manzarası Baron Hausmann'ın gerçekleştirdiği önemli çalışmalarla bütünüyle değişmiştir; Hausmann'ın amaçlarından biri de olası bir halk ayaklanmasında birliklere kolay manevra alanları sağlayabilecek büyük geçitler ve yollar yapmaktı: 1830 ve 1848 Paris devrimlerinin başarısıyla karşılaştırılan Paris Komünü bozgunu bu kentsel alan düzenlemelerinin "etkisi"ni göstermiştir. Devlet personeli de devleti dış dünyaya karşı daha iyi koruyabilmek amacıyla kendi alanlarını yaratabilir: bu bağlamda arketip Pekin'deki 'yasak kent'tir; ama, Roger Brunet'nin dediği gibi: "En eksiksiz çağdaş modelin Sovyet *nomenklatura* modeli olduğu kabul edilirdi: özel alanları, sürekli kalınan konutları ya da köyleri veya tatil konutları, mağazaları, restoranları, gösteri alanları ve hatta çöplükleri. Ama devletin zirvesinin kendi özel alanlarının bulunmadığı ülkeler enderdir."[4]

4) Roger Brunet, *Mondes nouveaux*, Paris, Hachette, 1990.

Korkutmak ve cezbetmenin devlet için anlamı, gücünü, görkemini ya da sadece etkinliğini göstermektir; bu bağlamda, amaç, halkı nezdinde bölgesel olarak iktidarını göstermek ve empoze etmektir.

Korkutma bağlamında Fransa'da seyyar jandarma garnizonlarının durumu iyi bir örnektir: böylece, bunların bulunduğu işçi kentleri ve banliyöleri terbiyeli olmaya davet edilmişti. Korkutma ve cezbetme, sözgelimi "prestijli" ve de "etkileyici" yeni bir başkent tercihinde buluşurlar: Versailles, Petersburg, Brasilia, İslamabad, Yamusukro. İktidar kentlerinin düzenlenmesinde de aynı irade egemendir: başkent için de, tabii ki, aynı zamanda otoritenin yerini tutan kentler... Geniş alan ya da alanlar "çok kalabalık" sokakların karışıklığı içinde devlet düzenini simgeler. Askeri geçit törenleri bu alanlarda devlet otoritesini ve gücünü gösterirler (Kızıl Meydan, Tien An Men Alanı, Concorde Alanı vb.). Görkemli anayollar da (Champs-Elysées, "Mall" [Londra] kraliyet düşünceleri esinlerler) aynı rolü oynarlar. Devleti yüceltmek ama aynı zamanda hükümdarı da yüceltmek: XIV. Louis'den Saddam Hüseyin'e, Napoléon ve Stalin'e kadar heykelleri dikilen ya da kahramanlıklarıyla yüceltilen –Traianus Sütunu, Vendôme Sütunu– krallar ya da despotlar boyutları ve ihtişamlarıyla güçlerini gösteren saray ya da saraylar yaptırmış veya mevcut sarayları güzelleştirmişlerdir. Halk egemenlikleri çağında da bunlar yüceltilmiştir: sözgelimi, görkemli İngiliz parlamento binası bir neo-gotik mimarlık eseridir, çünkü yapıldığı dönemde (1836'da başlamıştır inşaatı) İngilizler gotiğin Büyük Britanya'da doğan bir sanat olduğuna, *ulusal* bir sanat olduğuna inanmışlardı;

sözgelimi, gene görkemli Concorde Köprüsü de "halkın zorbaların kalesini ayaklar altına alması amacıyla" Bastille'in taşlarıyla inşa edilmiştir.

Halkı gene bölgesel düzlemde cezbetmek yoğun bir kara ve demiryolu şebekesiyle en ücra yerlere kadar seyahatleri kolaylaştırmak, ülkeyi kamusal düzlemde her türlü araçgereçle donatmaktır: okullar, hastaneler, postaneler... Kentsel alanda cezbetmek, sözgelimi, halkın yoğun olduğu semtlerde yeşil alanlar ve dinlenme, eğlenme alanları düzenlemektir; sözgelimi, İkinci İmparatorluk yönetimi Paris'te Montsouris Parkı'nı ve Buttes-Chaumont'u gerçekleştirmiştir; bu tür eserlere prestijli kültür kurumlarının eklenmesi gerekir: operalar, müzeler, halk kütüphaneleri vb.

Nihayet, teşvik etmek ve faal olmak, belli alanlarda ve bölgelerde dönemin teknik olanaklarından yararlanarak pratik ve sembolik bağlamda önemli ve gösterişli düzenlemelerle etkinliğini göstermektir: sanat eserleri (Pont-Neuf'ten Millau Viyadüğü'ne kadar), bölge çapında büyük düzenlemeler (XIX. yüzyılda Landes ormanının ya da Sologne ormanının kurulması; XX. yüzyılda ABD'de Tennesse havzasının düzenlenmesi, Hollanda'da Zuiderzee'nin akaçlanarak değerlendirilmesi, Languedoc-Roussillon'un turizm amaçlı olarak düzenlenmesi vb.), hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'da yapıldığı gibi politik iddialı "çevre düzenlenmeleri". Ayrıca, ekonomik gelişmeyi desteklemesine ya da engellemesine göre doğumu teşvik etmek (sözgelimi Fransa'da) ya da çekici olmaktan çıkarmak (eskiden Japonya'da, bugün Çin ve Hindistan'da).

Devlet, öte yandan, dışarıya karşı da sürekliliğini güvence altına almalıdır. Bu bağlamda da gözetmesi ve "cezalandırması" (bir devlet başka bir devlete saldırdığında genellikle pek kabul etmez bu davranışını; kendisinin saldırıya uğradığını, kurban olduğunu, dolayısıyla bu saldırıyı cezalandırdığını iddia eder), kendini koruması, korkutması ve cezbetmesi gerekir. Bu gerekliliklerin bölgesel yansımasının saptanması gerekir: yabancı bir başkentteki konumlanmalarından yararlanarak (sözgelimi Paris'te, Elysée Sarayı'nın çok yakınlarındaki Britanya ve ABD elçilikleri) gözetecek olan ve az ya da çok *görkemli* görünüşleriyle, çekici mimarileriyle temsil edilen devletin önemini sergileyecek bir elçilik ağı.

Kendini koruma kavramının uzun süre çok güçlü bir mekânsal yansıması olmuştur: kentlerin ve sınırların tahkim edilmesi, kaleler ve bölgesel savunmaya yönelik stratejik noktalarda askeri konuşlanmalar, askeri limanlar, silah fabrikaları vb. Büyük ülkelerde modern teknolojiler bunları kısmen geçersiz kılmıştır (Maginot Hattı) ama izlerini de tamamen yok etmemişler, bunları boyutlarına ve kullanım amaçlarına göre düzenlemişlerdir: hava üsleri, uzay üsleri (Baykonur, Kuru), nükleer silah üretim ve deneme yerleri vb.

Korkutmak, sözgelimi bir dış ülkede deniz ve kara üsleri kurmak şeklinde olabilir.

Bu durumlarda savunma ve korkutma aynı yerde buluşurlar; Jacques Lévy'ye göre bu alan gizli bir askeri alandır, barış zamanında savaş alanının uzantısıdır.

Cezbetmek dışarıya karşı bir sempati alanı yaratmak, bu çevreye karşı iyi bir "imaj" vermektir. Devlet insanları

belli bir bölgede tutmak amacıyla bu niyetlere katkıda bulunur, kültürel ve bilimsel "vitrinler" oluşturur ya da saygın görünmek istediği ülkelerde sembolik değeri yüksek düzenlemeler ya da restorasyonlar gerçekleştirir.

İktidarın alanı. – Devletler kurulduklarında ve egemenlik alanlarını yaygınlaştırdıklarında otoriteleri kendiliğinden kurulmaz, çünkü ilgili başka iktidarları ve bunlardan gelen bölgesel özellikleri tartışmaya açar: sözgelimi, Fransa'da Fronde ya da Amerika'da Ayrılık Savaşı.

Devlet topraklarında yaşayan halkın çoğunluğuna iktidarını kabul ettirmeyi başarsa bile alanın kontrolü için kendisiyle çekişen ya da örgütlenme biçimini eleştiren iç ya da dış eski veya daha yakın dönemin iktidar çevreleriyle de uyuşmak zorundadır.

İçeriden gelen eleştiriler çoğu zaman ilgili halkların tümü ya da bir bölümü tarafından paylaşılan düşünceler şeklinde sürüp giden eski iktidarlarla ilişkilidir. Sözgelimi, Pireneler-Atlantik bölgesi iktidarına karşı çıkan ve bu bölgenin bölünmesini ve burada sadece bir "Bask" ülkesi olmasını isteyen Fransız Baskları. Sözgelimi, gene Loire-Atlantik bölgesinin "Bretagne" bölgesine bağlanmasını isteyen Bretonlar. Nihayet, adaları (daha önce "Provence, Alpes, Côte d'Azur, Korsika bölgesi içinde yer alan) için bölge statüsü talep eden ve bunu elde eden Korsikalılar. Ama devlet, ayrıca, Fransızca'da hâlâ feodal "fiefs" sözcüğüyle tanımlanan kavramla da uyuşmak zorundadır: bir zamanlar Creusot'daki Schneider'lerinki ya da Clermont-Ferrand'daki Michelin'lerinki gibi patron "fief"leri; bunların

tüm kentsel donanımlarını (lojmanlar, okullar, hastaneler, stadyumlar vb.) kendileri sağlamıştı; işçi "fief"leri (bu bağlamda "kaleler"den ve "hisarlar"dan da söz edilir) bölgelerindeki devlet aygıtını eleştirme kapasitesi konusunda çok şey ifade ederler; siyasilerin ellerindeki seçim "fiefleri": sözgelimi, sosyal konut inşaatı, şu ya da bu kamusal donanımın sağlanması, bir tali yol inşaatı vb. söz konusu olduğunda devlet aygıtı bunlarla da uyuşmak zorundadır.

Devlet kendisi dışındaki başka iç iktidar çevreleriyle sık sık uyuşmak zorunda olmakla birlikte kimi zaman da mücadele edebilir bunlarla. Sözgelimi, "uzun süre devlet temsilcilerine karşı oluşturulan terör ve iktidar karışımı şeref ve sessizlik yasasının"[5] hüküm sürdüğü mafyaların denetimindeki bölgelerde. Sözgelimi, "işgalci güç" gibi kabul ettikleri ve suçladıkları, devletin meşruiyetine karşı elde silah ya da terörizm yoluyla mücadele eden ayrılıkçı ya da devrimci hareketlerin talep ettikleri topraklar.

II. – Kesintiler: sınırlar

Günümüzde yüklediğimiz anlamları içinde sınırlar kara alanını, aynı zamanda deniz ve hava alanını da, *siyasal olarak*, iki düzlemde, maddi ve düşünsel düzlemde paylaşırlar. Michel Foucher'nin[6] dediği gibi, sınır jeopolitik bir kesintidir ve gerçek, simgesel ve düşsel bir markalama işlevine sahiptir.

5) Franck Debié, *a.g.y.*
6) Michel Foucher, *Fronts et frontières*, *a.g.y.*

Sınırın gerçek işlevi devletin egemenlik uygulamasının alanının sınırını belirlemektir. Öte yandan, devlet de siyasal ve ekonomikegemenliğini kabul ettirmekle yükümlü görevlilerini yerleştirir bu alana: askerler, polisler (*sınır* polisleri), gümrükçüler. Bu devletin niteliğine (demokratik, otoriter, totaliter) ve kendi isteğiyle ya da kendisine rağmen sürüklendiği iktidarı bırakmaya razı olma durumuna göre sınır bütünüyle ya da kısmen kapalı olabilir, mallar ve insanlar bu sınırlardan sızabilir ya da geçebilir.

Sınırın sembolik işlevi, geçilir geçilmez, kuşattığı toplumun siyasal-yönetimsel tutarlılığını, dolayısıyla meşruiyetini yansıtmaktır. Sözgelimi, kara yolları geçiş noktalarında, yukarıda andığımız *ulusal* üniformaları içindeki ve çevrelerinde dalgalanan *ulusal* bayraklar altındaki görevliler tarafından karşılanan yolcular sınır maddi olarak açık olduğunda bile derhal bir bilgi fişi doldurmak zorunda kalırlar ve kara yolları kurallarına uyacaklarını taahhüt ederler.

Sınırın hayali işlevi somutlaştırdığı kabul edilen farklılığı göstermektir. Hayali haritalar konusunda belirttiğimiz gibi, komşu alanları ön plana çıkarır ya da geri plana atar, bunları "kardeş", müttefik, dost ya da düşman (ezeli ve ebedi, azılı, yeni) ülkeler şeklinde sınıflandırır. Ama bir yandan da devletler arasındaki güç dengelerine göre oluşturulmuş sınırlarla uyuşmak zorunda olmayan sınırlar da oluşturur. Bu tasarımların sosyo-kültürel, özellikle de dinsel temelleri çoğu zaman o kadar derindir ki bu "düşsel" sınırlar "olduklarından daha gerçekmiş gibi" algılanır. K. Pomian, *L'Europe et ses nations* adlı denemesinde güzel bir örnek verir bu konuyla ilgili olarak: "Avrupa'yı ilk kez 1946 yılının Nisan ya

da Mayıs ayında gördüm. Sürü hayvanlarıyla dolu vagonlar –aynı zamanda insanların da taşındığı– Kuzey Kazakistan'dan gelip Volga'yı geçiyorlardı. Tren yeni yapılmış bir köprüden geçerken yavaşlamıştı. İnsanlar heyecanlanmıştı. İçlerinden biri, 'Nihayet Avrupa'dayız,' dedi. Ve o zaman anladım ki *gerçek bir sınırı* geçmiştik biraz önce."[7]

Böylece, ulus-devletler döneminde *ulusal duygu* olan kolektif düşsel sınırları iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış, gerçek ya da keyfi, doğal ya da yapay,[8] güvenilir ya da tehlikeli sınırlar olarak ayırır. Böylece, sınır, aynı zamanda bir engel, bir yoksunluk olarak *yaşanır* ("demir perde") ya da, tersine, bir koruma ("sınırların koruması altında") veya bir hayaldir ("gerçek bir süzgeç").

Hayali sınır gerçek sınırla rekabete girdiğinde devlet bu çatışmayı uyuşarak, kurnazlıkla ya da güce baş vurarak yönetmek zorundadır; bu son durumda içeride baskıcı önlemler ya da dışarıda askeri operasyonlar geçerlidir.

1. Huduttan sınıra, bölgeden hatta: sınırların yaratılması. – Jean Nouzille şöyle diyor: "Öyle görünüyor ki, hudut kavramı avcılık ve toplayıcılık bölgelerini ayırırken insan ve hayvan türleriyle aynı zamanda ortaya çıkmıştır. İnsan da, hayvan gibi (...), öteki insanlara, üstünde yaşamaya karar verdiği toprakları başkalarıyla paylaşmak istemediğini anlatmayı başarmıştır."[9] Yukarı Gine vadileri kabilelerinden Baruyalar'da "ilk tarla açıcıların ektikleri kordilin

7) Krzystof Pomian, *L'Europe et ses nations*, Paris, Gallimard, 1990.
8) Bkz. ileride.
9) Jean Nouzille, *Histoire de frontières*, Paris, Berg International, 1991.

ağaççıklarının mülkiyet sınırlarını gösterdiklerini"[10] gözlemleyen Maurice Godelier'nin de söylediği de budur. İÖ 3000 yıllarında Mezopotamya'da ilk site-devletlerin, daha sonra da Ortadoğu'da krallıkların ve imparatorlukların kurulmasıyla bu "kendi" topraklarını sınırlama kaygısı *politik* özellikler kazanır, ancak Sümer, Sami ya da Mısır dillerinden hiçbiri toprak kavramını sınırlar kavramından ayırmaz ve aynı sözcük tümünü birden karşılar. Ama çeşitli krallıkların sınırlarının belirgin özellikleri vardır ve bunlar modern sınırların kökenlerini oluşturur: bunların bazıları komşu imparatorluklar arasında anlaşmalarla belirlenmiştir ve bu anlaşmaların maddi referansları vardır: akarsular, dağlar, kentler ya da mabetler vb.; bu sınırlar genellikle taşlarla ya da çakılan kazıklarla belirlenmiştir; bu sınırlar çoğu zaman nöbetçiler tarafından gözetlenir, üstlerinde küçük kaleler kurulmuştur, hatta kimi zaman tüm sızma girişimlerini engelleyebilecek birlikleri barındıran müstahkem mevkilerle donatılmıştır. Sembolik boyutları bilinir bunların: sınırlar kutsaldır, tanrıların koruması altındadır, hatta belli toprakları kuşatan sınırlar Asur ya da Yahve gibi tek bir tanrıya emanet edilmiştir. Sadece maddi bir alanı değil, aynı zamanda kolektif bir kimlik olan kavramsal ve ideal bir alanı da kuşatmaları dolayısıyla anlam kazanmış olan bu sınır anlayışı eski Yunanlılar'ın vatan görüşünü de belirlemiştir. Ama Yunanistan'da ve Ortadoğu'da bizim anladığımız anlamda sınır kavramı bilinmiyordu henüz. Çünkü bu sınırın

10) Maurice Godelier, *La production des Grands Hommes*, Paris, Fayard, 1982.

somutlaştırılması ve sureti yaklaşık bir değere sahiptir ancak; öte yandan, bugünkü gibi işlevsel sınırlar arasında bir özdeşlik yoktur: sözgelimi, savunma hattı, genel olarak, bir hak olarak görülen ve kutsallaştırılan vatanın sınırı değildir.

XIX. yüzyılda, Avrupa'da kimileri Roma *limes*ini modern sınırın prototipi olarak kabul etmek istedi. Gerçekten de, sözcüğü sözcüğüne iki alanı ayıran yol anlamına gelen *limes* bazen bölge ve sınır anlamında, bazen de her ikisi anlamında kullanılır. "Yabancı bölgelerle temas alanı olan *limes* ilk ortaya çıktığı dönemde geçici sınır bölgesi anlamına geliyordu. Bu da bilinen dünyayı yavaş yavaş fethetmeye yönelik yeni askeri operasyonların çıkış noktası olacaktır. Ama evrenin egemenliğine yönelik bu Roma iddiasının gerçekleşmesi imkânsız gibidir: bunun bir nedeni direniş ya da barbar halkların baskısı, bir nedeni de Roma İmparatorluğu'nun olanaklarının sınırlı olmasıdır"[11] ve imparatorluğun kendi kapasitelerine ve dönemin stratejik koşullarına bağlı olarak bilinçli bir tavırla saptadığı *limes* imparatorluğun bölgesel bütünlüğünün savunma çizgisi ve alanı olur. Irmakların (Ren, Tuna, Fırat) kıyılarını izleyen ve istilayla, sürekli yapay engellere zaman zaman en açık yerlerde somutlaşan bir hattır bu: kazıklar, hendekler vb. Ama, aynı zamanda, bir bölgedir; hattın önündeki bölge (ileri karakollar, koruma bölgeleri) ve de arkasındaki bölge (garnizonlar, garnizonlarla iç bölgeleri bağlayan irtibat yolları vb.).

11) Jean Nouzille, *a.g.y.*

Bölgesel yayılma alanı ve/ya da savunma hattı olarak bu sınır vizyonu hem kuzeye hem güneye dönük bir ülke olan Eski Çin'de de vardır.

2. Avrupa, modern sınırların laboratuvarı. – Ortaçağ'da, Avrupa'da kurulan imparatorluklar devletlerini "sınır bölgeleriyle" (uç beylikleri) [özgün metinde marche] korurlar; bu uç beylikleri istila girişimlerini engellemekle, bunlara karşı koymakla görevli asker-köylülerin bulundukları bölgelerdir. Bu kavram da ortaya çıktığı dönemde askeri bir içeriğe sahipti ve mevcut ya da potansiyel bir düşmana karşı *kafa tutulan* bir bölge anlamına geliyordu. "Özellikle krallık topraklarının bittiği yer sınır olduğundan bu bölge modern Fransızca'da devletlerarası sınırlar anlamını almıştır. Ama bu gelişme Fransa'da yaklaşık *dört yüzyılda* gerçekleşebilmiştir.[12] İngilizce konuşulan ülkelerde bu kavramı veren *frontier* (sınır, hudut) sözcüğü "zone" (bitiş yeri olarak sınır *–border–* sözcüğüyle belirtilir ve hat, çizgi olarak sınır XIX. yüzyılda ortaya atılan *boundary* sözcüğüyle belirtilir) anlamını da korumuştur.

Gerçekten de, sınırın bugün bildiğimiz işlevlerini yerine getirebilen bir çizgi, hat olabilmesi için hem bu çizgileri belirleyebilmek amacıyla haritacılık tekniklerinin yeterince gelişmiş olması hem de ulus-devlet kavramına doğru gelişme gösteren zihniyetlerin bu eğilimleri desteklemesi gerekir.

Dolayısıyla, bu gelişme haritacılığın XVII. ve XVIII. yüzyıllarda gösterdiği ilerlemelerle, aynı zamanda Fransa'nın

12) Michel Foucher, *a.g.y.*

büyüklüğü, önemi, demografik ve ekonomik ağırlığı, özellikle de entelektüel, dilsel ve kültürel ağırlığıyla Avrupa'daki önemli yeriyle açıklanabilir: Daniel Nordman[13] ve Michel Foucher[14] kanıtlamışlardır bu düşünceyi. Nordman, "Cassini'nin haritasının krallığın sınırlarının belirlenmesine" katkıda bulunduğunu (*Mémoires de Trévoux*'da de belirtilir bu) söyler ve Fransa'nın dünyada "ulusal alanın inşasının tamamlandığını, nihayet son noktasına ulaştığını" söyleyen ilk ülke olduğundan söz eder. Şu saptamayı da yapar ayrıca: "Gelişme 1770 yıllarından başlayarak çok belirgindir. Fransa ve komşu ülkeler sistematik bir düzenleme siyaseti izlediklerinde [devletlerinin sınırları], (...) diplomasi dili (...) çeşitli anlamlar kazanır: 'sınır çekme', 'sınırların belirlenmesi', 'hududun saptanması'... " Sınır sözcüğünün yaygın bir kullanıma doğru gelişmesi XIX. yüzyıl sonunda tamamlanmıştır.

Michel Foucher de doğrular bunu: "Fransa, Avrupa'da ve dünyada özgün bir jeopolitik laboratuvarı olmuştur ve bu özelliklerini taşımaya devam eder. (...) Bu jeopolitik model uluslar Avrupa'sında desteklenmemiş midir? Öte yandan, Üçüncü Dünya'ya da ihraç edilmemiş midir?"

Ne var ki, XVIII. yüzyılda başlayan anlam kayması devletin *sınırıyla* ulusun sınırını özdeşleştirmek isteyen devrimci iradeyle kesin biçimde onaylanmıştır. Bulaşıcı ama belirsiz bir irade: bulaşıcı çünkü ifade ettiği jeopolitik model XIX. yüzyılda Avrupa'nın her tarafında benimsenmiş, daha

13) Daniel Nordman, *Frontières de France*, Paris, Gallimard, 1998.
14) *A.g.y.*

sonra evrensel bir taleple karşılaşmıştır. Belirsiz çünkü söylemi "XIX. yüzyıldaki uluslar ilkesi" ya da çağdaş eşdeğeri "halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme hakkı", "halk" ve "ulus" sözcüklerine çelişkili anlamlar yüklenmesine ve dolayısıyla bölgesel bağlamda zıt taleplerin doğrulanmasına yol açar. "Eski" jeopolitik gibi gerçekliği az ya da çok gizlemeyi hedef alan bir söylem: ülkede eksik olmayan iktidar çekişmeleri.

Böylece, sınırlar dünyanın hemen her yerinde çizgisel olduklarında eski hudutların ve sınırların bilinmesi meselesi kalır geriye: belli bir dönemde bir devlet ve komşusu ya da komşuları arasındaki güç dengesinin sonucu ya da gene belli bir dönemde egemenliği bunlardan habersiz bölgelere yaymak amacıyla insani, teknik ve ekonomik olanaklar bağlamında bir kapasite ürünü: başka bir güç dengesi biçimi... Dolayısıyla, sınırlar her zaman oldukları şeygibi görünürler: "*Tarihleri belli jeopolitik yapılar*. Sınırlar *uzama kayıtlı zaman*dan kalmadır ya da, daha doğrusu, *uzamlara kayıtlı zamanlar*dır."[15]

Böylece, sınırlar bu güç dengelerindeki değişmelere göre belirlenmiştir: bu bağlamda, kimilerine göre sınırları genişletmek söz konusudur; kimilerine göre ise *savunmak*... Herkes ideal bir düzlemde (sembolik ve hayali) talep ettiği konumun ya da savunma konumunun *meşruiyet*inin argümanlarını öne sürer.

Bu argümanlar içinde "doğal" sınırlar argümanı XIX. yüzyılda en itibarlı argüman olmuştur; Fransa'da 1814-1815

15) Michel Foucher, *a.g.y.*

anlaşmaları ertesinde ortaya atılan bu kavram daha sonra ihraç edilmiştir; "doğal sınırlar" teorisi kesinlik özellikleri taşır: doğanın önümüze çıkardığı engeller boyunca akıp giden sınırları, dağları ve ırmakları *hayal etmek*ten daha *doğal* ne vardır? Gustave Flaubert *Buvard ile Pécuchet* adlı yapıtında kendiliğinden bir açık seçiklik ve tutarlılık gereksinimiyle yakınlık gösteren bir durumdan söz eder: "Pécuchet bir atlas aracılığıyla Avrupa'yı önüne serdi; ama bu kadar çizgi ve renkle şaşırınca adları bulamıyordu artık. Havzalar ve dağlar krallıklarla uyuşmuyordu, siyasal düzen fiziki dünyayı karıştırıyordu. Bütün bunlar belki tarihle açıklığa kavuşacaktı."

Oysa, birincisi, sınırlar küçük bir ölçek içinde "doğal" görünseler de büyük ölçekte, yani ayrıntılarıyla incelendiklerinde çoğu zaman doğal görünmezler. Bu bağlamda, en iyi örnek Pireneler doruk çizgisini son derece yetersiz bir biçimde alan Fransız-İspanyol sınırıdır.

İkincisi, bir devletin ülkesinin sınırlarını genişletme döneminde birçok "doğal" sınırları olabilir: Mississippi ABD için batıya doğru Pasifik okyanusu kadar doğal bir sınır oluşturuyordu; ve güneyde 1845'e kadar Red River Rio Grande kadar doğal bir sınırdı. Aynı şekilde, "dört ırmak" (Escaut, Meuse, Saône ve Rhône) sınırı, özellikle İkinci İmparatorluk döneminde Fransa'nın *bazı jeopolitik projeleri* gerçekleşmiş olsaydı, Fransa'yı Ren gibi "doğal olarak" kuşatacaktı.

Gerçekten de, sınırlar ancak sonuçları oldukları bölgesel uzlaşma –bu uzlaşma bir çatışma sonucu olabilir ya da barışla kurulabilir– tarafların sınırların korunmasına yararlı bul-

dukları bir engelle yakınlaştığında ya da onunla çakıştığında doğal görünürler. Böyle bir engel olmadığında, sınır, aynı oluşumun sonucu olsa da, "yapay"dır.

Öte yandan, sınırlar çizildiklerinden beri her yerde ve her zaman tartışma konusu olmuştur. Sınırların *değiştirilemez olduğunun* ilan edildiği çağımızda bile sürekli tartışılır bu konu. Michel Foucher şöyle diyor: "Bir çizginin şu ya da bu devlet tarafından tanınmasının nedeni siyasal ve 'bütün dünyanın tanıdığı' bir dünya haritasında yer almış olması değildir." Bu bağlamda, karşı çıkma ve eleştirel tavır, sembolik düzlemde, söylemde, sözgelimi aynı dili konuşan tüm insanların aynı vatanda toplanmasını savunan harita belgelerinde kalabilir ya da askeri çatışmalara dönüşebilir. Bu konuyla ilgili olarak bütün kıtalarda yığınla örnek vardır ve anlaşmazlıklar ve çatışmalar sadece kara topraklarıyla değil, kara suları, hatta yer yer hava sahalarıyla ('hava sahasına tecavüz edilmesi') ilgili olarak da patlak verir.

İki taraftan biri güç dengesinin yerel ya da uluslararası planda kendisi için uygun olduğunu düşündüğünde kimi zaman silahlı çatışmalara dönüşen bu sınır çatışmaları bir ya da birçok devletin egemenliğinin bölgesel uzantısını tartışmaya açar. Devletin meşruiyetinin tümüyle inkâr edilmesine kadar giden bu tartışmalar itirazların ya da iç veya dış taleplerin ürünüdür. Güç ya da müzakere yoluyla bütüncül ya da kısmi, kalıcı ya da geçici biçimde somutlaşmaları jeopolitik alanda önemli değişimler doğurur.

VI. Bölüm

DEĞİŞİMLER

Bir önceki bölümde değindiğimiz süreklilikleri ve kesintileri tartışmaya açan dönüşümler, dolayısıyla, geleneksel olarak bir devletin egemenlik haklarını uyguladığı bir toprak parçasının daralması ya da, tersine, genişlemesiyle ilgilidir. Bunlar tarihsel olarak koşullara (yer, dönem) göre jeopolitik alanın parçalanmasıyla ve sınırların çoğalmasıyla ya da, tersine, yeni gruplanmalarla, sınırların yer değiştirmesiyle ya da ortadan kalkmasıyla yansırlar.

Görünüşte bir paradoks olan bugünkü dönemin belirgin özelliği öncelikle iki tarihsel olgunun eşzamanlı etkinliğidir. Bu durum, bu olguları besleyen süreçlerin karmaşıklaşmasıyla açıklanır; bu karmaşıklaşma jeopolitik değişimlerin belli başlı geleneksel aktörlerinin, devletlerin yanında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve özellikle de IV. bölümde ele aldığımız küreselleşme sonucu yeni aktörlerin ortaya çıkışıyla da ilişkilidir.

Ama bu yeni aktörler daha sonraki bölümde ele alacağımız yeni jeopolitik kategorileri de ortaya çıkarmışlardır.

Bu meselenin içinde yer alan tarafların kullandıkları vokabüler (ve kendi saflarında yer alan uzmanlar) eski süreçlerin meyvesi ya da daha çağdaş olguların meyvesi olabilen bu dönüşümleri belirtme konusunda kesinlikle tarafsız değildir. Dolayısıyla, bu terminolojik sınıflandırma jeopolitiğe "bilimsel" bir nitelik kazandırmayı düşünenler tarafından dikkatli ve temkinli bir tavırla incelenmelidir. Jeopolitiğin anlam alanına dahil olan her şey gibi bu adlandırmalar da onları kullananların düşüncelerini yansıtır. İrlanda'nın durumu aydınlatıcıdır bu açıdan: insanın şu ya da bu taraftanolmasına göre, şu ya da bu tarafı desteklemesine göre, parçalanmadan, bölünmeden, ayrılıktan, bağımsızlıktan, katılmadan, birleşmeden söz edilir.

I. – Parçalanmalar

Jeopolitik bölünmelere ve özellikle de kısmen IV. bölümün başında söz edilen bölünmelere götüren dinamik süreçleri anlatmak söz konusudur burada.

Parçalanma ayrılıkçı denen iç taleplerin meyvesi olduğunda, gerçekten de, çoğu zaman dışarıdan teşvik edilir ve desteklenir ve ilgili devletin topraklarının bir bölümünde yeni bir devletin doğuşuyla yansır, bu yolla ulaşılan süreç, ilgili devlet bu olayları güç kullanarak yatıştırmaya çalıştığında *ayrılıkçılık* adını alır, parçalanma barışçı yoldan, hatta tarafların anlaşmasıyla gerçekleştiğinde *ayrılma ve* dış güçler tarafından empoze edildiğinde de *bölünme* adını alır. Bu ayrılık ve bölünme ilgili devletin farklı bölgelerinde yay-

gınlık kazandığı ve birçok yeni devlet mevcudiyeti ortaya çıktığı takdirde, bu süreçleri onaylayan ya da onaylamayan farklı görüş açılarına göre parçalanmadan, bütünlüğün bozulmasından ya da yeni oluşumlardan söz edilir. Ayrılık projelerinin tümü gerçekleşemez; bazıları halk desteği olmadığından ya da çatışan taraflar arasındaki çok büyük dengesizlik nedeniyle lafta kalır: sözgelimi, Fransa'da Bretagne, Bask ülkesi ya da Korsika'daki "ayrılıkçı" grupların hareketleri. Öte yandan, tüm somut ayrılıkçılık girişimleri de başarılı olamaz. Başarısız olan bu hareketler içinde en ünlüsü 1861-1865 arasında ABD'nin güney eyaletlerinde baş göstermiş olan harekettir ve son elli yıl içinde en büyük tahribatı yapanlarsa Afrika kıtasını kana bulamıştır: Nijerya'da İbo ayrılıkçı hareketi (1967'den 1970'e kadar süren "Biafra Savaşı"), 1960-1963 arasında eski Belçika Kongo'sundaki Katanga ayrılıkçı savaşı ve ayrıca Nijer, Mali, Çad, Sudan ve Etiyopya'da baş gösteren hareketler.

Öte yandan, yaklaşık on yıldır Kafkasya (Çeçenistan, Yukarı Karabağ, Abhazya, Güney Osetya) ve Sri Lanka gibi bazı Asya devletlerinde de sonucu belirsiz, kanlı savaşlar sürmektedir. Tarihte başarılı olmuş bir ayrılıkçı hareket örneği 1830 devriminden sonra Belçika'yı Hollanda'dan ayıran harekettir. Yaşadığımız çağda bu süreç, sözgelimi, Ağustos 1965'te Malezya Federasyonu'ndan (Singapur bu federasyona zaten 1963'te katılmıştır) ayrılan Singapur devletinin kurulmasına götürmüştür; aynı şekilde, 1971 yılında, Bangladeş, 1947'de bu ülkenin kurulmasından beri doğu bölümünü oluşturduğu Pakistan'dan ayrılmıştır: bu bağlamda, 1966-1970 arasında yerel talepler merkezi hükümet

tarafından şiddetle bastırılmış, bu arada bir dış müdahale, Hindistan'ın müdahalesi de görülmüş, 1971'de, Ağustos-Aralık arasında Hindistan-Pakistan arasında bir savaş olmuş ve Pakistan yenilgiye uğramıştır.

Ayrılma diyebileceğimiz kansız bölücülük eylemlerinin XX. yüzyılda iktidar kavgalarından kaynaklanan şiddetin sürekliliğine göre daha seyrek olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Sözgelimi, 1905'te, Norveç, İsveç Krallığı'nın bölünmesiyle kurulmuştur. Aynı şekilde, İzlanda, birçok etaptan sonra, Danimarka Krallığı'nın bölünmesiyle yeniden kurulmuştur. Bu bölünmelerin sonuncusu Çekoslovak Cumhuriyeti'nden 1 Ocak 1993'te iki yeni devletin doğmasıdır: Çek Cumhuriyeti ve Slovakya. Bu alanda da bütün projeler başarılı olamamaktadır: Québec birçok kez Kanada'dan ayrılmak istemiş ama bu amaçla düzenlenen referandumlarda çoğunluk sağlanamadığından Québecli bağımsızlık yanlıları amaçlarına ulaşamamışlardır.

Bölünmeler belli bir ülkede dış güçlerin müdahalesiyle gerçekleşmektedir. Sözgelimi, Birinci Dünya Savaşı ertesinde galip gelen güçler Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması için çaba harcamışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da yeni kurulan Birleşmiş Milletler genel kurulunun onayladığı büyük güçler de bir manda olan Filistin'in bir Yahudi devleti ve "Filistin" Arap devleti arasında bölünmesini sağlamışlardır. Öte yandan, soğuk savaş da zorlayıcı olur ve büyük devletler doğrudan bir saldırıyı bertaraf edebilmek için stratejik açıdan önemli gördükleri ülkelerin bölünmesini sağlamışlardır: Almanya, Kore, Vietnam.

II.– Genişlemeler: İlhaklar ve gruplaşmalar

Bölme, bölünme girişimleri gibi *ilhak* girişimlerinin de başarısız olabildiği görülmüştür: 1990'da Irak'ın Kuveyt'i ilhak etme girişimi, 1871-1918 arasında Alsace ve Lorraine'in Alman İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesi ya da 1940'tan 1991'e kadar SSCB'nin Baltık ülkelerini ilhak etme girişimi. Bu girişimlerin bazıları kalıcı olabilir ve sözgelimi İngiltere, Fransa ya ABD gibi ülkelerin kurulup gelişmelerini sağlamış olabilir. İlhak olgusu uzun süre güç yoluyla gerçekleşmiştir ve değişen zaman dilimleri içine sığabilen bu olgunun işgal yoluyla uzun sürelere yayıldığı da görülmüştür: "savaş alanı" kavramına gönderme yapan bir ülkeyle ilişki biçimi. Yakın dönemde de bazı devletler bu yola baş vurmuştur: Çin 1959'da Tibet'i ilhak etmek, İsrail "işgal altındaki topraklar"ın (Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri) bir bölümünü, Fas da 1975'ten başlayarak eski Sahra'ya ilhak etmek amacıyla...

Ama ilhak olayları aynı zamanda satın alma yoluyla da gerçekleşebilir: sözgelimi, 1867'de ABD'nin Çarlık Rusya'sından Alaska'yı 7 milyon dolara satın alması. Ayrıca, ilgili halkların müzakereleri sonucu da gerçekleşebilir bu olay: sözgelimi Savoie ve Nice'in 1860'ta Fransa tarafından ilhak edilmesi; Fransa bu ilhak karşılığında Piemonte-Sardinya kralı lehine ve ilhak edilecek eyaletlerdeki plebisitlerden sonra İtalyan Birliği'nin gerçekleşmesi için askeri açıdan katkıda bulunmuştur.

Yeni gruplaşmalar, birleşmeler, yeniden birleşmeler. Bu sınıflandırma terimlerinin kullanılması jeopolitiğin çoğu

zaman ülkelerde uygulanan ideolojik bir mesele olduğunu çok iyi göstermektedir.[1] Gerçekten de, bu olgular bir iradeyi, ideolojik bir projeyi, aynı zamanda da coğrafi bir gerçekliği yansıtırlar.

Bunlar belirginleştikten sonra, birçok devletin bütünleşmesiyle gerçek bir birleşmeden, az ya da çok kendi istekleriyle tek bir devlet oluşturmak üzere birleşmelerinden söz edilebilir. XIX. yüzyılda İtalyan ve Alman "birlikleri"ne götüren süreçler bu şekilde gerçekleşmiştir. Günümüzde AB üyeleri arasındaki yakınlaşma süreci de aynı şekilde nitelendirilir. Bu yeni gruplaşmalar belli bir devletin bölünmesi ya da parçalanmasından doğan devletlerle ilgili olduğunda yeniden birleşmeden söz edilir: "Berlin Duvarı'nın yıkılması"ndan sonra Almanya bağlamında gerçekleşmiştir bu olgu ya da ilgili tarafların özlemleri ya da inkârları biçiminde, bir düşünce şeklinde yansıyabilmektedir: Kuzey Kore ve Güney Kore, Kıta Çin'i ve Tayvan, Kıbrıs.

III. – Yayılmalar: Sömürgecilik ve emperyalizm

Elinizdeki kitap bu olayları ve olguları eksiksiz biçimde anlatma iddiasında değildir. Ancak bunların tarihsel jeopolitik önemi ve, dahası, sonuçları ve çağdaş jeopolitik koşullar üstündeki etkisi –kısaca da olsa– bunlardan söz edil-

1) Bkz. Thierry de Montbrial, *a.g.y.*

mesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca, bu iki gerçekliğin eklemlenmesini ve birinden ötekine geçişi de göstermeye çalışacağız.

Hannah Arendt ünlü yapıtı *Les origines du totalitarisme*'in ikinci bölümünde –Emperyalizm– Cecil Rhodes'un "elimden gelse bütün gezegenleri birbirine bağlardım"[2] şeklindeki ifadesini aktarırken Avrupa devletlerinin XIX. yüzyılın son çeyreğinde sömürgeleriyle ilişkilerinde meydana gelen derin dönüşümün altını çiziyor.

"Sürekli ve yüce bir amaç olarak yayılma, emperyalizmin temel fikridir. Çünkü geçici bir yağmacılık değildir bu ve fetih durumunda uzun süreli bir asimilasyon da değildir, siyasal düşünce ve eylem yıllıklarında bütünüyle yeni bir kavramdır. Bu olağanüstü özgünlüğün (...) nedeni basittir ve bu kavramın aslında hiçbir siyasal yanı olmamasıdır buna sebep; bu kavramın kökleri, tersine, ticari spekülasyon alanıdır ve bu alanda yayılma ve genişlemenin anlamı XIX. yüzyılın belirgin özelliği olan sanayi üretiminin ve iktisadi pazarların sürekli genişlemesidir."

Gerçekten de, XVI. yüzyılın başından itibaren Avrupalılar ucuz kaynak sağlamak ve nüfus fazlasını yerleştirmek amacıyla başka kıtaları sömürgeleştirmeye başlamışlardır. Ama Avrupa'da sanayi devriminin genelleşmesine kadar bir yandan hammadde ihtiyaçları sınırlıdır ve üretimlerine pazar bulma gerekliliği de fazla zorlayıcı değildir, öte yandan da mülklerini uzaktan denetleme kapasitesi iletişimin ağır işlemesi nedeniyle sınırlıdır. Sömürge yönetimi temsilcile-

2) "The last will of Cecil John Rhodes", 1902; Hannah Arendt tarafından aktarılmıştır (*Les origines du totalitarisme*, Paris, Le Seuil, 2002).

rinin Hindistan'daki gibi yerel iktidarlarla uyuşmak zorunda olmalarını ya da "anavatan"la düzenli ilişkilerini tümüyle kesmiş olan kolonların yeterince özerk bir kişilik kazanmış olmalarını (yerli halklarla karışma olgusuyla birlikte) ve XVIII. yüzyıl sonunda ve XIX. yüzyıl başında Kuzey ve Güney Amerika'da özgürleşmelerini açıklar bu durum.

Ama, Hannah Arendt'in dediği gibi, sömürge olgusu teknolojik gelişme sürekli yeni pazarların fethedilmesini gerekli kıldığında ve yeni enformasyon ve iletişim olanaklarıyla ve de deniz ve kara kuvvetlerinin sahip oldukları yeni donanımlarla metropole çok uzak yerleri bile imparatorluğun çeşitli bölgelerine bağlayan kara ve deniz yollarının uzaktan çok sıkı biçimde denetlenebilmesiyle emperyalizme dönüşür.

VII. Bölüm

ÇAĞDAŞ DÖNÜŞÜMLER

Yaşadığımız dönemin belirgin özelliğinin bir önceki bölümde sözü edilen iki tarihsel olgunun eşzamanlı etkisi olması çok açık bir paradokstur: parçalanmalar ve yeni gruplaşmalar. Bu durum bu olguları destekleyen süreçlerin karmaşıklaşmasıyla açıklanır ve, daha önce görmüş olduğumuz gibi, bu karmaşıklaşma, jeopolitik dönüşümlerin belli başlı geleneksel aktörlerinin yanında, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle küreselleşmeyle yeni aktörlerin, devletlerin ortaya çıkmasıyla ilişkilidir (bkz. böl. IV).

Ama ülkelerin bugünkü dinamiği yeni parçalanmalar ve gruplaşmaları ortaya çıkarsa da, bu dinamiğin çizdiği jeopolitik manzara yeterince yenidir ve daha önceki bölümde anılan değişikliklerden ayırabiliriz bunları.

I. – Yeni parçalanmalar: Balkanlaşma, Lübnanlaşma

Son yirmi yılda iki çatışma alanı jeopolitik düşüncenin hareketlenmesine trajik biçimde katkıda bulunmuştur: gü-

nümüzde eski Yugoslavya diye bilinen bölgedeki çatışma ve Lübnan'daki çatışmalar. Birincisi, Yugoslavya Federasyonu'nun parçalanmasıyla birlikte görülen çatışmalar vesilesiyle Balkanlaşma –Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra *batıda* Türkler'in Balkanlar'dan çekilmesinden sonra patlayan Balkan savaşlarını belirtmek amacıyla ortaya atılmıştır– teriminin çıkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, bu konuda geliştirilen analizlerin ve düşüncelerin ışığında "Balkanlaşma" dünyanın her yerinde kesinlikle benzer ya da eşdeğer anlamlı jeopolitik durumları belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

Yeni bir sözcük olan ikincisi 1975-1990 arasında Lübnan'da baş gösteren iç savaştan sonra kullanılmaya başlamıştır: "Lübnanlaşma". Burada da bu savaşın biçimlerinin ve nedenlerinin incelenmesi ve çatışmaların başlamasıdır söz konusu olan: bu çatışmaların çıkış nedenleri ve benzer özellikleri bu yeni jeopolitik kavramın ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

Bununla birlikte, burada da bu sınıflandırıcı terimlerin, en azından kısmen, Batı'da bunları ortaya atanların anlattıkları durumla özdeşleştikleri düşünceyi ve bugün de bu terimleri kullananların benimsediği fikri yansıttıkları akla gelebilecektir. Dolayısıyla, bu şekilde karakterize edilen çatışmalarla ilgili her çalışmada gerekçelerin analiz edilmesi gerekir; "Balkanlaşma" ya da "Lübnanlaşma" terimlerinin şu ya da bu kişi tarafından kullanılması bilinçli ya da bilinçsiz olabilir, ideolojik olabilir ya da olmayabilir... Bunların irdelenmesi gerekir.

Dolayısıyla, "Balkanlaşma" teriminin yeniden kullanılmaya başlamasının nedeni Yugoslavya'nın son bulmasıdır.

Gerçekten de, Balkanlar'da komünist rejimlerin çöküşü Osmanlı egemenliğinin son bulmasının yarattığı durumu hatırlatır. Osmanlı devletinin egemenliğinin son bulmasından sonra ortaya çıkan ulus-devletler yüzyıllar boyunca Osmanlı uyruklarının koşullara göre sürekli yerlerinden edildiklerini ve belli bölgelere yerleşmek zorunda kaldıklarını bilmezlikten gelmişlerdir; Fransızlar için karma bir mutfağın sembolü olan Makedonya, etnileri ve dinleri karıştıran tek bölge değildi. Bütün devletlerin "azınlıklar"ı vardı ve devletler bölgesel ilhaklar için kullanma dışında bu azınlıkların varlığını görmezlikten gelmeye çalışıyorlardı.[1] Dönemin güçleri tarafından manipüle edilen koşullar sonucu Balkan savaşları patlamıştır. Oysa, 1945'ten sonra Yugoslavya ve Yunanistan dışında Balkanlar'ın tümü gene sadece tek bir "vatan" tanımaktaydılar: Komünizm. Ama "Slovenya ve Ljubljana her zaman Sırplar ve Kosova Arnavutları tarafından sömürgeleştirilmiş hissediyorlardı kendilerini... Enternasyonalist gevezelikler altında kültürlerarası rekabet, dilsel çatışmalar, hatta din çatışmaları sürüp gidiyordu. (...) İki kuşak boyunca siyasal propaganda dili seküler muhalefetlerden gelen aşırı milliyetçi duyarlıkları gizlemiştir."[2] Bu kimlik gerilimlerinin direnci, bunların ortaya çıkmasını bastıran komünist engel, aynı zamanda ulusçu aşırı vaatlerle yansıyan iktidar çekişmeleri ve dolayısıyla Yugoslavya'nın parçalanmasıyla ortaya çıkan devletlerde toprak talepleri ya da Batılı güçlerin bölgesel jeopolitik sahneye

1) Georges Castellan, *Histoire des Balkans*, Paris, Fayard, 1991.
2) A.g.y.

dönmeleri "eski Yugoslavya" adı verilen patlamayı açıklar. O zamandan beri dünyanın başka bölgelerinde benzer nedenlerle kışkırtılan ve desteklenen başka çatışmalar patlak verdiğinden –ve kimilerine göre sürmektedir bu çatışmalar– bunları belirtmek için "Balkanlaşma" sözcüğünü kullanmanın yanlış olmadığı anlaşılmaktadır; çünkü, Yves Lacoste'un 1991'lerde söylemiş olduğu gibi, söz konusu olan şey kesinlikle "karmaşıklığı, birçok ulusun toprak talebinin iç içe geçmesi nedeniyle özellikle tehlikeli olan jeopolitik durumları"[3] belirtmektir.

Kafkasya, Orta Asya, Afrika'da gözlemlenen ve daha geniş bir bölgeye yayılan iktidarın parçalanmasıyla ulus-devletlerin yaratılmasının sonuçları olan jeopolitik durumlardır bunlar (bu nedenle, kimi zaman ilk kurulmuş olan bir devletten çıkmış olduklarından, seleflerden ya da ikincillerden söz edilir) ama topraklarında farklı ulusal kimliklere (dil, kolektif bilinç, din vb.) sahip halkların yaşadığı bir ulus-devletler çelişkisi söz konusudur.

Medyalarda çok sık rastlanan "Lübnanlaşma" sözcüğünün kullanımı bu sözcüğü ortaya atan ülkeye olumsuz bir yan anlam yüklediğinden daha hassastır. Bu bağlamda, daha yerinde bir sözcük olmadığından tartışmalı jeopolitik durumların ifade edilmesine olanak verir; bu jeopolitik durumlar, bir yandan, devletlerin etkisi altında değil, açıkça merkezi iktidarı ele geçirmeye çalışan (Afganistan ya da Batı ve Orta Afrika'daki gibi) rakip hiziplerin etkisi altında

3) Yves Lacoste, Balkans, balkanisation, *Hérodote*, Sayı 63, Eylül 1991.

olduklarından balkanlaşmadan hem farklıdır hem de kökenleri itibarıyla ona yakındır: "Lübnanlaşmış" devletlerin, dış güçlerin empoze ettikleri ülkenin bölünmesinden miras kalan kültürel farklılığı ve çatışmada taraf olan şu ya da bu hizbin saflarında yer alan aynı bölgesel ve/ya da dünyasal güçlerin etkisi.

II. – Yeni jeopolitik bölgeler mi?

İkinci Dünya Savaşı'nın son bulmasından bu yana ve özellikle 1970'li yıllardaki gerçek küreselleşmenin başlangıç döneminde iktidar çekişmelerine konu olan yeni bölgeler ortaya çıkmıştır jeopolitik sahnede. Bunların bazıları şu ya da bu biçimde sonuca ulaşabilmiş girişimler, yeni tipte yeni bölgesel gruplaşmalardır; bazılarıysa özellikle Avrupa'da devletlerin genel bölgeselleşme/merkeziyetçilikten uzaklaşma genel eğilimini yansıtırlar. Ama özellikle global, jeopolitik bir bölge ortaya çıkmıştır: sadece küreselleşmenin ortaya çıkardığı bir bölgedir bu. Oysa, ulus-devletler, herkesin yararına, küreselleşmiş olan bu kozları yönettikleri kabul edilen devletlerarası yapıları hayata geçirmiş olsalar da sivil toplum örgütleri gibi uluslararası yeni örgütlenmelerin ortaya çıkışına ya da çok daha farklı bir düzlemde terör ve mafya şebekelerinin doğmasına engel olamamışlardır: son tahlilde jeopolitik oyununu yönlendirenler sadece devletler değildir; hoşnut olsalar da olmasalar da, terör ve mafya gruplarını yok etme girişimleri bağlamında da olsa, bu yeni oluşumları dikkate almak zorundadırlar. Özellikle içlerinden

birinin, geçici bir süre için de olsa, "davayı kazanmalarına" engel olamamışlardır: ABD, Hubert Védrine'in süper güç adını verdiği yepyeni bir jeopolitik rol oynar.

1. Avrupa Birliği. – Birinci Dünya Savaşı ertesinde muzaffer itilaf devletleri ikna olmuşlardı ama hiç kuşkusuz art düşünceleri vardı: yeni ulus-devletlerin kurulmasıyla savaştan önce tatmin edilmeyen "ulusal" talepleri tatmin ederek (ancak sadece meşru kabul ettiklerini) ve bunları bir Milletler Cemiyeti çerçevesi içine alarak yeni savaş tehlikelerinin saf dışı edildiğine inanmışlardı. İkinci Dünya Savaşı sonunda acı bir durum dayatmıştır kendisini: Avrupa'da ulus-devletlerin çoğalması, bu bölgede gerilimleri yatıştırmak şöyle dursun, azdırmıştır onları. Bu tespitten hareket eden bazı kimseler dünya siyasal uzamının özellikle Avrupa'nın yeni örgütlenme biçimlerini tasarlar. Sözgelimi, Edouard Daladier, 9 Ekim 1944'te, *Esaret Günlüğü, 1940-1945*'te şöyle der: "Bu savaş 1792'de başlayan bir tarih dönemini, uluslar dönemini sona erdirmiştir. Ulusları federatif sistemlere, özellikle de geniş ekonomik örgütlenmelere entegre etmek gerekecektir."

Burada dikkat çeken, Daladier'nin geleceğin Avrupa yapısında iki özellik üstünde durmasıdır: Avrupa devletlerinin uluslararası birliğine götürebilecek bir siyasal girişim; bunların aralarında bir "ortak" pazar kurmak amacıyla bir ekonomik girişim; bu ortak pazardan beklenen, genel refahı artırarak ve "ulusal" rekabetleri yok ederek devletler arasındaki rekabeti yok etmesidir. Birincisi Lahey Kongresi'nde (7-10 Mayıs 1948) bir araya gelen 800 kişi (aralarında

1947'de "United Europe Movement"ı kuran Winston Churchill de vardır) tarafından oluşturulmuştur. Ama bir entegrasyon konusundaki siyasal yaklaşım kısa süre içinde İngiltere'nin her türlü ulusal egemenlikten vazgeçilmesine karşı çıkmasına takılır. Bu girişim, öte yandan, ilk dönemlerde de sadece her türlü gerçek uluslararası iktidardan yoksun Avrupa Konseyi'nin kurulmasıyla sonuçlanır (1949).

Bu ikinci girişimin yandaşları sadece ilk önce 1951'den itibaren devletlerin, daha sonra da Roma Antlaşması'yla kurulan (25 Mart 1957) Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun yüksek bağımsız otoritesiyle donanmış Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu bünyesinde bir araya gelen altı Avrupa devletinin (o dönemde Batı Almanya, Belçika, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda) ekonomik girişimiyle yetinmek zorunda kalırlar. AET üyesi Avrupa ülkelerinin ekonomik açıdan bu topluluğa üye olmayan ülkelerden daha çabuk kalkındıklarını gören ve ürünlerine konan gümrük engellerinden kurtulmuş bir Avrupa umuduyla ABD'nin desteklediği üye olmayan bazı ülkeler AET'ye girmek istemişlerdir; 1972'den 1986'ya kadar üye sayısı 6'dan 12'ye çıkan AET daha sonra 1992 Maastricht Antlaşması'yla AB adını almış ve 1995'te 15 olan üye sayısını 2004'te 25'e yükseltmiştir. Dolayısıyla, özgün bir jeopolitik yapı ortaya çıkmıştır: AB'ye sadece ekonomik nedenlerle girenlerin çekincelerine rağmen, siyasal bütünleşme, bu nedenle yavaşlamış olsa da, Maastricht (1992), Amsterdam (1997), Nice (2000) ve Ekim 2004 Roma anlaşmalarıyla devam etmiştir bu etkinlik; bu bağlamda, hedef, AB'yi bir anayasaya kavuşturarak

onun kesin bir etabı aşmasını sağlamaktır. Üye devletlerin onaylama sürecinin sonucu ne olursa olsun, kesin kabul edilecek bir etaptır bu. 2005 ilkbaharındaki duraklamaya rağmen, bu etabın aşılma süreci olumlu sonuçlandığı takdirde, dünya jeopolitik varlığındaki siyasi, askeri, finansal ve kültürel enstrümanlar, demografik, ekonomik, teknolojik ve kültürel potansiyeline oturtulduğunda çok mütevazı görünseler de, yeni tipte jeopolitik bir "güç" olarak Avrupa uluslararası ilişkilerde ağır basacaktır. Bu süreç başarısız olursa Avrupa dışı güçlerin –kim ne derse desin başta ABD olmak üzere– olası yardımlarıyla ulus-devletler ön plana çıkacak ve başka jeopolitik kombinezonlar gelişebilecektir: XX. yüzyılda kıtayı tahrip eden çatışmaların anılarından daha az etkilenen ve uluslararası alanda Avrupa'nın inşası sürecinin getirdiği iktidar kayıplarına daha hassas olan bugünkü Avrupa siyasal yöneticiler kuşağı Avrupa'yı inşa edecek kurucu babalar kadar entegrasyon yanlısı olmasalar da, birçok Avrupa ülkesinin özellikle önceki yüzyılın hegemonik rekabetlerinden çok sıkıntı çeken yöneticileri siyasal entegrasyon sürecini başka biçimler altında ve daha sınırlı bir alanda sürdüreceklerdir.

Yeni bir jeopolitik bütünün inşasına yönelik bu dinamik geçip giden yarım yüzyıl içinde Afrika Birliği ya da Güney Amerika Mercosur'u gibi rakipler yaratmıştır[4] ama bunların hiçbiri Avrupa Birliği siyasal entegrasyonu düzeyine ulaşamamıştır.

4)Kesin liste için sözgelimi bkz. Stéphane Rosière, *Géographie politique et géopolitique*, Paris, Ellipses, 2003.

2. Daha geniş birlikler mi? – Bu yeni bölgesel gruplaşmalar daha geniş bir çerçeve içinde yer alır ve bu çerçeveye genel olarak uluslararası örgütler denir; anlaşmalar içinde yer alan devletlerin katılımıyla oluşan bu örgütlerin sayısı 300'dür ve 80'inin misyonu dünya çapındadır; bunların en önemlisi, tabii ki, BM'dir. Ama şunu kesinlikle kabul etmek gerekir ki, bu örgütler, AB dışında, ulus-devletlerin vesayetinden kurtulmuş jeopolitik yapılar oluşturmazlar. Diyalog, danışma kurumlarıdır ve bu bağlamda bazı gerilimleri yok etme ya da anlaşmazlıkları çözümleme konusunda yararlıdırlar; bu örgütler, son tahlilde, sözgelimi baştan beri BM'de veto hakkına sahip çok güçlü devletlerin iyi niyetine tabidirler. 2003 yılında ABD'nin Irak krizi bağlamında BM'e karşı tavrı dönemin en büyük gücü ve dünyanın en önemli uluslararası örgütü arasındaki güç dengesini çok iyi gösterir.

3. Bölgeselleşme/merkeziyetçilikten uzaklaşma. – Özellikle Batı Avrupa'da, İkinci Dünya Savaşı sonunda devletler için bölgelerine az ya da çok yaygın iktidarlar sağlamaktan ibaret olan genel bir hareket oluşmuştur. Savaştan hemen sonra Almanya ya da İtalya gibi bazı ülkeler federal veya merkeziyetçilikten büyük ölçüde arınmış yapılar kurarken bazıları, özellikle son zamanlardaki Belçika, Fransa, İspanya ya da Britanya gibi ülkeler, farklı yolları benimsemişlerdir.

Oysa, bu mevcudiyetler egemenliğin tüm niteliklerine sahip olmasalar da jeopolitik bir rol oynarlar ve iki biçimde oynarlar bu rolü: bir yandan, merkezi hükümet öncelikleriyle ilgili (çoğu zaman dil, kültür ve eğitim) uluslararası

sorunların çözümünde bu bölgelerin yöneticileriyle işbirliği yapmak zorundadır; öte yandan, bu bölgeler uluslararası sahnede, "merkeziyetçilikten uzaklaşmış işbirliği" çerçevesi içinde çeşitli düzeylerde müdahil olurlar.

4. Küreselleşmiş bir jeopolitik alan. – Doğrusunu söylemek gerekirse, bu kavram bütünüyle yeni değildir ve devletler yüzyıllardan beri bölgesel iktidar rekabetleri bağlamında evrensellik iddiasındaki yapılarla çatışmışlardır. Ama bu yapılar küreselleşmeye kadar dünyasal hırslarını gerçek anlamda doyurabilecek olanaklardan yoksundular.

Dolayısıyla, bu ulus-devletler kurulduklarından beri çoğu zaman kendileriyle ilişkili olan "uluslararası" jeopolitik aktörlerle uyuşmak ya da çatışmak zorunda kalmışlardır; bu bağlamda, içlerinde en etkili olanlar örnek gösterilebilir: genellikle "dinsel kurumlar" adıyla bilinenler. Bunlardan çıkan yapılarla (Katolikler nezdinde Cizvitler ya da İslam dünyasında Müslüman kardeşler) ve/ya da çıkmaya da devam eden yapılarla (Protestan, Müslüman ya da Cizvit kökten dinciler) kuşatılan ya da bu yapılardan etkilenen dindarlar kendi ideallerini ya da inançlarını kabul ettirmek amacıyla baskı grupları kurmuşlar ya da kurmaktadırlar; bununla birlikte, bunların jeopolitik boyutları vardır, çünkü sözgelimi sadece çatışmaya doğrudan katılan devletleri değil etnik-dinsel nedenlerle farklı düşünceler taşıyan, şu ya da bu tarafta yer alan ve görüşlerini kabul ettirmek amacıyla kendi devletlerine baskı yapan (lobi faaliyetleri ya da şiddet yoluyla) toplulukları da ilgilendiren Yakındoğu çatışmasında görüldüğü gibi bölgesel iktidar rekabetlerini körüklerler.

Sanayi devriminden sonra bu aktörlere ekonomi ve finans dünyası aktörleri de eklenmiştir: sözgelimi, egemenliğinin temel unsuru olan *ulusal* parayla oynayarak yavaş yavaş bir devlete kafa tutabilecek duruma gelen "*para güçleri*".

XX. yüzyılda politik ya da sendikal nitelikleri ağır basan yeni ideolojik aktörler, aynı şekilde, az çok aktif jeopolitik bir rol oynamışlardır. Bu bağlamda en önemli yeri tabii ki Komünist Enternasyonal tutmuştur. Bugün bu kurumun etkisi yoktur artık, devlet otoritesinden kaçan başka enternasyonal yapılar –bu yapılar arasında gerçek kimliklerini gizleyenler olabilir ya da gene özü komünist enternasyonal olabilir– çıkmıştır ortaya ve bunlar günümüzde küreselleşmenin teknolojik enstrümanlarıyla gitgide daha etkin duruma gelerek ulus-devletlerin jeopolitik oyununu bozarlar.

Tümüyle farklı iki kategori söz konusudur bu bağlamda.

Sivil Toplum Örgütleri: 1960'larda kurulan Uluslararası Af Örgütü ya da 1970'lerde kurulan Greenpeace gibi bazı sivil toplum örgütleri, geleneksel medyaları, daha sonra interneti etkili bir şekilde kullanarak bütün dünya kamuoylarını savundukları davalar için seferber etmişler ve jeopolitik sahnesinin en önemli aktörleri olarak empoze etmişlerdir kendilerini; devletler onlarla uzlaşmak zorunda kalmışlar ve kimi zaman da isteklerini kabul etmişlerdir, aksi takdirde demokratik yönetimler kendi kamuoylarından kopabilme noktasına gelmişler ve başka yönetim biçimleri de uluslararası camia tarafından dışlanabilmiştir.

Terör örgütleri: Terörizmin 1920'lerin başındaki anlamı mevcut bir ulusal alanda ya da hedeflenen bir ulusal alanda

iktidarı ele geçirmek (ya da sürdürmek) amacıyla şiddete baş vurmaktır ve bu terör 1970'li yıllara kadar –şu ya bu sınır devletini de ilgilendiren yerel ya da bölgesel bir jeopolitik çerçeve içinde– etkin olmuştur: sözgelimi, Filistin terör örgütleri, IRA (İrlanda), ETA (Bask bölgesi). Ama Temmuz 1968'de bir Filistin örgütünün Roma-Tel Aviv seferi yapan bir İsrail El Al uçağını kaçırması yeni bir terör biçimi başlatır: yeni fiziki ve olası iletişim olanakları veren *uluslararası terörizm.* Bölgesel ideolojikdengeleraltüst olur, yerel rekabet alanları küreselleşir, hiçbir devletin yerel bir çatışmanın dışında kalması mümkün değildir, çünkü uluslararası terörizm her an, her yerde vurabilir. Bu nedenle jeopolitik perspektiflerde çok derin dönüşümler olur.

Günümüzde bu tip terörizm sadece birbirlerinden az çok farklı, hatta rakip grupların işi değildir, gerçek anlamda şebekeler söz konusudur bu bağlamda ve bunlar da örgütlenmek amacıyla bazı küresel, teknolojik (cep telefonları, internet vb.) ve finansal enstrümanlardan yararlanmayı bilmişlerdir ve bunlara yardımı seven devletler ("haydut devletler") ya da güçsüz devletler ("sahte devlet") içinde barınma olanakları bulmuşlardır.

Bu yeni jeopolitik olgu, simge figürü "El Kaide" aracılığıyla Müslüman toplumların büyük bölümünün karışık ve anlaşılması zor ilgileriyle amaçları ve nedenleri konusunda birtakım sorular getirir.

Yukarıda söylediğimiz gibi, bu bağlamda amaç dünya ölçeğinde ulusallıktan uzaklaşmış bir iktidar kurma girişimi midir? İslam'ı ve de Vahhabiliği bütün dünyada yayma girişimi mi? Ya da bu amaçların arkasında bir siyasal iktidarı

ele geçirmek amacıyla daha klasik eğilimli bölgesel bir istikrarsızlık yaratma girişimi mi yatar?

"Başarısı"nın nedenleri açıktır: Müslüman topluluklar, özellikle İsrail-Filistin çatışması, Batı ve İslam ilişkileri, bunlarla bağlantılı olarak yoksunluk ve adaletsizlik duyguları aracılığıyla,[5] "İslamcı" çevreler, saflarında yer alabilecek adayları kolayca bulabilecekleri düşüncesi içindedirler.

Paradoksal bir biçimde, en azından görünüşte İslamcı teröristlerin ilan ettikleri bir numaralı düşman ABD bu örgütler aracılığıyla kendisini jeopolitik açıdan koruyucusu olduğuna inandığı evrensel değerlerin taşıyıcısı, aynı zamanda da çok özel bir savaşın, terörizme karşı dünya çapında bir savaşın, Kötülüğe karşı İyilik savaşının yürütülmesinde lider, mükemmel bir ulus-devlet gibi gösterme olanağı bulur ve ABD, böylelikle, kendisini bir süper güç olarak kanıtlama olanağı da bulur; bu süper güç jeopolitik bir olguyla, tek yanlılıkla yansır ve Bush'un 2000'de iktidara gelmesinden sonra uluslararası ilişkileri bu özellikler belirler.

5. Süper güç. – "Bütün olarak ele alındığında, Amerikalı, Avrupa'da yıllar içinde intikam almaya yeminli bir taşralı gibi görülür." (Henry James, 1878)[6]

Haziran 2003'te Eric Hobsbawm şöyle diyordu:[7] "Dünya bugün daha önce kimsenin tanık olmadığı bir durumdadır. Eskinin büyük dünya imparatorlukları, sözgelimi XVI. ve

5) Alexandre Defay, *Géopolitique du Proche-Orient*, Paris, PUF, 2004.
6) Henry James, *Voyages en Amérique*, Tours, Farrago, 2004.
7) Eric Hobsbawm, *Le Monde diplomatique*, Haziran 2003.

XVII. yüzyılların İspanyol İmparatorluğu ve özellikle XIX. ve XX. yüzyılların İngiliz İmparatorluğu'nun bugünkü Amerikan İmparatorluğu'yla çok az ortak yanları vardır." Hobsbawm'a göre bunun nedeni bütün büyük güçlerin ve bütün imparatorlukların öteki imparatorlukları dikkate almak gerektiğini bilmeleriydi ve bunların hiçbiri dünyayı SSCB'nin çökmesine kadar yöneten uluslararası ilişkiler sistemi içinde dokunulmaz görmüyordu kendisini.

Bununla birlikte, SSCB'nin yıkılmasından sonra ABD kesin bir askeri üstünlüğe sahip olmuştur. Hiçbir ülke, Çin bile rekabet edemez ABD'yle ve ABD bugün, her zamankinden daha çok, hiçbir devletlerüstü yapının –özellikle AB'nin ya da AB'nin sıradan bir üyesinin– bir askeri kapasiteyle ve özerk karar merkezi şeklinde donanmaması için dikkatlidir, uzun vadede bile bu üstünlüğü tehlikeye düşürebilecek bir gelişme konusunda son derece hassastır. AB, Japonya ya da (şimdilik) Çin'in rekabet edemeyecekleri ekonomik ve finansal üstünlükle karışmış bu askeri güç Başkan Clinton dönemlerinde (1992-2000) ani kararlarla kullanılmamıştır. ABD dünyada baş gösteren tüm çatışmalara aktif bir şekilde, diplomatik yollardan ve kimi zaman da askeri açıdan müdahalede bulunduysa da, bunu öteki devletlerin çoğunluğunun gizli ya da açık onayıyla gerçekleştirmiştir. Amerikan hedeflerine karşı ilk terörist saldırılar (World Trade Center, Kenya, 1996; Tanzanya 1998 ve Yemen 2000) Amerikan yönetiminin anlayışında köklü bir değişime yol açacak ve dünya çapında jeopolitik olayları *tek yanlı* yönetme iradesinden vazgeçirecek kadar yoğun bir tepkiye neden olmamıştır.

Birçok gözlemci 11 Eylül 2001 saldırılarını Amerikan tutumunun değişmesine ve ABD Başkanı Bush'un uluslararası engellerden kurtulma kararına bir vesile gibi görmüşlerdir. Guy Sorman'ın[8] çok haklı olarak altını çizdiği gibi, "11 Eylül Amerikalılar'ın da Amerikalı olmayanların da anlayamadığı bir olaydır; böyle bir şok, böyle bir acı, böylesine ani ve uzun süren bir dehşet görülmemiştir" ve bu şok Amerikan yönetiminin jeopolitik tavrı konusunda alınan kararlarda değil Amerikalılar'ın çoğunluğunun (Kasım 2004'te seçim sandığında görülmüştür bu çoğunluk) bu kararlara verdiği destekte rol oynamıştır.

Ama uygulanacak jeopolitik tavırla ilgili olarak kararlar 11 Eylül 2001'den önce alınmıştır.

Ivo H. Daalder ve James M. Lindsay'in[9] hatırlattıkları gibi: "Çoğu kimsenin söylediklerinin tersine, Bush devrimi 11 Eylül 2001'de başlamamıştır. (...) Bush göreve gelir gelmez düşüncelerini hayata geçirmeye başlamıştır. Füzesavar savunma projesi ve Kyoto Protokolü'nü, uluslararası mahkemeyi ve başkanlığının ilk sekiz ayında eleştirilen ya da ifşa edilen bir yığın anlaşmayı reddetme düşüncesinin arkasında ABD'yi engellerden kurtarma düşüncesi vardı."

Kasım 2004 başkanlık seçimlerini Bush'un kazanması ve Temsilciler Meclisi'nde ve Senato'da çoğunluğu cumhuriyetçilerin ele geçirmesi bu konuda kuşkuları olanlara Amerikalılar'ın çoğunluğunun başkanlarının jeopolitik ter-

8) Guy Sorman, *Made in USA*, Fayard, 2004.

9) Ivo H. Daalder ve James M. Lindsay, L'Amérique sans entraves ou la révolution Bush en politique étrangère, *Politique étrangère* içinde, Paris, Sayı 3, 2004.

cihini kabul ettiğini göstermiştir. Hiç kuşkusuz, 11 Eylül 2001 dramı ve Irak Savaşı paylaşılan bir dünya vizyonunu bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde güçlendirmiştir ama bu bilinci oluşturmamıştır bu olaylar. Bu bilinç uzun süre önce ortaya çıkmıştır: "Müthiş zenginliğiyle ve kendine özgü tarihiyle ayrıcalıklı bir ülke olan ABD uluslararası sistemin *içinde* değil üstündedir. Ulusların üstünde yer aldığından yasaların taşıyıcısı olmaya da hazırdır."[10] 1972 yılında yazılan ve Edward W. Said'in 1990'lı yıllarda öncü sezgiler gibi nitelediği bu cümleler, koşulların ve ABD'nin bu müdahale kararından sonra, 2003 yılında Irak'ın işgaliyle ve 2004 Kasım seçimleriyle ilgili gelişmelerin yarattığı duruma daha uygun düşer.

Aynı Edward W. Said şöyle devam ediyor: "Bu ülke bütün dünyanın hukuk ve barışı üstüne kendi fikirlerini dikte etmeye devam ediyor sürekli. En şaşırtıcı olan da bu konuda çaba harcaması değil, bu işi bu çabayı açıkça temsil etmeye ve açıklamaya yönelik bir tür kültürel alan gibi oluşturulmuş bir kamusal yaşam içinde neredeyse çoğunluğun konsensüsüyle yapmasıdır."[11]

"Neredeyse çoğunluk" ifadesi 2004 yılındaki şiddetli önseçim tartışmaları dikkate alındığında aşırı görünebilir ama doğrusunu söylemek gerekirse Amerikalı seçmenlerin çoğunluğu 2000 seçimlerine oranla daha açık seçik biçimde, seçilmiş bir ulus, bir tür İyiliğin temsilcisi, değerlerinin ev-

10) Richard J. Barnet, *The Roots of War*, New York, Atheneum, 1972; Edward W. Said tarafından aktarılmıştır, *Culture et impérialisme*, Paris, Fayard, 2000.

11) Edward W. Said, *a.g.y.*

renselliğinden her zamankinden daha çok emin, dünyanın mutluluk ve güvenliğinin kendi mutluluk ve güvenliğiyle bir ve aynı olduğunu savunan bir Amerika'dan yana olduklarını göstermişlerdir; onlara göre, eşi olmayan bir egemenliğe sahip bu Amerika'nın misyonu dünyayı sadece kendi ilkelerine göre yönetmek olmalıdır. Jeopolitik bağlamda, bunun anlamı, iyi devlet-kötü devlet ayrımı yapma hakkına sahip olmak, dolayısıyla kötü devletleri ifşa etmek, onları korkutmak hakkına sahipolmak, uslu durmayanları diplomatik, ekonomik (sözgelimi ambargo) yaptırımlarla ya da uluslararası engellerden kurtulup önceden ayarlanmış "hazır" koalisyonlar aracılığıyla güç kullanarak cezalandırmaktır.

En güçlü olanın yasası "her zaman en iyi yasa" olduğundan, bazı devletler "başka hiçbir yöntem" söz konusu olmaksızın uzlaşmayı tercih ederler. Bazı devletler de, kimi zaman aynı devletler, kimilerinin "insan hakları emperyalizmi" dedikleri şey adına ABD'yi desteklerler; çünkü onlara göre bazı yerel ve bölgesel adaletsizlikleri ve özellikle İslami terörü sadece ABD yok edebilir. 11 Eylül 2001 şoku İslam'a karşı bastırılmış ve bilinçaltında yatan tüm engelleyici unsurları su yüzüne çıkardığından, Batı'nın bir bölümü, bu bağlamda, izlenecek yollar tartışma konusu olsa da, bizim yeni, seküler "uygarlaştırma misyonunu uygulamaya hazır ve aday olmuştur; silaha baş vurmak korkutur, ürkütür ama az çok modernize edilmiş yeni sömürgecilik, protektora, manda adı altında silaha baş vurmak o kadar ürkütücü olmaz."[12]

12) Hubert Védrine, "Comment nier le choc islam/Occident?", *Le Monde*'a verilen mülakat (28 Şubat 2003).

Ama birçok ülke sabırsız durumdadır. "XXI. yüzyıl başında ABD'nin bir süper güç olduğu konusundaki söylemlere rağmen, dünya, hangi devlet olursa olsun, tek bir devlet tarafından denetlenemez. ABD'nin üstesinden gelmek zorunda olduğu birçok mesele ancak öteki devletlerin aktif işbirliğiyle çözümlenebilir."[13]

13) Ivo H. Daalder ve James M. Lindsay, *a.g.y.*

Sonuç

JEOPOLİTİK BELİRSİZLİKLER

XXI. yüzyılın başında birçok jeopolitik sorun ağırlığını hissettirmektedir.

ABD, *liderliğinin* tartışılamayacağı ve bu liderliğin dünyanın istikrar, güvenlik ve refahının en önemli güvencesi olduğu bahanesiyle çok kutuplu bir dünyayı reddetmekteki inadını sürdürecek midir?

Çin gibi geleneksel anlamda öteki güçler bu hegemonyayı ya da bu "merkeziyetçiliği" reddedecekler midir? Reddedeceklerse ne zaman?

AB yolların kavşağındadır. Bugün tartışılan anayasanın 25 üye tarafından onaylanmasından daha önemli olan, jeopolitik açıdan AB'nin gelecekteki varoluş nedeninin ve siyasal amacının ne olacağını bilmektir. 25 devlet, anayasalı ya da anayasasız, "cumhuriyetçi" Amerika'nın sosyal, kültürel ve ahlaksal değerlerinden gitgide uzaklaşan değerler üstünde anlaşabilecekler midir ve ABD ile gerçek anlamda bir diyalog kurabilecek "güçlü" bir Avrupa yaratabilecekler midir? Yoksa "cumhuriyetçi" Amerika'nın fikirlerinin Av-

rupa'ya bulaşması birçok eski ya da nispeten yeni bazı karışıklıkların yayılmasını kolaylaştıracak ve birlik içinde ortaya çıkacak bölünmelerle –her jeopolitik süreç gibi geri dönülmesi mümkün olmayan– Avrupa'nın oluşum süreci tartışmaya mı açılacaktır? Dolayısıyla, sayıları daha kısıtlı bazı devletler gerçek anlamda siyasal bir entegrasyonun liderliğine mi soyunacaklardır?

Dünyanın jeopolitik gelişmesi konusunda bazı belirsizlikler de vardır. Bloklar döneminde kontrol altında tutulabilen nükleer yayılmanın denetlenmesi zorlaşmıştır ve hatta uzmanlar uluslararası terörün kısa süre sonra saldırılarında atom silahlarına baş vurabileceğinden korkmaktadırlar.

Terörizmden söz etmek özellikle Yakındoğu'daki çatışmaların bahanesinden de söz edilmesi noktasına götürür. Bu sorunu çözmek Batı ve İslam dünyası arasındaki çatışmanın derin nedenlerini ortadan kaldırmaz. Bu nedenlerin "Kuzey-Güney" dengesizliğinde aranması gerekir ve bu dengesizlik de Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki ağır jeopolitik belirsizliklerin kaynağıdır. Ama bu Yakındoğu çatışmasının sembolik gücü öyle özellikler taşır ki müzakereler ve uluslararası camianın desteğiyle çözülmesi sadece Arap dünyasının değil tüm İslam dünyasının ötesinde her türlü jeopolitik istikrarın öncelikli şartıdır.

"Bu arada, uçurum (İslam ve Batı arasında) gözlerimizin önünde derinleşmektedir, öfke şiddetlenmektedir ve süper güç Amerika ve ötekilerin zayıflığı arasındaki gitgide artan orantısızlık her şeyin olabileceğini göstermektedir."[1]

1) A.g.y.

KAYNAKÇA

Claval Paul, *Espace et pouvoir*, Paris, PUF, 1978.

Claval Paul, *Géopolitique et géostratégie. La pensée politique, l'espace et le territoire au XXe siècle*, Paris, Nathan, 1994.

Claval Paul, *Régions, nations, grands espaces*, Paris, M.-T. Génin, 1968.

Debié Franck, *Géographie économique et humaine*, Paris, PUF, 1995.

Dodds Klaus ve Atkinson David, *Geopolitical Traditions*, Londra, Routledge, 2000.

Foucher Michel, *Fronts et frontières*, Paris, Fayard, 1989.

Korinman Michel, *Quand L'Allemagne pensait le monde*, Paris, Fayard, 1990.

Lacoste Yves, *Dictionnaire de géopolitique*, Paris, Flammarion, 1993.

Lacoste Yves, *La géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*, Paris, Maspero, 1976.

Lévy Jacques, *L'espace légitime*, Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1994.

Lorot Pascal, *Histoire de la géopolitique*, Paris, Economica, 1995.

Moreau Desfarges Philippe, *Introduction à la géopolitique*, Paris, Le Seuil, 1994.

Sanguin André-Louis, *La géographie politique*, Paris, PUF, 1977.

Taylor Peter J., *Political Geography*, Harlow, Longman, 1985.

Thual François, *Méthodes de la géographie*, Paris, Ellipses, 1996.